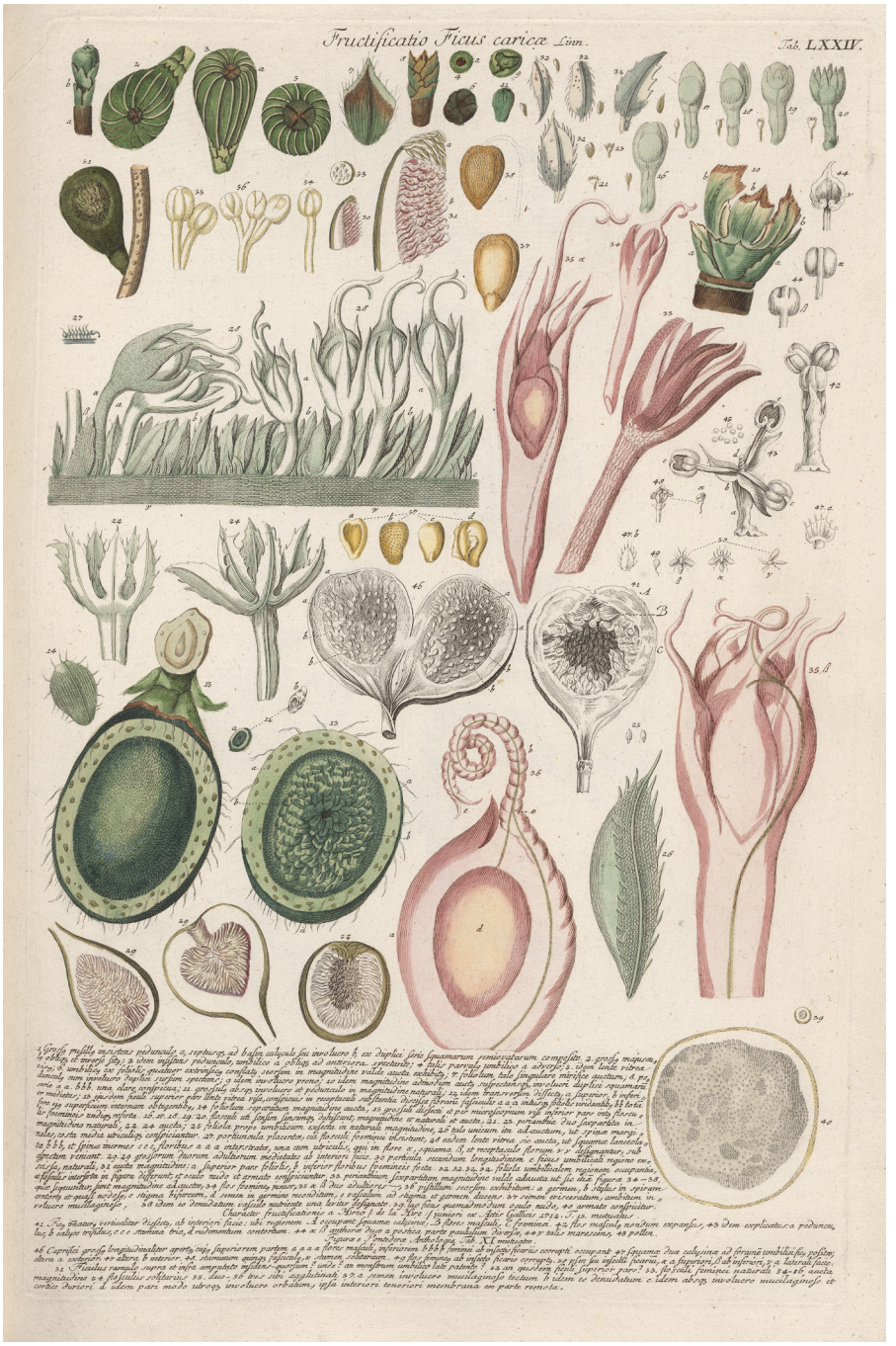
POZNÁNÍ A KRÁSA

KNIHY OBJEVŮ ZE SVĚTA PŘÍRODY

Jiřina Dašková — Jiří Hájek — Jan Holec — Jiří Kvaček
Jiří Moravec — Jan Sklenář — Otakar Šída
Dalibor Velebil — Petr Velemínský

Národní muzeum
Praha 2025

↑ Jacob Christoph Trew a Georg Dionysius Ehret:
Plantae selectae. 1750—1773. Plody fíkovníku.

NÁRODNÍ
MUZEUM

POZNÁNÍ A KRÁSA

KNIHY OBJEVŮ ZE SVĚTA PŘÍRODY

Tato publikace byla vydána s finanční podporou Ministerstva kultury ČR poskytnutou v rámci Programu na podporu aplikovaného výzkumu a experimentálního vývoje národní a kulturní identity (NAKI III) projektu *Kořeny a plody evropské vědy v českých, moravských a slezských historických knihovních fondech* (DH23P03OVV058).

© Národní muzeum / 2025

© Texty
Jiřina Dašková, Jiří Hájek, Jan Holec, Jiří Kvaček, Jiří Moravec, Jan Sklenář, Otakar Šída, Dalibor Velebil, Petr Velemínský

© Foto
Martin Frouz, Jiří Hájek, Jan Holec, Jiří Kvaček, Jiří Moravec, David Paroulek, Karel Prášil, Jan Sklenář, Lenka Váchová, Dalibor Velebil

ISBN
978-80-7036-885-5

Obsah

Úvod 8

Život Tadeáše Haenkeho (1761—1816) 11
— Otakar Šída

Kašpar Maria hrabě Sternberg (1761—1838) 28
— Jiří Kvaček

Joachim Barrande (1799—1883) a knihy 45
— Jan Sklenář

Adalbert Wraný (1836—1902) — lékař a mecenáš Národního muzea v Praze 60
— Dalibor Velebil

Rafael Maria Boušek (1892—1969) a Otakar Štěpánek (1903—1995) — knihovny, vědecká práce a život 79
— Jiří Moravec

Hmyz v publikacích věnovaných Cyrilu Bartoňovi z Dobenína (1863—1953) 93
— Jiří Hájek

Knihovna a studie Emanuela Vlčka (1925—2006) 103
— Petr Velemínský, Jiřina Dašková

Zdeněk Pouzar (1932—2023), mykolog český a světový, a jeho knihy aneb síla ducha překračující hranice 121
— Jan Holec

Summary 135

Úvod

Publikace Poznání a krása — Knihy objevů ze světa přírody je výsledkem výzkumu uskutečněného v rámci projektu *Kořeny a plody evropské vědy v českých, moravských a slezských historických knihovních fondech* (NAKI III, DH23P03OVV058). Nejde v první řadě o soubor biografií, ale o odborný scénář, jehož účelem je sloužit jako základ pro vznik audiovizuálního dokumentu. Cílem je zprostředkovat komplexní pohled na vztah mezi knihou a vědeckou činností, na podobu osobních knihoven a jejich roli při formování moderních přírodních věd. Knihovna zde není pouhým souborem svazků, nýbrž prostředím, v němž se setkávají empirické zkušenosti, intelektuální tradice a osobní svědectví jednotlivých učenců.

Publikace sleduje vývoj tohoto fenoménu od konce 18. století až do počátku 21. století. Devět vybraných osobností představuje různé podoby interakce s knihou: od cestovatelského a fragmentárního souboru Tadeáše Haenkeho, přes šlechtickou knihovnu Kašpara Marii hraběte Sternberga a pracovní sbírku Joachima Barranda až po moderní přírodovědecké fondy Rafaela Marie Bouška, Otakara Štěpánka či Emanuela Vlčka. Současně se akcentuje také mecenášská role Cyrila Bartoně z Dobenína a sběratelská a donátorská činnost Adalberta Wraného či Zdeňka Pouzara. Všichni tito aktéři byli spojeni společným prvkem: knihou jako základním médiem vědecké práce.

Lidé se od pradávna snažili pochopit zákonitosti světa, ve kterém žili, tj. přírodu, která je obklopovala. Ke skutečnému vědeckému poznání pozvolna dospívali a v 19. století již jejich znalosti stály na pevných základech. Spolu s objevováním geografického světa se také rozšiřovaly jejich znalosti o geologii, botanice, entomologii, zoologii atd. Proto byl pro účely plánovaného audiovizuálního dokumentu vybrán také Tadeáš Haenke, botanik a cestovatel, jehož život byl plný exotických dobrodružství, ale i vědeckých objevů, které jeho následovníci publikovali. Ve stejném roce jako Tadeáš Haenke se narodil Kašpar hrabě ze Sternbergu, jehož geografický životní prostor byl omezen jen na střední Evropu, ale dosáhl ještě většího věhlasu. Věnoval se také botanice, ale využil toho, že jako majitel kamenouhelných dolů měl přístup ke zkamenělinám rostlin. Zcela jistě byl jediným „uhlobaronem“, který svého postavení využil k založení nového vědeckého oboru, fytopaleontologie. Nezbytnou informační základnu mu poskytovala jeho knihovna shromažďovaná na zámku Březina i v jeho pražském paláci, jejíž podstatnou odbornou část věnoval Národnímu muzeu. Také Joachim Barrande obrátil svou pozornost k životu vyhynulých tvorů v mořích, jejichž někdejší dno nalezl v Čechách, kam ho přivedla řada osudových náhod. I on potřeboval ke studiu odborné knihy. Ty, které sám publikoval pak poskytoval svým kolegům, jak bylo ostatně v obci učenců dobrým zvykem. I Adalberta Wraného zaujal dávný svět kamenů a živočichů, jeho sbírky včetně rozsáhlé knihovny obsahující lékařství, chemii, historii, geologii, mineralogii, hornictví a hutnictví obohatily fondy Národního muzea.

Získávání vědeckých poznatků se nikdy neobešlo bez materiální, a především finanční podpory. Funkci dnešních vědeckých grantů zastávali v minulosti vzdělaní, nadšení příznivci vědy, kteří měli finanční prostředky a neváhali je na oltář vědy obětovat. V českém prostředí patřil mezi nejštědřejší náchodský továrník a zbraslavský velkostatkář Cyril rytíř Bartoň z Dobenína. Díky němu mohli čeští entomologové Josef Mařan, Jan Obenberger či Jan Táborský podnikat objevné výpravy na Balkán a do dalších zemí jižní Evropy. Jejich vědecké publikace mu pak s vděčností věnovali a jeho jméno zvěčnili v názvech nových entomologických druhů. Jeho podpory využíval i herpetolog z Národního muzea Otakar Štěpánek, objevitel několika nových druhů plazů. Naopak z vlastních prostředků financoval své výzkumy Rafael Maria Boušek, který shromáždil unikátní sbírku obojživelníků a plazů. Své nejvýznamnější publikace pak Boušek vydával vlastním nákladem, což ho přivedlo na pokraj bídy. Část jeho knihovny opět získalo Národní muzeum. Ve zcela jiných, i když ne jednoduchých, podmínkách reálného socialismu pracoval antropolog Emanuel Vlček, který je širší veřejnosti znám jako výzkumník pozůstatků českých knížat a králů, Přemyslovců, Lucemburků a Habsburků, významných církevních osobností a světců (např. sv. Anežka Česká, sv. Jan z Nepomuku, blahoslavený Hroznata aj.). Jeho odborná knihovna, která zůstala v Národním muzeu, je cenná tím, že tento i ve světě známý vědec, získával díky svým kontaktům zahraniční publikace v tehdejším Československu zcela nedostupné. Totéž platí i o knihovně Zdeňka Pouzara, kterému posílali svá díla slavní zahraniční mykologové. Přírodovědecké sbírky Národního muzea obohatil o desítky nově popsaných druhů hub a tisíce sběrů uložených v herbáři.

Osobní knihovny nejsou jen pasivními svědky, ale aktivními činiteli dějin vědy. Marginalie, excerpce, dedikace, razítka i fyzické uspořádání knihovních celků nám umožňují sledovat genezi vědeckých disciplín, síť badatelských vztahů i proměny kulturní identity. V audiovizuálním zpracování se knihovny stávají vizuálně i narativně silným prvkem: jejich prostory, rukopisné stopy a materiální detaily lze prezentovat jako obrazové médium vědecké paměti.

Příběhy devíti osobností spojených s těmito knihovnami ilustrují různé podoby vědeckého úsilí v českých zemích. Zároveň tvoří kompaktní celek, který ukazuje, jak knihy fungovaly jako univerzální médium přenosu znalostí i jako prostředek ukotvení vědy v kulturním a společenském kontextu. Publikace proto není jen vědeckým příspěvkem k dějinám knihoven, ale také výzvou k reflexi jejich role v současném kulturním vědomí — a zároveň výchozím bodem pro jejich nové, audiovizuální ztvárnění.

Život Tadeáše Haenkeho (1761—1816)

Otakar Šída
botanické oddělení
Přírodovědeckého muzea (NM)

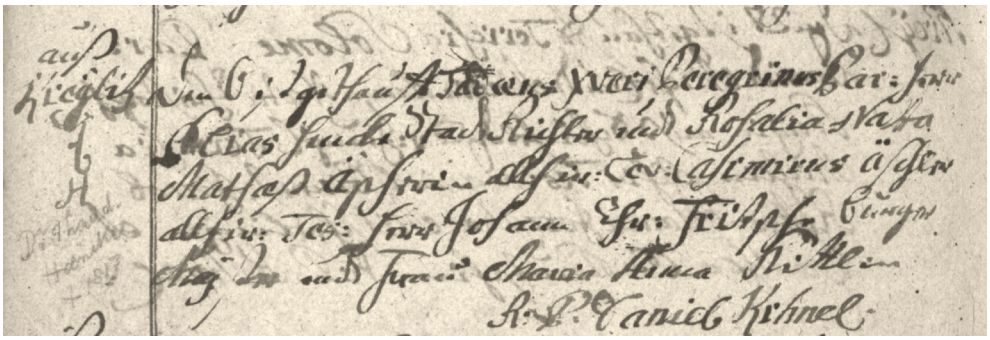

↑ Portrét Tadeáše Haenkeho.

Tadeáš Xaverius Peregrinus Haenke (1761—1816) byl bezpochyby jedním z nejvýznamnějších českých botaniků konce 18. a začátku 19. století a pravděpodobně největším cestovatelem a objevitelem, který se kdy v Čechách narodil. Jeho neobyčejný a dobrodružný život by mohl inspirovat scénář úspěšného dobrodružného filmu. Důležitost jeho vědeckých objevů byla uznána již za jeho života. Haenkeho osudy stručně popsal Kašpar Sternberg (1761—1838) v úvodu do *Reliquiae Haenkeanae* (Presl 1825—1835), později podrobněji česky a německy Khol (Khol 1911) a Kühnel (Kühnel 1939). Jeho činnost během Malaspinovy výpravy kolem světa spolu se sbírkou dopisů podrobně zkoumá 4. díl monografie *La expedicion Malaspina 1789—1794* (Ibañez Montoya 1994). Životopisný náčrt stručně zobrazený níže je založen obecně na biografiích Khola a Kühnela (Khol 1911; Kühnel 1939) s drobnými dodatky a specifikacemi z jiných zdrojů.

Mladá léta (1761—1772)

Tadeáš Haenke se narodil 5. prosince 1761 v Chřibské (Kreibitz) v severních Čechách v měšťanské rodině jako sedmé z dvanácti dětí. Jeho otec Elias Georg Thomas Haenke (1724—1796) pracoval jako městský soudce, dříve také jako učitel, matka Anna Rosalie, rozená Eschler (1728—1814), byla dcerou řezníka. Přestože jeho otec vykonával váženou profesi, materiální situace rodiny nebyla příliš dobrá a Haenkeovi často trpěli nedostatkem. I přesto mu otec, který záhy rozpoznal hudební nadání malého Tadeáše, poskytl vzdělání u místního učitele Zachariáše Eiselta. Také jeho strýc farář Eschler, bratr Tadeášovy matky, Haenkeho rodinu podporoval, jak jen mohl, a když se finanční situace rodiny zhoršila, ubytoval malého Tadeáše u sebe na faře.

↑ Záznam z 6. 12. 1761 z matriční knihy farnosti v Chřibské dokládající křest T. X. P. Haenkeho. Reprodukováno se souhlasem Státního oblastního archivu Litoměřice, kolekce matričních knih Severočeského kraje.

Farář Eschler byl váženým varhaníkem a dal Tadeášovi první opravdové vzdělání a učil ho jak hudbě, tak latině. Po třech letech umožnil Tadeášovi pokračovat v hudebním vzdělávání u Josepha Schuberta (1754—1837) ve Varnsdorfu, v té době slavného houslisty a hudebního skladatele. Po roce mu jeho strýc zařídil ubytování v Praze a pomohl mu získat místo zpěváka v jezuitském semináři u sv. Václava.

Pražské období (1772—1786)

Čtyři roky zpíval Haenke v semináři a zdokonaloval svůj hudební talent, učil se hrát na hoboj a působil jako první trumpetista a učitel zpěvu u křížovníků. Bohužel mu ve zpěvu bránila plicní nemoc a donutila ho z této lukrativní pozice odstoupit.

To byl zlom, kdy Haenke opustil hudbu a začal studovat přírodní vědy. Poslední třetina 18. století byla dobou založení řady vědeckých institucí po celé Evropě. Praha nebyla výjimkou, v roce 1769 byla založena *Učená společnost* (*Gelehrte Gesellschaft*), která byla předchůdcem České společnosti nauk, založené roku 1784 a roku 1790 povýšené na *Královskou českou společnost nauk* (*Königliche böhmische Gesellschaft der Wissenschaften*). U jejího založení stála řada tehdejších pražských vědeckých a kulturních osobností; mimo jiné geolog Ignác Antonín Born (1742—1791), hrabě František Josef Kinský (1739—1805), první člověk, který v Praze volně zpřístupnil svou knihovnu a sbírky veřejnosti, hrabě František Antonín Nostic (1725—1794), v té době nejvyšší purkrabí a prezident české provincie, historik Gelasius Dobner (1719—1790), knihovník Karel Rafael Ungar (1744—1807) nebo historik Ignatius Cornova (1740—1822). Byl to právě Cornova, kdo jako první rozpoznal Haenkeho schopnosti a uvedl ho do pražských vědeckých kruhů.

V roce 1782, po dvouletém studiu, Haenke dosáhl akademického titulu doktora filozofie a začal studovat medicínu se zvláštním zřetelem k botanice. Zde profesor matematiky Stanislav Vydra (1741—1804) doporučil Haenkeho profesoru botaniky Josephu Gottfriedovi Mikanovi (1743—1814), který ho zaměstnal jako domácího učitele svého syna. Pod jeho dozorem se Haenke plně věnoval botanice a rychle se stal známým v pražských vědeckých kruzích. Haenke často spolupracoval s Mikanem v Univerzitní botanické zahradě na pražském Smíchově a podnikl také několik exkurzí po pražském okolí a také v okolí měst Beroun a Rakovník.

Z této doby pocházejí první Haenkeho botanické sběry použité v jeho raných pracích (Haenke 1786, 1788a). V roce 1785 zimní povodně zcela zničily Univerzitní botanickou zahradu na Smíchově, profesor Mikan nebyl schopen přednášet a byl vyslán na kontrolu provinčních lékáren. Haenke ho doprovázel a sbíral rostliny

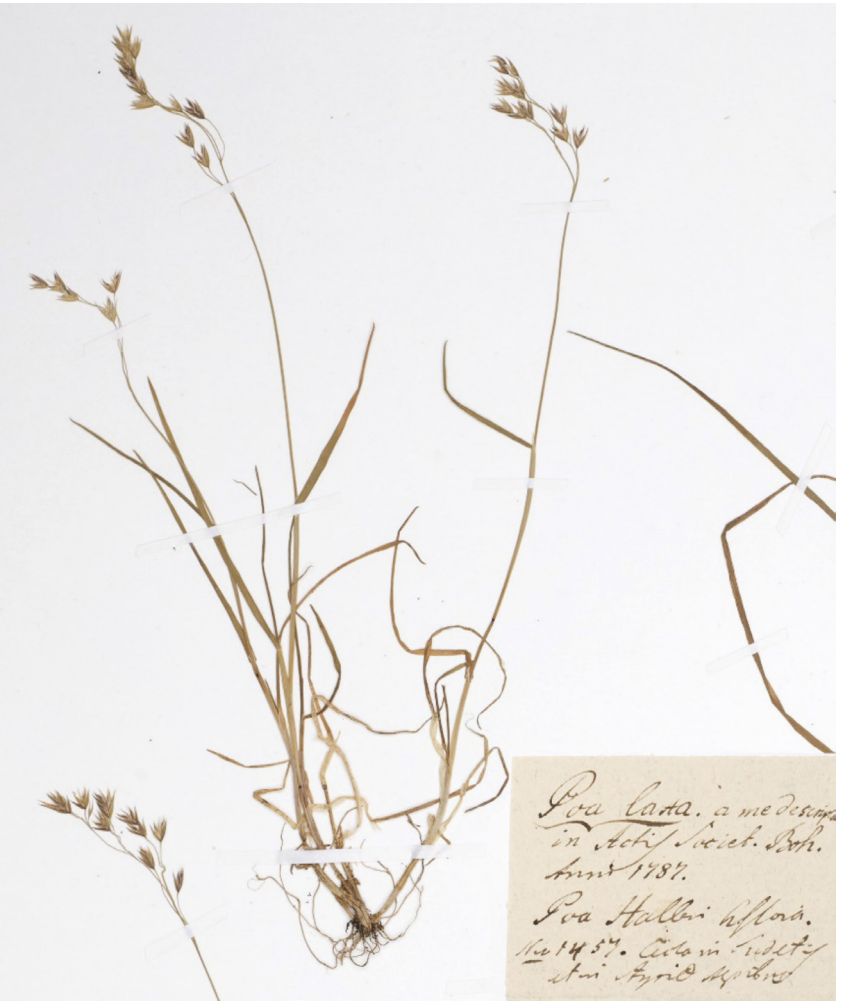
a semena, aby mohla být botanická zahrada znovu obnovena. Oba intenzivně cestovali po východních i západních Čechách a Haenke nasbíral nesmírné množství rostlinného materiálu. Cestovní útrapy však u něj vedly k zápalu plic, který Haenkeho upoutal na delší dobu na lůžko. Po vyléčení odešel Haenke ke své rodině do Chřibské, aby se zcela zotavil. Také tam Haenke studoval rostliny a podnikl několik exkurzí do tohoto severního koutu Čech. V roce 1786 byl Haenke pozván k účasti na vědecké expedici do Krkonoš, kterou uspořádala Královská česká společnost nauk.

Expedice přinesla mnoho nových poznatků o tomto nejvyšším českém, v té době ještě ne zcela prozkoumaném pohoří, a Haenke zde objevil a popsal několik dle jeho názoru neznámých rostlinných druhů. U některých z nich se později ukázalo, že byly platně popsány již dříve, ale lipnice plihá (*Poa laxa*), drobná tráva rostoucí v puklinách skal v nejvyšších polohách pohoří, si Haenkem ustanovené jméno uchovala dodnes. Vědecké výsledky expedice byly o pět let později publikovány v knižní monografii (Haenke 1791a). Tato úspěšná výprava byla v centru pozornosti tisku i celé pražské společnosti a přinesla svým účastníkům i ocenění udělené bývalým nejvyšším purkrabím v Čechách a předsedou České společnosti nauk knížetem Egonem z Fürstenbergu (1729—1787). Tato sláva a uznání, kterých se Haenkemu dostalo, byly pravděpodobně důvodem ochlazení vztahu mezi ním a Mikanem, které následně vedlo k Haenkeho odchodu do Vídně.

Vídeňské období (1786—1789)

Koncem září 1786 odjel Haenke do Vídně odkud pokračoval do Šoproně za svým bratrem Aloisem, který se jako důstojník rakouské armády účastnil osmanské války a v té době zde pobýval. Během této cesty Haenke studoval panonskou flóru v okolí Neziderského jezera a pohoří Leitha na hranici mezi Dolním Rakouskem a Burgenlandem. Po návratu do Vídně se Haenke rozhodl nejprve ukončit studium medicíny, plně přerušil botanickou činnost a začal studovat medicínu u profesora Maxmiliana Stolla (1742—1787). Jediným Haenkeho příjmem v té době bylo lékařské stipendium, které sotva stačilo na základní životní potřeby. Naštěstí Haenke za popis vědecké expedice do Krkonoš získal stříbrnou medaili Královské české společnosti nauk, a toto ocenění bylo zaznamenáno v pražském i vídeňském tisku. Tato publicita Haenkemu otevřela dveře do vídeňských vědeckých kruhů. Předseda studijní komise Gottfried van Swieten (1733—1803) a dvorní rada Josef von Sonnenfels (1732—1817) se postarali o jeho finanční zabezpečení a Haenke začal studovat botaniku u barona Nicolause von Jacquin (1727—1817), který mu též umožnil přístup do botanické zahrady v Schönbrunnu. V té době Haenke začal studovat rakouské Alpy a jejich květenu. První botanickou výpravu

uskutečnil Haenke spolu s Jacquinovým synem Josefem (1766—1839) přes Wiener Neustadt na Schneeberg. Dvorní rada Ignác Antonín Born (1742—1791) mu opatřil prostředky na vědecké cesty a v létě téhož roku 1787 Haenke cestoval čtyři týdny přes Bruck an der Mur, Štýrský Hradec, Maribor, Klagenfurt, Admont a Mariazell zpět do Vídně. Další rok Haenke doprovázel chemika a objevitele platiny Karla Heinricha Josefa hraběte von Sickingen (1737—1791). Navštívili opět Ennstalské Alpy, Seckauské Taury a Seetalské Alpy. Prozkoumali hory na hranicích Korutan, Itálie a Slovinska a přes Malborghetto pokračovali do Pustertalu a údolí Pinzgau, kde zdolávali vysoké hory v Zillertalských Alpách.

↑ Originální exemplář druhu *Poa laxa* sebraný Haenkem během expedice do Krkonoš.

Na těchto exkurzích získal Haenke bohatý rostlinný materiál, který byl základem pro jeho pravděpodobně nejvýznamnější botanické dílo *Observationes botanicae* (Haenke 1788b), v němž Haenke popsal několik nových druhů rostlin, mimo jiné pampelišku *Leontodon croceus*, pupkovec *Cynoglossum* (nyní *Omphalodes*) *scorpioides*, hvozdík *Dianthus glacialis*, hořce *Gentiana frigida* a *G. prostrata* a kostřavu *Festuca varia*. Ve stejné době také Haenke přepracoval osmé vydání Linného *Genera Plantarum*, které ale vyšlo až v roce 1791 (Haenke 1791b).

↑ *Gentiana prostrata*. Originální ilustrace uveřejněná spolu s popisem druhu v Jacquinových *Collectanea Austriaca*.

Byl to sám Jacquin (1727—1817), který svými vyprávěními o cestě do Západní Indie a Jižní Ameriky vzbudil Haenkeho zájem o exotické země, a přestože se Jacquin i Born snažili přivést Haenkeho na dráhu učitele botaniky a chemie, on sám intenzivně toužil spatřit tyto exotické země na vlastní oči. V té době španělský král Carlos IV. (1748—1819) organizoval velkou vědeckou expedici pod velením Alessandra Malaspiny (1754—1810) k tichomořským břehům Ameriky a do Východní Indie.

Jacquin a Born využili svých diplomatických kontaktů a poskytli Haenkemu u španělského dvora tak skvělé reference, že španělský král Carlos IV. jmenoval Haenkeho botanikem expedice a Haenke tak stanul po boku ostatních členů vědeckého týmu expedice, který tvořili geograf Don Antonio Pineda y Ramírez (1751—1792), mineralog Don Frederico Mothes a zoolog a botanik Don Louis Née (1735—1807).

Cesta kolem světa

26. června 1789 opustil Haenke Vídeň a přes Mnichov, Štrasburk, Paříž, Bayonne, Orleans a Bordeaux cestoval do Madridu, kam dorazil 20. července. Po audienci u španělského krále Carlose IV. rychle odcestoval do Cádizu, kam dorazil 31. července 1789, a těsně o tři hodiny minul vyplutí Malaspinovy expedice, která toho dne na palubě korvet Descubierty a Atrevidy opustila evropské břehy. Haenke tak byl nucen čekat na vyplutí další lodi k jihoamerickým břehům. Teprve 15. srpna přišel králův příkaz k přepravě Haenkeho do Jižní Ameriky. V mezičase Haenke kontaktoval svého krajana J. W. Hieckeho, společníka ve firmě Hiecke, Rautenstrauch, Zincke & Co., jehož bratr Johann Anton Hiecke (1740—1813) z Nového Boru byl přítelem Haenkeových rodičů. Od té doby byli Hieckovi bratři jedinými zprostředkovateli zpráv, dopisů a zásilek mezi Haenkem a jeho přáteli a rodinou v Čechách.

19. srpna 1789 Haenke vyplul na palubě lodi Nuestra Señora del Buen Viagge na moře. Po více než tříměsíční plavbě loď 23. listopadu šťastně doplula do Montevidea, ale v pozdních večerních hodinách, během pokračování cesty do Buenos Aires, ztroskotala v ústí řeky La Plata. Haenke, s pověřovacími listinami a jedním výtiskem Linnéovy knihy ukrytými pod tlustou noční čepicí, doplaval na břeh a zachránil si holý život. Celá loď se všemi Haenkeho věcmi však byla zničena silnou bouří. Utrpení a strach, spolu s frustrací, že Malaspina s výpravou mezitím již opustili přístav, ho připoutaly na lůžko. 23. prosince, poté, co se uzdravil, odjel Haenke do Buenos Aires, kde byl přijat na dvoře španělského místokrále. 24. února 1790 opustil Haenke Buenos Aires a cestoval sám, mezi „*hordami divokých indiánů*“ nekonečnými pampami na západ. 17. března dorazil do Mendozy a po čtyřdenním odpočinku se vydal na cestu přes vysoké hřebeny And.

Cestoval na mule přes vysoké, sněhem pokryté hřebeny, které ho hluboce zasáhly. Jak později napsal v dopise N. Jacquinovi: „*Jen málo lidí se patrně kdy dostane tak blízko k nebi a bude dýchat čistý, životodárný vzduch těchto výšin, jako jsem během svého výzkumu po několik dní dýchal já.*“ (Born 1790, 1792). Haenke, který dobře znal vysokohorskou flóru Alp, zde sbíral andské rostliny, které sám charakterizoval jako „*pocházející z úplně jiné planety*“. Bezpečně sestoupil po západních svazích And a 2. dubna dorazil do hlavního města Chile, Santiaga. Zde se šťastně setkal s kapitánem Malaspinou a jeho muži, kteří tam právě podnikli výpravu z Valparaisa. Po několika dnech se všichni vrátili do Valparaisa, kde se po devíti měsících od příjezdu do Cádizu, jednom ztroskotání a 1 200 km cest přes pampy a hory, Haenke konečně připojil k výpravě a nalodil se na palubu Descubierty.

14. dubna 1790 vyplula výprava z Valparaisa na sever. Do Cochimba v severním Chile dorazili 18. dubna, zůstali zde dva týdny a Haenke společně s Pinedou podnikli exkurzi do blízkých andských dolů Andacollo a Punitaqui. Zde se expedice rozdělila, Descubierta spolu s Haenkem na palubě plula přes oblast Copiapó na Isla San Félix, zatímco Atrevida pokračovala podél mořského pobřeží na sever přes přístav Arica do peruánského Callao, dnes části hlavního města Limy, kde se obě korvety znovu setkaly. Expedice strávila čtyři měsíce v Limě, uspořádala přírodovědné sbírky a podnikla několik výprav do různých koutů dnešního Peru. Na příkaz španělského místokrále podnikl Haenke dlouhou cestu do vnitrozemí Jižní Ameriky, vyšplhal na vysoké andské vrcholy, prozkoumal prameny řeky Amazonky a pronikl 150 mil hluboko do povodí Amazonky až do míst, kde se řeka stává splavnou. V červnu Haenke začal prozkoumávat horní povodí řeky Marañon, aby zjistil splavnost jejích horních přítoků. Prošel údolím Rimac, překročil Cordillery poblíž La Oroya a z Tarmy pokračoval do Huánuca a dále do údolí řek Huallaga a Marañon. Z Chinchao plul po řece Huallaga přes 700 km a úspěšně dosáhl splavného Marañonu. Během cesty Haenke také prozkoumal zlaté a stříbrné doly u Lauricochy a studoval život domorodých indiánů. Haenke poslal z Calao 15 beden s přírodopisnými sběry španělské vládě a taktéž další materiál svým přátelům v Hiecke & Co. pro své vlastní pozdější studium.

20. září 1790 opustila výprava Limu a pokračovala přes peruánské Trujillo, kde Haenke navštívil ruiny staveb starých Inků, do dnešního Ekvádoru. 1. října dorazili do Guayaquilu a strávili zde téměř jeden měsíc. Haenke podnikl exkurzi do Quita a během ní vylezl na vulkány Chimborazo a Pichincha.

28. října 1790 expedice opustila Guayaquil a odplula do Panamy, kam dorazila 16. listopadu. Během měsíčního pobytu navštívili Pearl Islands a jejich perlové farmy. 15. prosince opustily obě korvety Panamu a odcestovaly do Acapulca.

Atrevida cestou navštívila Kokosový ostrov, zatímco Descubierta krátce zakotvila v Puerto Realejo v dnešní Nikaragui. Do Acapulca dopluli 1. února a 27. března. V Acapulcu byl Malaspina španělským králem Carlosem IV. pověřen nalezením severozápadní cesty spojující Tichý a Atlantský oceán, kvůli čemuž musel opustit své plány navštívit Havaj, Kamčatku a severozápadní Pacifik. 1. května expedice vyplula na otevřené moře a zamířila na sever. Po třech týdnech dorazili k mysu Bartolome na Bakerově ostrově v Alexandrově souostroví. Dále se plavili na sever k mysu Edgecumbe na ostrově Kruzova a poté až na nejsevernější bod expedice k ostrovu Montague poblíž poloostrova Kenai. Na nějaký čas Malaspina zakotvil v zálivu Yakutat (v té době zvaném Port Mulgrave), ale po neúspěšném hledání průlivu do Severního ledového oceánu se obrátil na zpáteční cestu.

13. srpna připlul do přístavu Nootka a měřil hloubku průlivu, který ostrov odděluje od vlastního Vancouverova ostrova. 28. srpna expedice pokračovala v plavbě podél pobřeží zpět na jih, dva týdny strávili v kalifornském Monterey, a přes Cabo San Lucas a San Blas dopluli 19. října zpět do Acapulca. Během dvouměsíční zastávky v Acapulcu Haenke podnikl výpravu do Mexico City, ve kterém zůstal po dva týdny. Po návratu zpět do Acapulca opustila v rychlosti celá expedice americkou pevninu a 20. prosince vyplula přes Pacifik směrem na západ. 11. února 1792 expedice připlula na Mariánské ostrovy a dva týdny pobývala na ostrově Tinian. 4. března výzkumníci připluli na Filipíny a se zastávkami v přístavech Palapa a Sorsogon zakotvili 26. března v Manile. Až do poloviny listopadu se expedice pohybovala v okolí ostrova Luzon. Haenke z Manily podnikl výzkumnou cestu na sever ostrova do provincií Pampanga, Panquasing a Ilocos a doputoval až do města Lal-Lo (tehdejší Nueva Segovia) v provincii Cagayan. Dva měsíce tvrdé práce v horkém a vlhkém prostředí si vybraly svoji daň a Haenke byl kvůli nemoci donucen k návratu zpět do Manily. Podle jeho vlastních slov byla tato část tou nejnamáhavější z celé cesty kolem světa. Antonio Pineda (1751—1792) během průzkumu provincie Bulacan onemocněl neznámou horečnatou chorobou, které 20. června nakonec podlehl. Jeho povinnosti v expedici vzal na svá bedra Haenke, což, patrně spolu s podlomeným zdravím z vlastní prodělané choroby způsobilo, že během další části expedice již Haenke v terénu nepůsobil a žádné další přírodniny již nesebral.

Když se v listopadu Malaspina, sám vážně nemocný, vrátil z Kantonu, vyplula výprava na další cestu, a kolem jižního pobřeží ostrova Mindanao se vydala k břehům Nového Zélandu a Austrálie. Koncem února krátce kotvila v Dusky Bay na jihozápadě Nového Zélandu a následně odplula do dnešního Sydney, kde v zálivech Botany Bay a Port Jackson strávila následující měsíc. 11. dubna výprava vyplula znovu na moře a se zastávkou v souostroví Tonga a na Tahiti překonala během následujících třech měsíců Pacifik.

23. července výprava připlula do peruánského Calao. Zde se Haenke, trpící stejně jako zbytek posádky kurdějemi, vylodil, aby se na palubu expedičních lodí, ani do rodné Evropy již nikdy nevrátil. Haenke byl spolu s druhým botanikem výpravy Lusiem Née (1735—1807) pověřen průzkumem střední části Jižní Ameriky, kterou měli procestovat napříč do Buenos Aires, kde se měli znovu nalodit na palubu lodí, které mezitím obeplouvaly Jižní Ameriku kolem mysu Horn. Aby se rychleji zotavil, odplul Haenke na palubě lodi Aguila do Chile. Zde se díky příznivějšímu podnebí rychle uzdravil a 16. října navštívil, se svolením španělského místokrále v Limě, Galapážské ostrovy. 16. listopadu přijel do Valparaisa a v následujících měsících cestoval po středním a severním Chile na jih až po řeku Biobío, na severu po regionu Atacama, kde vystoupal na horu Cerro Guanaco ležící na bolivijských hranicích.

13. března se Haenke vydal na cestu přes andské hřebeny. Stoupal údolím řeky Aconcagua a poblíž Las Cuevas překonal v téměř 4000 m n. m. hlavní andský hřeben a provedl zde měření nadmořské výšky. Na mezcích a koních sestoupil údolím do Mendozy. Odtud se 30. března vydal na koňském povozu do Buenos Aires. Putování bylo velmi obtížné, cesty byly ve špatném stavu a přes řeky nevedly žádné mosty. V Desaguadero povoz musel obrátit, Haenke překonal řeku na voru zhotoveném z volských kůží a dále cestoval na koni. Přes Achiras dorazil do Paraná, a přes Arrecifes a Luján až do Buenos Aires. Bohužel již nebyl schopen dopravit se do Montevidea, kde od dubna do června pobývala Malaspinova výprava, a ta tak 21. června odplouvá k evropským břehům bez něho. Haenke ještě Malaspinovy posílá zprávu, ve které vyjadřuje přesvědčení, že se do Cádizu dopraví na jaře příštího roku.

Malaspina, přesto, anebo právě proto, že jeho výprava byla velice úspěšná, se po návratu do Španělska stal objetí dvorských intrik, byl uvězněn a z vězení byl propuštěn až na nátlak Napoleona I. v roce 1803. V nemilosti se neocitl jenom on sám, ale i všichni ostatní účastníci výpravy, všechny získané materiály byly konfiskovány, a tato skutečnost měla bez pochyby i vliv na další osudy Haenkeho na jihoamerickém kontinentě a vztah španělské vlády k němu.

V roce 1795 Haenke odcestoval přes Salta a Jujui do Potosí, kde navštívil rozsáhlé stříbrné doly. Dále navštívil La Paz, odkud byl vyslán prozkoumat zlaté doly v Tipuaní. Zde začala jedna z nejzajímavějších částí jeho jihoamerického působení, a to průzkum horního povodí řeky Beni odvodňující Cordillera Real. Splul horní divoký tok řeky, přičemž vzdálenost 200 kilometrů z hor do nížiny překonal v pouhých čtyřech dnech. Dále cestoval podél řeky Mamoré přes provincii Moxos do Santa Cruz de la Sierra a odtud na západ k jezeru Titicaca a do měst Puno a Arequipa v dnešním Peru. Poblíž Arequipa chemicky prozkoumal horké

prameny v Yura, jejichž existenci připsal vulkanické činnosti, a rozeznal jejich léčivé účinky podobné těm známým z jeho domoviny v Karlových Varech. Navštívil Cuzco, doly na rtuť v Huancavelica, a nakonec cestoval na severovýchod do povodí řeku Ucayali. Dále prozkoumal horské oblasti jižní části Peru a nakonec se přesunul zpět do dnešní Bolívie do Sucre a Potosí. Zde zůstal do roku 1796 a na příkaz španělské vlády vylepšoval hornické postupy ve zdejších stříbrných dolech. Během roku 1796 se natrvalo usídlil v Cochabambě, která se stala jeho domovem po zbytek jeho života.

V průběhu následujících let zde vybudoval bohatou usedlost, působil jako lékař a zdarma léčil i původní indiánské obyvatelstvo, zavedl vakcinaci proti neštovicím, vypracoval postup pro extrakci chilského ledku a jeho využití při výrobě střelného prachu, a dokonce zde založil botanickou zahradu. Volné chvíle trávil hrou na hudební nástroje, které si, spolu s notovými záznamy, nechal zaslat z Evropy. Taktéž na svých pozemcích těžil stříbro a experimentoval se zavedením chovu bource morušového a produkcí hedvábí. A samozřejmě dále sbíral rostliny. V roce 1799 zaslal 40 beden s rostlinným materiálem do Španělska a bohatství zdejšího rostlinného světa komentoval tak, že „*Linnéova čísla* (myšlena čísla druhů v Linnéově *Species Plantarum*) *sotva budou stačit pro jejich zařazení*“.

Čas od času byl Haenke vysílán na delší průzkumné cesty, především na sever a východ dnešní Bolívie a během jedné z těchto výprav objevil v letech 1801—1802 v povodí řeky Mamoré největší leknín světa, viktorii královskou (Seaman 1891). Trvalo dalších 35 let, než ji britský botanik John Lindley (1795—1865), na základě sběrů z Guyany Roberta Hermanna Schomburgka (1804—1865), vědecky popsal a pojmenoval na počest britské královny Viktorie (Lindley 1837). Idylické časy v Cochabambě skončili v roce 1810. Zatímco v Evropě zuřily Napoleonské války, setrvala Jižní Amerika v klidu a míru a až na problematický obchod s Evropou se jí evropské boje nijak nedotýkaly. V roce 1810 zde ale začalo sílit separatistické hnutí, Haenke sice odstředivé tendence nikdy otevřeně nepodporoval, vzhledem k vlastní svobodomyslné povaze, lásce k místním obyvatelům a vědomí toho, jak centrální španělská vláda kolonie pouze vykořisťuje, s nimi však sympatizoval.

Již v uplynulých letech Haenke několikrát žádal o umožnění návratu do Evropy, ale tyto žádosti byly vždy zamítnuty. V roce 1810 obdržel náhlý rozkaz k okamžitému návratu do Španělska, kde se měl v podstatě zpovídat z nedostatečné loajality ke králi a zneužívání státního platu. Kvůli zranění, které si způsobil pádem z koně, ale návrat odmítl a v dopise španělské vládě obšírně připomínal všechny své zásluhy o rozvoj jihoamerických kolonií a zdůrazňoval svoji oddanost španělské koruně. To v doprovodném dopise plně stvrdil i tehdejší guvernér Cochabamby. Tato korespondence je v podstatě poslední zprávou o osudech

Tadeáše Haenkeho. Následující roky Hankeova života až do jeho smrti v roce 1816 zmizely v turbulentních časech nastupujícího osvobozeneckého hnutí, vleklých bojů mezi royalisty a proponenty nezávislosti, kdy se vojenská štěstěna klonila tu na jednu, tu na druhou stranu, a které nakonec vyvrcholily vyhlášením samostatnosti jednotlivých jihoamerických držav, v Paraguai a Argentině již v roce 1811 a 1816, v Chile v roce 1818, Peru v roce 1821 a Bolívii v roce 1824.

Literární činnost Tadeáše Haenkeho

Literární činnost Tadeáše Haenkeho není příliš rozsáhlá, ovšem z vědeckého hlediska je dodnes významná. Svoji publikační dráhu začal dvěma kratšími pracemi uveřejněnými v roce 1786 a 1788 v časopise *Abhandlungen der Königlichen böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften*. V první z nich popsal výsledky své cesty po berounském a rakovnickém okrese (Haenke 1786), ve druhém podal fenologický popis české flóry pro rok 1787 (Haenke 1788a). Patrně svoji nejvýznamnější vědeckou práci, *Observationes botanicae in Bohemia, Styria, Carinthia, Tyroli, Hungaria factae*, uveřejnil v roce 1788 v rámci sborníku Nicolause Jacquina (1727—1817) *Collectanea Austriaca Vol. 2* (Haenke 1788b). V roce 1791 dále vycházely výsledky jeho botanického bádání v rámci expedice české akademie věd do Krkonoš uskutečněné v roce 1786, dílo *Die Botanischen Beobachtungen auf der Reise nach dem Böhmischen Riesengebirge* (Haenke 1791a). Ve stejném roce taktéž vyšlo Haenkem uspořádané osmé vydání Linného díla *Genera plantarum* (Haenke 1791b).

Během působení v Jižní Americe Haenke sepsal řadu zpráv z průzkumů, na které byl vysílán, naprostá většina jich ale zůstala pouze v rukopise a nacházejí se, pokud se dochovaly, v různých archivech v Jižní Americe či ve Španělsku.

Vědecký odkaz Tadeáše Haenkeho

Po Haenkeově smrti celé jeho dílo, které v Cochabambě vybudoval, zmizelo, majetek byl patrně konfiskován španělskou vládou, prosperující hospodářství zaniklo. Pouze díky prozíravosti a organizačnímu talentu Kašpara Sternberga (1761—1838) se podařilo zachránit část přírodovědeckých sbírek, které si původně Haenke nechal uložit u krajanů v Cadizu pro svoje vlastní pozdější studium, a které Sternberg po jeho smrti vykoupil pro čerstvě založené Vlastenecké muzeum. Zároveň zorganizoval i jeho vědecké zpracování, kterého se z největší části ujal Karel Bořivoj Presl (1794—1852) a pod jehož redakcí bylo nakonec i publikováno pod titulem *Reliquiae Haenkeanae* (Presl 1825—1835). V muzeu

se zároveň podařilo shromáždit část Haenkeovy korespondence, kterou vedl s rodinou a přáteli v Čechách, dnes je uložena v Literárním archivu Památníku národního písemnictví.

V Haenkeově životě před námi vyvstává duch doby. Doby, kdy díky přízni osudu mohl i mladý, z periferie a nemajetných poměrů pocházející člověk, pokud měl talent a píli, dosáhnout světových úspěchů. Mohl uspořádat první úspěšný let horkovzdušného balónu v Praze, obeplout Pacifik, jako první člověk na planetě sbírat herbářové doklady nejvyššího stromu světa sekvoje vždyzelené, objevit největší leknín, prozkoumat neznámé horní toky jihoamerických řek, nebo v notových záznamech jako první zaznamenat písně amerických Indiánů. A zároveň stejné doby, ve které pokud vás přízeň osudu opustila, tak ani majetek, postavení, píle a talent nedokázaly zabránit tomu, aby se vaše dílo z velké části obrátilo v prach.

Beobachtungen auf Reisen
nach dem
Riesengebirge,
von
Johann Jirasek, Abbe' Gruber,
Thaddäus Haenke, Franz Gerstner.
Veranstaltet und herausgegeben
von der
Königl. Böhm. Gesellschaft der Wissenschaften.
Fall der Elbe
Mit Kupfern und einer petrographischen Charte.
Dresden, 1791.
In der Waltherischen Hofbuchhandlung.
J. Svátek.

← Titulní strana knihy *Beobachtungen auf Reisen nach dem Riesengebirge*, v níž byly uveřejněny botanické výsledky Haenkeho krkonošských bádání.

Dobře nám tuto skutečnost může ilustrovat jediná „kniha“, které se dotýkaly ruce Haenkeovy, i když ještě nikoli v této podobě. Jedná se o rukopis uložený v archivu botanického oddělení Národního muzea (ev. č. 50), který ovšem nabyl formy knihy až poté, co Haenkeho pozůstalost odkoupil Kašpar Sternberg. Ten sebral jednotlivé lokalizační lístky, které se nacházely na jednotlivých balících se sušenými rostlinami, a ty poté nechal svázat do této útlé knížečky. Před očima se nám vynořuje knihovna muzikálně nadaného vzdělaného člověka, botanika, lékaře, chemika a průkopníka, sestávající z řady knih nejen odborných, ale i notových zápisů, krásné literatury a jiných. Tato knihovna celá mizí v prachu historie a jako memento nám zůstal zachován tento jediný svazek nesoucí dotek Haenkeho ruky.

↑ Pohled z úpatí Sněžky do Obřího dolu vyobrazený v knize *Beobachtungen auf Reisen nach dem Riesengebirgen*.

↑ Detail typové položky druhu *Mikania haenkeana DC.* sebrané Haenkem v Peru a pojmenované na jeho počest A. P. de Candollem.

← Jediná dochovaná „kniha“ nesoucí přímý otisk Haenkeovy ruky. Rukopisné lístky označující provenienci herbářových balíků se sušenými rostlinami, které po zakoupení Haenkeovy vědecké pozůstalosti pro Národní muzeum nechal Kašpar Sternberg svázat do tohoto svazku.

Literatura

Born, I. (1790). Auszug eines Briefes von Herrn Th. Haenke, Kön. Spanischen Naturforscher aus Lima in Südamerika, vom 5. Junius 1790. *Sammlung Physikalischer Aufsätze* 1, 268—270.

Born, I. (1792). Auszug eines Briefes von Herrn Th. Haenke, Königl. Spanischen Naturforscher, aus Lima, vom 12. Sept. 1790. *Sammlung Physikalischer Aufsätze* 2, 351.

Haenke, T. (1786). Thaddaeus Hanke's Tagebuch einer botanischen Reise in einigen Bezirken des Rakonitzer und Berauner Kreisses. *Abhandlungen der Königlichen Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften* 2, 31—59.

Haenke, T. (1788a). Blumenkalender für Böhmen im Jahre 1786. *Abhandlungen der Königlichen Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften* 3, 94—135.

Haenke, T. (1788b). Observationes botanicae in Bohemia, Austria, Styria, Carinthia, Tyroli, Hungaria facta. In: Jacquin, N. J. (ed.). *Collectanea Austriaca ad botanicam, chemiam et historiam naturalem spectantia* II. Vindobona: Officina Wappleriana, 1—96.

Haenke, T. (1791a). Die botanischen Beobachtungen auf der Reise nach dem Böhmischen Riesengebirge. In: Jirasek, J. et al. *Aus den Beobachtungen auf Reisen nach dem Riesengebirge*. Dresden: Walther, 31—159.

Haenke, T. (1791b). *Caroli a Linné Genera Plantarum*. Vindobona: Officina Wappleriana 1791.

Ibáñez Montoya, M. V. (1994). *Trabajos científicos y correspondencia de Tadeo Haenke. La Expedición Malaspina 1789—1794* IV. Madrid: Ministerio de Defensa, Museo Naval y Lunwerg.

Khol, F. (1911). *Tadeáš Haenke, jeho život, dílo a listy ze zámořských krajin*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.

Kühnel, J. (1939). *Thaddaeus Haenke. Leben u Leistung eines sudetendeutschen Naturforschers*. Haida: Köhler.

Lindley, J. (1837). *Victoria regia*. London: William Nicol.

Presl, K. B. (1825—1835). *Reliquiae Haenkeanae* I—II. Praga: J. G. Calve.

Seaman, W. H. (1891). The Victoria regia. *Proceedings of the American Society of Microscopists* 13, 163—170.

Kašpar Maria hrabě Sternberg (1761—1838)

Jiří Kvaček
paleontologické oddělení
Přírodovědeckého muzea (NM)

↑ Kašpar M. hrabě Sternberg,
A. Clarot, Čechy, 1838, olej na plátně, 115 × 79 cm.

Kašpar Maria hrabě Sternberg je předním představitelem osvícené a vzdělané české šlechty počátku 19. století. Povahou vědec, který si uvědomoval potřebu znovunalezení české národní identity i potřebu vědeckého zkoumání jako klíče k průmyslovému rozvoji českých zemí.

Kašpar Maria hrabě Sternberg se narodil 6. ledna roku 1761 v Praze jako třetí syn ve staré české šlechtické rodině Sternbergů, která měla své sídlo v Radnicích a Oseku u Rokycan. Jeho matka Anna Marie rozená Krakowská z Kolowrat (1726—1790) byla vzdělaná žena, která měla na mladého Kašpara velký vliv v prvních letech života. S jeho staršími bratry Janem (1752—1789) a Jáchymem (1755—1808) je spojoval zájem o přírodní vědy i historii. Oba byli absolventi pražské univerzity a později důstojníci rakouské armády. Na pražskou univerzitu nastoupil i Kašpar, studoval však, jak bylo v rodině zvykem u mladších synů, bohoslovectví. Studium v Praze ukončil v roce 1779 a pokračoval v něm dále v Římě. Po dovršení 24 let v roce 1785 se mu dostalo již dříve rodinou zajištěného místa kanovníka ve Freisingu a Řezně (Palacký 1868).

Řezno bylo v té době skutečnou metropolí, centrem politického, kulturního i vědeckého života a mladý Kašpar využil možností, které mu nabídlo. Vedle povinností kapitulního kanovníka se zúčastňoval společenského dění, zajímal se o politiku, kulturu, a nově i o přírodní vědy, především o botaniku. Sternbergův zájem o přírodní vědy dobře odráží jeho knihovna, kterou si, jak víme z jeho životopisu, začal budovat již v Řezně. Jako zástupce řezenského biskupství cestoval po Evropě. V roce 1787 navštívil Paříž. Častým cílem jeho putování byly Alpy, kam se rád vracel v doprovodu bratra Jáchyma. Začal docházet do botanické společnosti, která byla v Řezně v roce 1790 založena a jejíž členem se o rok později stal i Kašparův bratr Jáchym. Sám Kašpar se členem společnosti stal až v roce 1799.

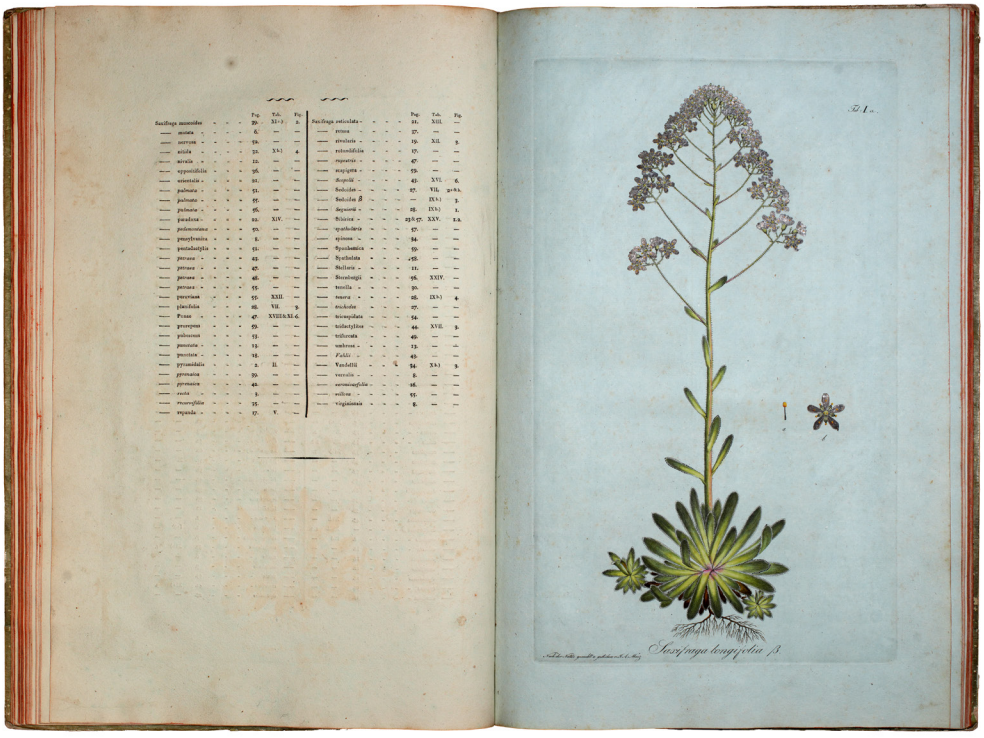
V Řezně se angažoval politicky. Byl jmenován zástupcem prezidenta Karla Alexandra knížete z Thurnu a Taxisu (1770—1827). Z této politické funkce vytvořil pro řezenský církevní stát kabinet ministrů a strukturu všech vládních orgánů. Později byl jedním z kandidátů na vysoký politický post říšského koadjutora. V roce 1804 se Sternberg účastnil korunovace Napoleona Bonaparta francouzským císařem. Při té příležitosti se seznámil s francouzskými přírodovědci, např. s Georgem Cuvierem (1769—1832) a prohlédl si sbírku fosilních rostlin Barthélemyho Faujase de Saint-Fond (1741—1819). Pro svoji další politickou kariéru neměl dostatek kontaktů v nejvyšších evropských kruzích a také nebyl zběhlý v politické zákulisní diplomacii. Po zvážení všech okolností proto roku 1806 svoji politickou kariéru ukončil a rozhodl se plně věnovat přírodním vědám (Mayer 1997).

Poté, co zemřel nejstarší bratr Jan a v roce 1808 též prostřední bratr Jáchym, se Kašpar stal jediným mužským dědicem rodinného panství a stanul tak před rozhodnutím, jak naložit s dědictvím. Rozhodl se přesídlit do Čech. K tomuto rozhodnutí jej vedle smrti bratra Jáchyma vedla také devastace jeho vily a zahrady během vpádu Napoleonovy armády do Řezna na jaře 1809. Ve svém životopise zmiňuje již tehdy rozsáhlou odbornou knihovnu, kterou se mu před válečným ničením podařilo uchránit zásluhou jeho přítele, legačního sekretáře Felixe. (Palacký 1868).

Již při své první návštěvě Březiny se Kašpar v roce 1809 seznámil s hormistrem Janem Tadeášem Lindackerem (1768—1816) a důlním měřičem Janem Danielem Preysslerem (1768—1839). Byli to oni, kteří mu ukázali těžbu uhlí a železné rudy, podniky započaté jeho bratrem Jáchymem. Po něm také zdědil rozsáhlejší mineralogickou a malou paleontologickou sbírku. V té době se Sternberg také poprvé seznámil se zkamenělinami přímo v dolech. Následujícího roku 1810 se definitivně rozloučil s Řeznem a přestěhoval se do Čech, kde pro sebe dal upravit zámek na Březině, který jeho bratr nestačil dokončit. Ve svém životopise k tomu píše: „*Když jsem se rozešel s přítomností, vzdal se všech svých dřívějších životních snů, rozloučil se se všemi lidmi, kterých jsem si vážil, a se svými milovanými rostlinami, opustil jsem místo, kde jsem prožil nejkrásnější a nejšťastnější léta svého mládí, a jak jsem se tehdy domníval, i nejbouřlivější dny, a v padesátém roce svého života jsem se dobrovolně vydal na cestu svého otce. V padesátém roce svého života jsem dobrovolně následoval osud, který mě zavedl zpět do vlasti.*“ (Palacký 1868).

Po návratu do Čech čekalo na Kašpara Sternberga velké množství práce, která byla nezbytná k organizaci panství a práce na něm. V roce 1810 také vyšel první díl jeho monografického díla o lomikamenech *Revisio Saxifragarum* (Sternberg 1810). Další díly vyšly v roce 1822 a 1831. Práce na vydání monografie si vyžádala jeho opětovnou návštěvu Řezna. Velkou část roků 1811 a 1812 strávil ve Vídni vyřizováním záležitostí rodového dědictví. Přírodní vědy však nezanedbával. Ve Vídni se setkal s botaniky Františkem hrabětem Waldsteinem (1759—1823), Nicolausem Josephem Jacquinem (1727—1817) a Nicolausem Thomasem Hostem (1761—1834). Na podzim roku 1811 byl zpět na Březině, kde jej navštívil přítel Felix z Řezna, aby mu zde pomohl zařídit knihovnu. Zimu většinou trávil Sternberg u příbuzných v Praze.

V roce 1813 se Sternberg v polovině března pustil poprvé do systematického sběru fosílií rostlin doprovázen důlním mistrem Janem Tadeášem Lindackerem. Pro sbírky vymezil na Březině zvláštní místnost. Jeho bádání však tlumily stálé vojenské manévry související s napoleonskými válkami. Ty ustaly až v roce 1814, kdy se s novým elánem vrátil ke svým aktivitám, především ke sběru pozůstatků fosilních rostlin. Nechal je kreslit důlním měřičem Janem Danielem Preysslerem (1768—1839) a mladým kreslířem Antonínem Auingerem (1800—1821). V roce 1814 pojal poprvé myšlenku na vytvoření muzea. K tomu jej jistě inspirovala jeho návštěva tehdy nově založeného muzea Joannea ve Štýrském Hradci. K založení národní muzejní instituce jej bezpochyby vedla také obava o jeho rozrůstající se sbírky. O myšlenku založení muzea se podělil se svým příbuzným Františkem Antonínem hrabětem Kolowratem Liebsteinským (1778—1861), s jehož přispěním se později podařilo muzeum založit (Nebeský 1868). V roce 1814 také na Březině uspořádal zasedání části řezenské botanické společnosti a pojal tak úmysl na uspořádání mezinárodního botanického kongresu (Palacký 1868).

↑ Apertura ze Sternbergovy monografie o lomikamenech.
Revisio Saxifragarum iconibus illustrata. Ratisbonae, 1810.

V roce 1816 zemřel Lindacker, od něhož před smrtí Sternberg sbírku fosilních rostlin a minerálů koupil s tím, že jejich společná sbírka bude věnována veřejnému ústavu v Čechách jako Sternberg-Lindackerova sbírka. Tak se také stalo a jako důkaz jejich společné úmluvy byly skříně sbírky nadepsány oběma jmény. Původní skříně jsou uloženy ve sbírce Náprstkova muzea.

↑ Apertura ze Sternbergovy monografie o fosilních rostlinách *Versuch einer geognostish-botanischen Darstellung der Flora der Vorwelt*, 1820.

V roce 1818 stál Kašpar Sternberg u zrodu nynějšího Národního muzea a je považován za jeho zakladatele. Chystal mu do vínku svou rozsáhlou kolekci zkamenělin, která je dokladovou sbírkou k jeho stěžejnímu dílu o fosilních rostlinách. *Versuch einer geognostisch-botanischen Darstellung der Flora der Vorwelt*. Datum vydání prvního svazku tohoto díla je mezinárodně uznáváno jako počátek systematické paleobotaniky (Kvaček a Straková 1997; Kvaček a kol. 2021) a Kašpar Sternberg je zároveň považován vedle Adolfa Brongniarta (1801—1876) za zakladatele vědecké paleobotaniky (Andrews 1980). Jeho dílo obvykle zkracované jako *Flora der Vorwelt*, je dobře známé v paleobotanické komunitě jako „starting point" paleobotanického názvosloví (Sternberg 1820; Turland et al. 2018). Sternberg vybaven zkušeností botanika zaujal významně odlišný postoj k hodnocení fosilních rostlin než většina jeho současníků. Užil pro systematické upořádání fosilních rostlin Linnéův systém používaný v botanice. Každý taxon pod úrovní rodu vybavil latinsky psanou diagnózou případně odkazem na dříve publikovanou fosilii. Většinu svých taxonů také vyobrazil na ručně kolorovaných mědirytech. Tímto způsobem byl každý taxon asociován s vlastním typem. Ve svém moderním pojetí Sternberg nepovažoval fosilní rostliny za nahodilé hříčky přírody, ale za skutečné rostliny, které v minulosti rostly v pravěké přírodě. Svým chápáním fosilních rostlin tak značně předběhl svou dobu.

I v pozdějších letech se Kašpar Sternberg intenzivně věnoval paleobotanice, podnikal terénní výzkumy, navštěvoval významné paleontology té doby a studoval jejich sbírky fosilních rostlin. Mezi lety 1821—1838 vyšlo dalších sedm dílů jeho *Flora der Vorwelt* (Sternberg 1821, 1823, 1825, 1833, 1838). Mezi významné zkameněliny, které Sternberg popsal, patří kmeny stromovitých plavuní rodu *Lepidodendron*, které se zachovaly v původní stojící podobě. Sternberg je nechal odebrat v uhelném dole pokud možno celé, aby tak lépe pochopil jejich stavbu (Kvaček et al. 2021). Některé kusy v Kašparově sbírce jistě pocházejí ještě od bratra Jáchyma. Jde například o kmen stromové kapradiny *Protopteris punctata* z Kounic, který Sternberg drží v ruce na obraze Alexandra Clarota (1796—1842). Zdá se, že tato fosilie kmene patřila k jeho oblíbeným sbírkovým kusům. Popsal ji mezi prvními fosiliemi v prvním díle své monografie. Mezi další unikátní exempláře patří ty, které věnoval Sternbergovi Johann Wolfgang von Goethe (1749—1832). Sternbergova sbírka obsahuje i mnoho zkamenělin, které mu věnovali další kolegové z ciziny. Těžiště sbírky leží v karbonské flóře pocházející z Radnicka, jsou tu však i triasové fosilie rhétského stáří z Německa, jurské fosilie z Anglie, křídové a terciérní fosilní rostliny z Čech i několik kusů holocénních travertinů. Postupné přemisťování sbírek a knih do vlasteneckého muzea způsobilo, že Sternberg více času trávil v Praze. Ke svému pobytu u příbuzných využíval tzv. malého Šternberského domu na rohu Malostranského náměstí a ulice Tomášské.

V roce 1822 se Kašpar Sternberg poprvé seznámil s Johanem Wolfgangem Goethem, který se velmi zajímal o přírodní vědy zvláště o botaniku a paleobotaniku (Kraus 1896; Majer 1991). Oba si velmi rozuměli, našli k sobě velmi blízký vztah a setkávali se pak téměř každoročně v západočeských lázních až do Goethovy smrti v roce 1832. Společně s Jönsem Jacobem Berzeliem (1779—1848) a Johannem Emanuelem Pohlem (1782—1834) navštívili v létě 1822 Komorní hůrku, kde spolu diskutovali o jejím původu. Kašpar Sternberg ji pak mezi roky 1834—1837 nechal prokopat průzkumnou štolou (Palliardi 1848).

Vedle paleontologie a botaniky se však Kašpar Sternberg zajímal i o další obory. Přednostní zájem věnoval hornictví a železářství, v posledním desetiletí svého života vydal třídílnou studii dějin hornictví v Čechách (Sternberg 1836—1838). Byl však aktivní i v dalších hospodářských činnostech. Od roku 1826 předsedal Hospodářské společnosti v Království českém, byl zapojen v projektu koněspřežné dráhy do Plzně (Švarc 1998), podporoval průmyslový rozvoj Čech, byl aktivním členem Jednoty za zvelebení průmyslu v Čechách, jeho aktivity se týkaly i plánování silnic a splavnění Vltavy.

↑ *Lepidodendron aculeatum*, výlitek kmene stromovité plavuně z dolů K.M. Sternberga, Svinná.

↑ *Protopteris punctata*, přirozený odlitek kmene stromovité kapradiny. Kounice, Čechy, Jedna z prvních fosilií K. M. Sternberga, kterou nejspíše zdědil po bratru Jáchymovi.

↑ *Calamostachys tuberculata*, Manebach, otisk šištice prvohorní přesličky, kterou věnoval Sternbergovi J.W. Goethe.

Dalším jeho velkým životním snem bylo uspořádání mezinárodní konference v Praze. O tomto tématu zpočátku diskutoval se svými kolegy z řezenské botanické společnosti. Později se od tohoto záměru vzdálil, až roku 1827 se zúčastnil zasedání v Drážďanech. Prosadit pořádání konference v Praze se Sternbergovi podařilo v roce 1837, kdy zde uspořádal tehdy již 15. kongres Společnosti německých lékařů a přírodovědců. Vědecký věhlas, který tou dobou měl mu dovolil sezvat do Prahy skutečnou přírodovědeckou elitu tehdejší Evropy. Z přednášek na kongresu byla vydána kniha (Sternberg a Krombholz 1838) a k této příležitosti vyražena pamětní medaile (Kleisner in Kvaček a Pátová 1998).

V roce 1838 pak vyšel poslední díl *Flora der Vorwelt*, na které spolupracovali také kustodi vlasteneckého muzea Karel Bořivoj Presl (1794—1852) a Josef August Corda (1808—1849). 18. prosince roku 1838 postihl Kašpara na tradičním honu záchvat mozkové mrtvice, na jehož následky 20. prosince 1838 zemřel. Je pohřben v rodinné hrobce v Horním Stupně u Břas. O hrobku se v době 1948—1989 staralo Národní muzeum, nyní je součástí majetku rodiny Sternbergů.

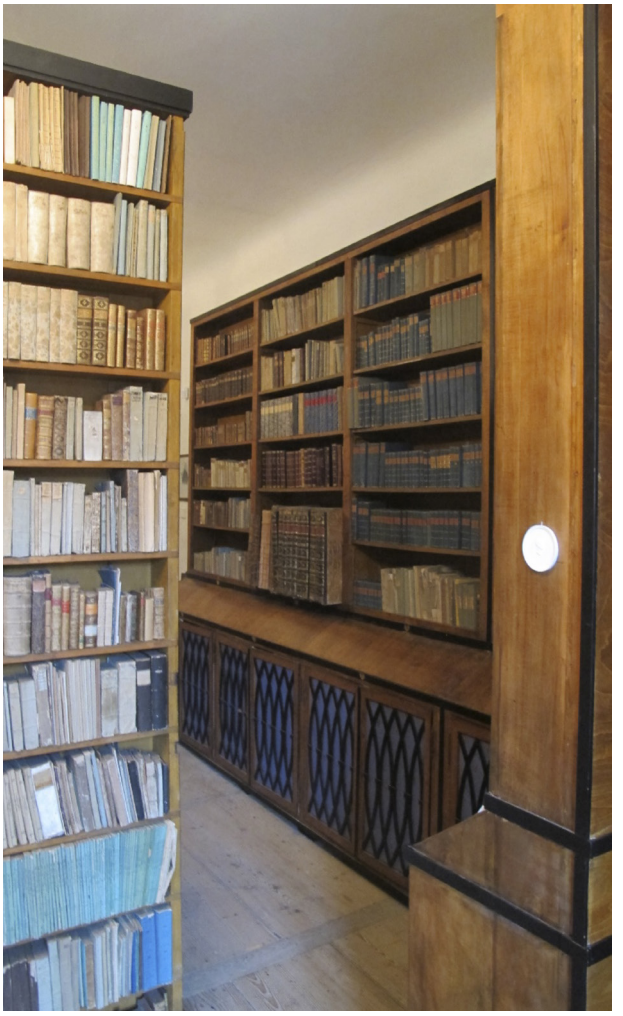
Knihovna Kašpara Sternberga

Knihovna Kašpara Stenberga původně obsahovala bezmála 10 tisíc svazků. Ještě za jeho života byla však rozdělena na dvě základní části. Na část přírodovědeckou, kterou Sternberg věnoval vlasteneckému muzeu mezi lety 1818—1829 a která se tak stala součástí knihovny NM, a na osobní knihovnu Kašpara Sternberga, která obsahovala ostatní knihy. Ta je dnes největší existující sternbergskou knihovnou obsahující 5 893 svazků (Holman a Mašek 1996; Mašek in Kvaček a Pátová 1998).

Osobní knihovna Kašpara Sternberga byla až do roku 1948 umístěna v Kašparově pracovně ve východním křídle březinského zámku. Odtud byla v roce 1949 jako konfiskát i s mobiliářem přemístěna do muzea v Rokycanech, v roce 1984 pak instalována v budově městského muzea v Radnicích (Holman a Mašek 1996). Po roce 1989 byla knihovna restituována rodem Sternbergů. Pro výstavu o Kašparu Sternbergovi (Kvaček a Pátová 1998) byla část knihovny včetně knihovního mobiliáře zapůjčena do Národního muzea. Po ukončení výstavy byla knihovna převezena na hrad Český Šternberk, kde je v současnosti umístěna v sále věnovaném Kašparu Sternbergovi.

Základem knihovny se stal soubor knih Kašparovy matky Anny Marie rozené hraběnky Krakowské z Kolowrat (1726—1790). Její knihy jsou označeny iniciálami „*A. S.*“ (Holman a Mašek 1996). Knihovna obsahuje zejména francouzskou memoárovou literaturu, místy anglickou a italskou beletrii. Menší skupina knih,

převážně francouzské historické literatury, je označena podpisem Jana Sternberga. Knihovna obsahuje jistě i knihy Kašparova bratra Jáchyma, ale ten stejně jako Kašpar své knihy nijak neoznačoval, jen v některých exemplářích zanechal svůj podpis. Svou knihovnu začal Kašpar Sternberg budovat již v Řezně. Svědčí o tom, jak zvýšený počet knih vydaných v tomto městě, tak záznamy o knihovně v jeho životopise (Palacký 1868). Některé knihy nesou věnování od autora nebo vydavatele, například od topografa a historika Johanna Gottfrieda Sommera (1782—1848), lékaře a balneologa Karla Josefa Heidlera z Heilbornu (1792—1866) nebo od básníka a historika Jana Erazima Wocela (1802—1871). Jistě nejzajímavější je věnování od Goetha u dvou knih z roku 1827 a 1831.

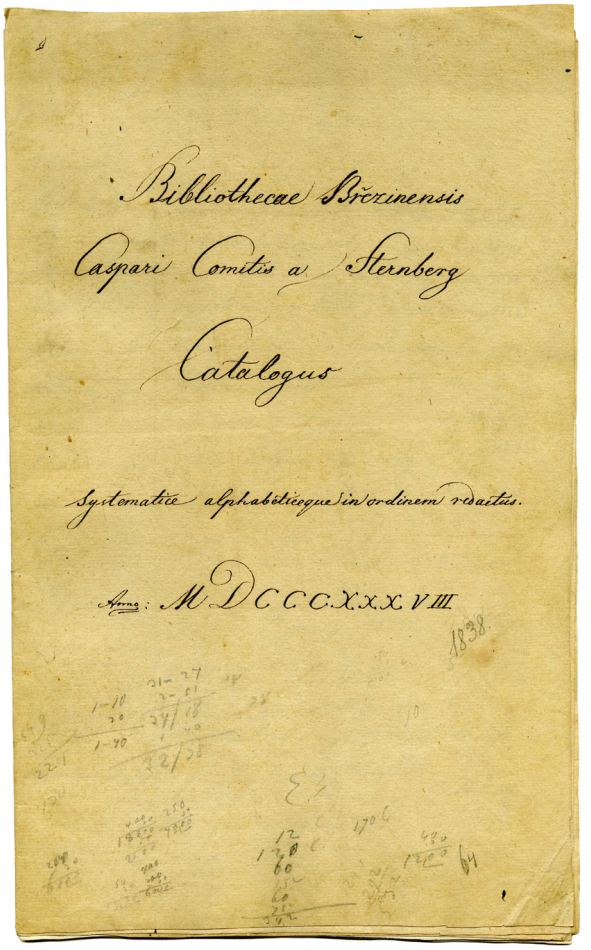

← Sternbergova osobní knihovna na zámku Český Šternberk.

K první knize *Ueber Kunst und Alterthum* (Stuttgart, 1827) se v rodině Sternbergů traduje jedna příhoda, kterou vedoucímu oddělení zámeckých knihoven NM Petru Maškovi osobně vyprávěl Zdenko Sternberg. Za druhé světové války byla na zámku Březina umístěna posádka amerických vojáků. Jeden z nich si všiml knihy, kterou Sternbergovi věnoval Goethe. Z knihy si vystřihl Goethův podpis a svazek zase vrátil. Naštěstí si nevšiml básně, kterou tam Goethe pro Sternberga vepsal. Vedle sternberských provenienčních označení nalezneme v knihovně stopy po knižních sbírkách dnes již zaniklých (Holman a Mašek 1996).

Celkově obsahuje dnešní knihovna ze zámku Březina 5 893 svazků, z toho 27 rukopisů, 51 tisků 16. století a 3 466 starých tisků (Holman a Mašek 1996). Zajímavé jsou rukopisné katalogy rostlin *Catalogus plantarum* a *Plantarum Herbarii vivi Březninensis* z roku 1809. V archivu Národního muzea je uložen zlomek katalogu této části knihovny pořízený na Březině (*Bibliothecae Březinensis Caspari Comtis* a *Sternberg Catalogus*) v roce 1838 a německy psaný katalog *Katalog derjenigen Bücher in der Excellenz Gräf Capar Sternbergischen Bibliothek im Schlosse Březina* z roku 1832 (Vrchotka 1967). O této části knihovny píše Jiří Majer (1997) ve své knize *Kašpar Šternberk*: „*Katalog zbývající části březinské knihovny z r. 1832 naznačuje její věcné třídění v regálech, s pomocným abecedním autorským indexem. Celá knihovna měla 20 tematických celků v tomto sledu: 1. encyklopedická díla v oboru přírodních věd, 2. obecná díla tykající se různých vědních oborů, literatury, dějin a filozofie, 3. lingvistická díla, 4. klasická literatura řecká a římská v originálech i v překladech, 5. novější krásná literatura, 6. archeologie a novější umění, 7. hudba, 8. dějiny věd, životopisy učenců a bibliografická díla, 9. dějiny národů a států, 10. pomocné vědy historické, k nimž byl přičleněn i oddíl cestopisů s přírodovědeckým zaměřením, 11. státovědy, do nichž bylo zahrnuto zákonodárství, včetně ústav, správní a politické vědy, 12. filozofická díla obecného charakteru se zaměřením na metafyziku a díla pojednávající o přirozeném právu a morálce. Na tuto úvodní řadu navazovaly oddíly tykající se exaktních a přírodních věd. Jako 13. skupina začínala matematika teoretická a aplikovaná, do níž Štemberk zařadil literaturu tykající se statistiky, mechaniky a válečného umění. Ve 14. skupině byla soustředěna astronomie s literaturou obecného přírodovědeckého zaměření, včetně meteorologie a navigace. Nejrozsáhlejší byla 15. skupina vztahující se na vlastní přírodovědecké disciplíny, pro rychlou orientaci rozdělena na řadu oddílů a pododdílů. Své místo tu měla botanická a zoologická díla, která vzhledem ke Štemberkově badatelskému zájmu byla dále členěna na práce z období předlinneovského a polinneovského. Samostatnou skupinu tvořila literatura o paleobotanice, dendrologii a příbuzných oborech. Zvláštní oddíl byl určen pro mineralogii a geologii, chemii a fyziku, uvnitř ještě dále dělenou se zvláštním zřetelem na magnetismus, galvanismus a elektřinu. Tato disciplína aplikované přírodovědy obsahovala též ekonomickou literaturu, do níž patřilo*

zahradnictví, lesnictví a lovectví, a díla zaměřená na obchod a technologii. Sem byla zařazena též literatura hutnická a přičleněna farmacie, která tvořila přechod k 16. skupině pro teoretické a praktické lékařství. Další skupiny byly seřazeny v pořadí: 17. teologie a církevní dějiny, 18. právní věda a na závěr 19. inkunábule a vzácné tisky. Do 20. skupiny patřily tzv. vlastenecké dějiny a různá literární díla. Tato poslední část Štemberkovy knihovny byla velmi různorodá a obsahovala práce s tématikou českých politických a církevních dějin, monografická zpracování jednotlivých rodů, biografie, díla týkající se státního a zemědělského českého práva, geografie a statistiky, jazykovědy a literatury, pojednání Královské české společnosti nauk a posléze prvotisky a vzácné tisky české provenience.“

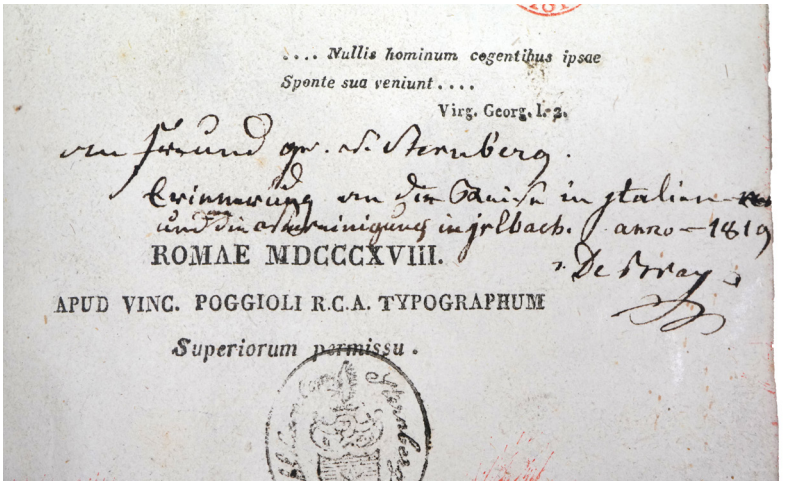

Bibliothecae Březinensis
Caspari Comitis a Sternberg
Catalogus
Systematice alphabetice que in ordinem redactus.
Anno: M DCCCXXXVIII
1838

← Titulní list ke katalogu Sternbergovy osobní knihovny *Bibliothecae Březinensis Caspari Comtis a Sternberg Catalogus*.

Odborná knihovna, kterou postupně Kašpar Sternberg věnoval Vlasteneckému nyní Národnímu muzeu byla během času rozdělena podle oborů a je v současnosti součástí příručních knihoven řady oddělení přírodovědeckého muzea, především však oddělení paleontologie a botaniky. Starší tisky z 18. století jsou umístěny převážně v centrálním depozitáři Knihovny Národního muzea.

Všechny Sternbergovy knihy věnované Knihovně Národního muzea jsou opatřeny jeho červeným, méně často černým razítkem. Knihy Kašpara Sternberga neobsahují téměř žádné vpisky nebo poznámky.

Ani kompletní výtisk knihy *Flora der Vorwelt* v dobové vazbě nemá Sternbergův podpis. Kromě razítek v knihách nelze zjistit žádné poznámky nebo opravy. Již vzhledem k rozvoji oboru ve Sternbergově době jsou knihy botanické mnohem početnější než knihy paleobotanické. V současnosti čítají knihy uložené v botanickém oddělení více než 800 svazků. Jsou řazeny abecedně. V některých knihách jako v Mattioliho rostlináři (sign. 37.B.62) je exlibris „*Fortier et Constantér*“. Pozoruhodné je věnování Sternbergovi od Franze Gabriela hraběte de Bray (1765—1832) z roku 1819 v knize *Florae Romanae* (Řím, 1818) od Antonia Sebastianiho (1782—1821) a Ernesta Mauriho (1791—1836) (sign. 36.D.109). Kniha *Botanicon Parisiense* (Leiden a Amsterdam, 1727) Sébastiena Vaillanta (1669—1722) má věnování podepsané „*D. Rud. Ang. Vogel., anno 1775*“. Kniha *Catalogus Plantarum* (Göttingen, 1757) od Johanna G. Zinna (1727—1759) nese exlibris „*Johann Christoph Harrez M. D.*“.

← Věnování Sternbergovi od hraběte de Braye, prvního předsedy botanické společnosti v Řezně v knize *Florae Romanae* od A. Sebastianiho a E. Mauriho.

Charakteristické jsou Sternbergovy knižní vazby. Lze je rozdělit do dvou kategorií. Cennější a větší knihy byly vázány do charakteristické zelené vazby s červeným štítkem na hřbetu. Drobnější knihy jsou vázány do pevných papírových vazeb s červeným štítkem na hřbetu. Některé starší knihy, které již byly při nákupu opatřeny koženou vazbou byly ponechány v původním stavu a nebyly znovu převazovány. Drobnější knihy byly též ponechány v původních vazbách.

Václav Nebeský (1868) o knihovně píše: „*Knihovna, kteráž ve vědách přírodních a exaktních tak bohatá a úplná byla, že v učeném světě daleko široko velké slávy požívala. Zvláště bylo oddělení botanické tak bohaté, že literatura před Linném skoro úplně, po Linnéovi pak vše, co jen poněkud důležité bylo obsahovala. Tato duchem právě vědeckým a s nejvyšší bedlivostí založená knihovna počítala 4061 svazků s 42 290 tabulemi rytin, díla to skoro naskrze vzácná a skvostná*“.

Součástí knihovny byl také archiv, který byl předán Národnímu muzeu po smrti Kašpara Sternberga. Jeho osobní archiv byl později umístěn do tří archivů (archiv Národního muzea, Památník národního písemnictví a Státní oblastní archiv v Praze). Rukopis ke knize *Flora der Vorwelt* je uložen v Národním muzeu v oddělení rukopisů, rukopisné poznámky a náčrtky v Archivu Národního muzea.

↑ Osmidílná monografie K. M. Sternberga *Einer geognostsich-botanischen Darstellung der Flora der Vorwelt*. 1820, rok vydání jejího prvního dílu je považován za začátek moderní paleobotaniky, nauky o fosilních rostlinách.

Literatura

Andrews, H. N. The fossil hunters, in search of ancient plants, Cornell University Press, Ithaca, London, 421 s.

Holman, P., Mašek, P. 1996: Zámecká knihovna hrabat ze Sternbergu ze zámku Březina. Miscelanea, Oddělení rukopisů a starých tisků, 11 (1994)., 180—187.

Kvaček, J., Dašková & J., Libertín, M. 2021. Catalogue of plant fossils described in works by Kaspar M. Sternberg. Second revised edition. Národní muzeum, Praha

Kvaček, J. & Pátová, R. 1998. Kašpar M. hrabě Sternberg, přírodovědec a zakladatel Národního muzea. Národní muzeum

Kvaček, J. & Straková, M. 1997. Catalogue of plant fossils described in works by Kaspar M. Sternberg. Národní muzeum Praha

Majer, J. 1991: Přátelství Kašpara Šternberka a Johanna Wolfganga Goetha. Minulostí západočeského kraje 27, 87—102.

Majer, J. 1997. Kašpar Šternberk. Academia

Nebeský, V. 1868. Dějiny Musea Království Českého. Nákladem Musea Království Českého, Praha

Palacký, F. 1868. Leben des Grafen Kaspar Sternberg von ihm selbst beschrieben: nebst einem akademischen Vortrag über der Grafen Kaspar und Franz Sternberg Leben und Wirken für Wissenschaft und Kunst in Böhmen. F. Tempsky, Prag

Palliardi, A. A. 1848: Der Kammerbuhl ein Vulkan bei Keiser Franzensbad. J. Kobrsch und Gschihay, Eger

Sternberg, K. M. 1810. Revisio Saxifragarum iconibus illustrata. Ratisbonae

Sternberg, K. M. 1836. Umrisse einer Geschichte der böhmischen Bergwerke. Erster Band, Gottlieb Haase Söhne, Prag

Sternberg, K. M. 1837. Umrisse einer Geschichte der böhmischen Bergwerke. Erster Band, Urkundenbuch zur Geschichte der böhmischen Bergwerke. Gottlieb Haase Söhne, Prag

Sternberg, K. M. 1838. Umrisse der Geschichte des Bergbaues und der Berggesetzgebung des des Königreichs Böhmen böhmischen Bergwerke. Zweiter Band, Gottlieb Haase Söhne, Prag

Sternberg, K. M. (1820): Versuch einer geognostisch-botanischen Darstellung der Flora der Vorwelt, Bd. I, H. 1. — in Commission im Deutschen Museum, F. Fleischer, Leipzig, 24 pp.

Sternberg, K. M. (1821): Versuch einer geognostisch-botanischen Darstellung der Flora der Vorwelt, Bd. I, H. 2. — in Commission im Deutschen Museum, F. Fleischer, Leipzig

Sternberg, K. M. (1823): Versuch einer geognostisch-botanischen Darstellung der Flora der Vorwelt, Bd. I, H. 3. — Ernst Brenck's Wittwe, Regensburg

Sternberg, K. M. (1825): Versuch einer geognostisch-botanischen Darstellung der Flora der Vorwelt, Bd. I, H.4. — Ernst Brenck's Wittwe, Regensburg

Sternberg, K. M. (1833): Versuch einer geognostisch-botanischen Darstellung der Flora der Vorwelt, Bd. II, H. 5, 6. — J. Spurny, Prag

Sternberg, K. M. (1838): Versuch einer geognostisch-botanischen Darstellung der Flora der Vorwelt, Bd. II, H. 7, 8. — G. Haase und Söhne, Prag

Sternberg, K. M. & Krombholz, J. V. 1838. Bericht über die Versammlung deutscher Naturforscher und Aerzte in Prag im September 1837. Gottlieb Haase Söhne, Prag

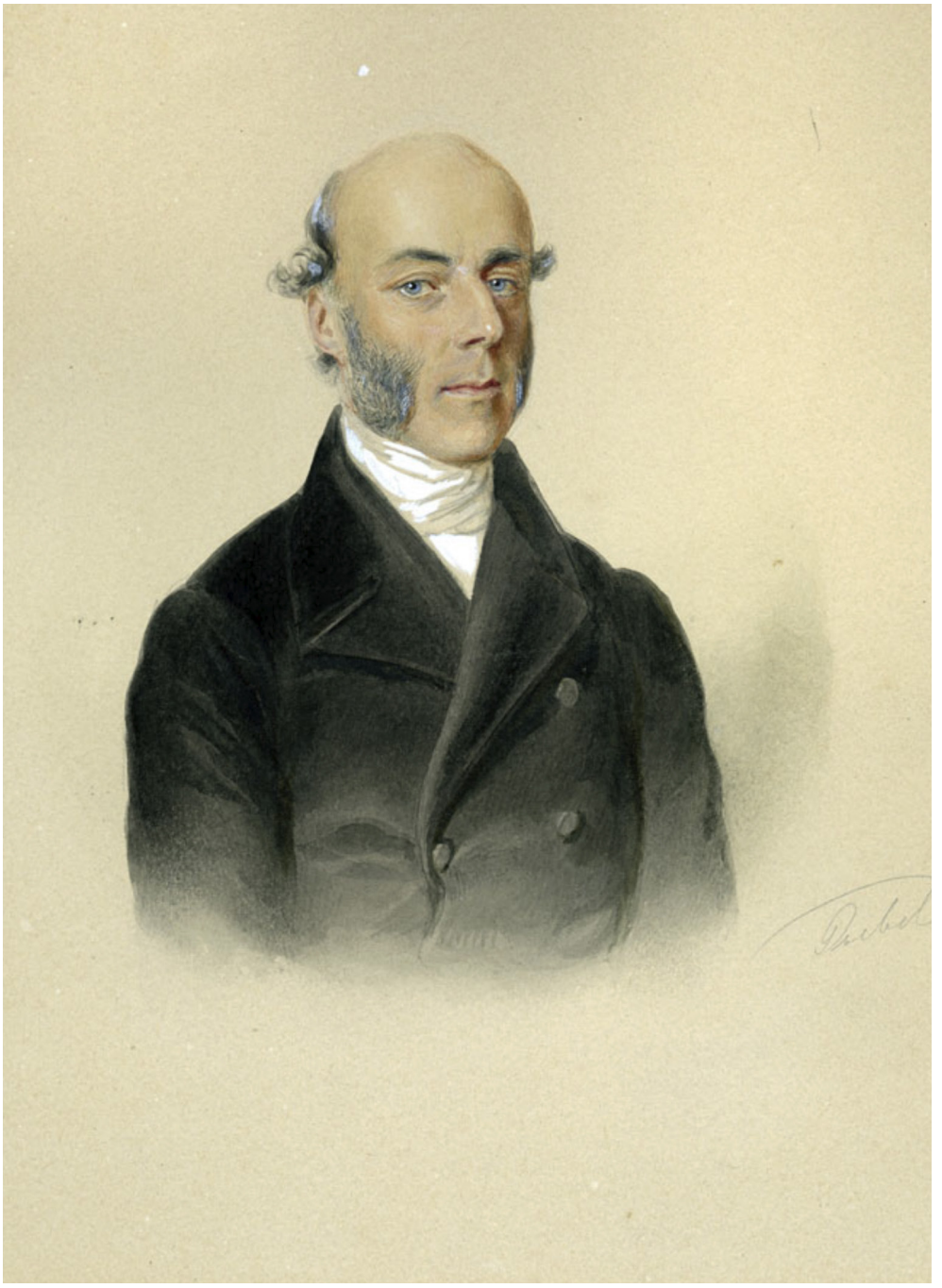
Švarc, F., 1998, Pražsko-lánská koňská železnice, Okresní muzeum Rakovník

Turland, N. J., Wiersema, J. H., Barrie, F. R., Greuter, W., Hawksworth, D. L., Herendeen, P. S., Knapp, S., Kusber, W.-H., Li, D.-Z., Marhold, K., May, T. W., McNeill, J., Monro, A. M., Prado, J., Price, M. J. & Smith, G. F. (Eds.) 2018. International Code of Nomenclature for algae, fungi, and plants (Shenzhen Code) adopted by the Nineteenth International Botanical Congress Shenzhen, China, July 2017. Regnum Vegetabile 159. Glashütten: Koeltz Botanical Books

Vrchotka, J. 1967. Dějiny Knihovny Národního muzea v Praze 1818—1892, Státní pedagogické nakladatelství, Praha

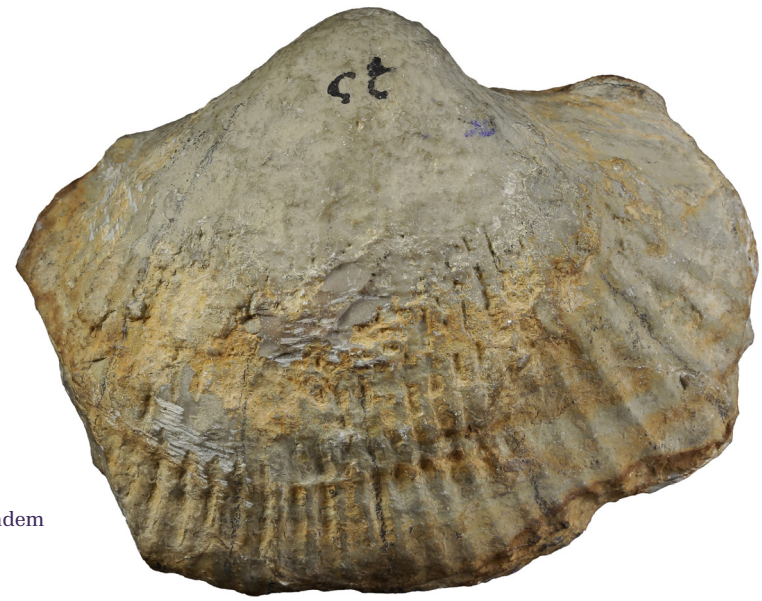
Joachim Barrande (1799—1883) a knihy

Jan Sklenář
paleontologické oddělení
Přírodovědeckého muzea (NM)

↑ Barrandův portrét, zřejmě 50. léta 19. stol,
autor neidentifikován.

Joachim Barrande (1799—1883) patří k ústředním postavám české historie vědy a zároveň také k nejznámějším cizincům působícím na území Čech. V obecném povědomí, jako přírodovědec-cizinec — snad vedle Johanna Keplera (1571—1630), Tychona Braha (1546—1601), Alberta Einsteina (1879—1955), kteří jsou v obecném povědomí fixovanější — je zřejmě dodnes nejznámější. První jeho stručnou českou biografii publikoval formou novinového fejetonu Josef Kořenský (1847—1938) v roce 1879, tedy ještě za Barrandova života. Přímo záplava větších či menších biograficky zaměřených publikací od novinových zpráv, přes drobné memoáry (Neruda 1883a, b) až po větší biograficky zaměřené texty (Krejčí 1884; Durdík 1885) nastala po zprávě o Barrandově smrti, respektive po uveřejnění jeho odkazu *Muzeu království českého*. Biografie ovšem nepsali jen Češi. Delší článek pochází od českého Němce Gustava K. Laubeho (1839—1923) (Laube 1884), biografii ve Spojených státech publikoval Barrandův kolega Jules Marcou (1824—1898) (Marcou 1884), stručnou biografii Barranda, jako významného člena spolku *Isis* uveřejnil i drážďanský paleontolog Hanns B. Geinitz (1814—1900) (Geinitz 1884). Vlna nadšení nad Barrandem, jehož odkaz v očích národně uvědomělých Čechů znamenal v první řadě završení emancipačních snah českého národa, měla značnou setrvačnost. Dá se říci, že přetrvávání tuzemského zájmu o jeho osobnost, který se odráží v četných pozdějších publikacích (například Kříž & Šnajdr 1983; Horný & Turek 1999; Marek et al. 2013) a topografických označeních (Barrandov), je do značné míry jejím důsledkem.

→ Zkamenělina mlže pojmenovaného Barrandem „*Panenka contraria*“, tedy panenka protivná, odmítavá.

Tento fenomén, díky kterému se nám dochovalo množství svědectví, přináší ovšem i negativa: jistá účelovost primárních textů, dobový důraz na některé aspekty Barrandova života a osobnosti, stylizace, i vyslovené faktografické lapsy se promítají i do nejnovějších textů. V kontrastu k českému prostředí, v zahraničí, snad s výjimkou rodného města a regionu, je mu dnes mimo samotnou paleontologii (taxonomii resp. paleozoologickou nomenklaturu prvohor) věnována spíše malá pozornost. Poslední větší biografická práce vyšla ve Francii k 200. výročí Barrandova narození (tj. Collin 1999). Nezvyklým úkazem je populární kniha *Lettres et Contes du Barrandien* (Marbach 2020) obsahující i faktografickou pasáž, vydaná *Presses de Ponts*, tedy nakladatelstvím Barrandovy alma mater *Ponts et Chaussées*.

Výsadní postavení v českém prostoru zaujímá mezi přírodovědci 19. století také tím, v jaké celistvosti se zachovala jeho pozůstalost. Většina z ní — sbírky, rukopisy a materiály k přípravě i distribuci publikací, korespondence a, v neposlední řadě, knihovna, je dodnes uložena v NM. Spolu s dalšími fondy v tuzemských i zahraničních institucích představuje unikátní zdroj zdaleka nejen pro biografické účely. Zcela nedoceněné jsou tyto zdroje v oblasti bohemikálně zaměřené historiografie a překvapivě i v oblasti samotné historie vědy.

↑ Zásuvky s exempláři hlavonožců vyobrazených Barrandem v *Système Silurien* v současných depozitářích paleontologického oddělení Přírodovědeckého muzea NM.

Biografický medailon J. Barranda

Narodil se roku 1799 na jihu střední Francie v provincii Haute-Loire v městečku Saugues jako prvorozený syn obchodníka suknem. Otec dbal na vzdělání svých synů a Joachima, stejně jako jeho mladší bratry Louise a Josepha, poslal na studia do Paříže. První vzdělání dostal na katolickém lyceu *Collège Stanislas* založeném jen o několik let dříve abbém Claude L. Liautardem (1774—1842) (Liautard 1844). Studium na této škole Barranda zřejmě značně formovalo. Roku 1819 nastoupil na pařížskou polytechniku, *École Polytechnique*, kde za dva roky nato absolvoval jako nejlepší student ročníku tehdy celosvětově nejprestižnější školy svého druhu, a jako takový byl osobně představen dauphinovi, vévodovi d'Angoulême (Louis-Antoine d'Artois, 1775—1844), který nad školou držel záštitu (Anonym 1821). Ve studiu pokračoval na *École des Ponts et Chaussées* poskytující absolventům polytechniky vzdělání specializované na projektování dopravních staveb. V rámci školy se zřejmě zúčastnil přípravy některých realizací a v práci na projektech pod jejím patronátem pak krátce pokračoval i po absolutoriu roku 1824.

V roce 1826 byl vybrán a jmenován jedním z učitelů nejmladšího mužského potomka vládnoucí dynastie Bourbonů, jímž byl, tehdy šestiletý, Henri vévoda z Bordeaux, později ze Chambord (1820—1883). Barrande vyučoval zprvu dějiny Francie a Evropy, pravděpodobné, ale překvapivě velmi nespolehlivě doložené, je vzdělávání v oblasti matematiky, přírodovědných disciplín a techniky. Po nucené emigraci bourbonské královské rodiny v roce 1830 začal Barrande vyučovat zeměpis. Přebírá ovšem také výuku v jiných oborech, kterým se dříve věnovali specializovaní učitelé, především výuku jazyků: latiny, němčiny a francouzské gramatiky (viz Jouenne 1834; Lenderová & Halata 2022). Roku 1832, po dvou letech strávených v Británii, požádal Karel X. o azyl v Rakouském císařství. Bylo mu vyhověno a celý bourbonský dvůr se přesunul na Pražský hrad (blíže Lenderová & Halata 2022). Barrande pokračoval ve výuce až do léta 1833, kdy byl, zřejmě v souvislosti se soupeřením jednotlivých mocenských skupin u dvora, propuštěn.

O jeho další činnosti do začátku 40. let 19. století není známo mnoho. Z dochovaných pramenů v ANM (NAD 98) a v paleontologickém oddělení NM jasně vyplývá, že se podílel na přípravě dobových železničních projektů v Čechách. Jako absolvent prestižní specializované školy, znalec v oboru a vlastník soukromé technické knihovny, měl zjevně v této oblasti ve zdejší společnosti velkou váhu. Pravděpodobně již v letech 1832—1833 nalezl první zkameněliny v oblasti dnešního Smíchova; ve třicátých letech se rodí jeho vážný zájem o paleontologii jako vědu i zájem o geologii pražské oblasti, respektive jihozápadní části středních Čech a doplnil si zřejmě tehdy podstatně své geologické a biologické vzdělání (viz ANM, NAD 98, inv. č. 38).

V první polovině 40. let se již těžiště jeho aktivit plně přesunulo do oblasti paleontologie a geologie, založil a s velkým nasazením budoval obrovskou osobní sbírku zahrnující nejen české prvohorní fosilie. Intenzivně komunikoval s nejvýznamnějšími zahraničními badateli v oboru. Zároveň vstoupil do služeb svého někdejšího žáka: Henri de Chambord jej angažoval jako správce svých majetků.

Od roku 1846 začíná publikovat vědecké práce. Z části jde o časopisecky publikované články, od roku 1852 však váže většinu jeho sil a zájmu tvorba monografické série *Système Silurien du centre de la Bohême* (*Silurský útvar středu Čech*). Tu, stejně jako později započatou sérii *Défense des colonies*, vydal vlastním nákladem, sám organizoval její výrobu a sám zajišťoval také její celosvětovou distribuci.

↑ Svazek *Système Silurien* z r. 1852, tabule 18 s vyobrazením drobných silurských trilobitů druhu *Aulacopleura konincki* aj., dochovaná litografická matrice, exempláře druhu *A. konincki* z Barrandovy sbírky.

Od konce 50. let 19. století ustupuje do pozadí jeho sběratelská aktivita a do popředí se dostává jeho teorie kolonií. Šlo o kombinaci obecné evolucionistické představy (Barrande sám, jakkoliv odmítá Darwinistické představy, používá slovo „evoluce“ a dokumentuje proměny faun) s interpretací nových výskytů zkamenělin jako důsledku migrací mezi oblastmi (biogeografickými provinciemi). Ty měly být řízeny pohyby zemské kůry (tektonikou a vulkanickou aktivitou). Váha jeho osobnosti přinesla teorii poměrně širokou podporu, která však postupně klesala a velkou část posledních dvou desetiletí svého života Barrande obětoval snaze teorii (a ony „kolonie“) uhájit před jejich novými a novými nepřáteli.

Příznačně zemřel při vyřizování pozůstalosti svého zaměstnavatele, přítele a mecenáše na jeho sídle v obci Frohsdorf u Vídeňského Nového Města. Zápalu plic podlehl 5. října 1883.

Po otevření jeho závěti se ukázalo, že Barrande odkázal nejhodnotnější část svých sbírek českému muzeu. Věnoval mu také svou knihovnu. Spolu s dědictvím muzeum také převzalo břemeno dokončení rozpracovaného díla *Système Silurien*, na které Barrande vyčlenil samostatný fond.

↑ Dochované Barrandovy deníky, zdroj části údajů o Barrandově knihovně.

Barrandovy knihy — prameny

Celý obsah knihovny Joachima Barranda není znám. Za jeho života zřejmě on sám ani nikdo jiný nevytvářel soupisy knih ani kartotéku; podobný seznam nebyl přílohou závěti (v ní jsou jen drobné zmínky); nezachoval se ani úplný soupis knih z doby převzetí odkazu muzeem. V souladu s dobovými zvyklostmi a prostorovými možnostmi muzea nebyla knihovna ponechána vcelku. U převzatých knih, stejně jako u dalších podobných fondů, nebyly ani systematicky vedeny údaje o provenienci. Ve snaze rekonstruovat knihovnu jsme tedy odkázáni jen na nedokonalé zdroje.

Prvním a nejvýznamnějším je soupis odborných knih zapůjčených hned po vypořádání závěti muzeem Otomaru Novákovi (1851—1892). Ten byl jedním z paleontologů pověřených dokončením díla. Zároveň byl placeným kustodem pověřeným zpracováním Barrandovy sbírky jako fyzického celku. Podle Emlera (1884) tvořil zapůjčený knižní soubor 1 087 titulů. V Archivu NM (ANM, Zázvorka k 34 (nezpracovaný fond) a RNM k32 1884) se zachoval seznam zapůjčených i vrácených publikací, ze kterého je patrné, že šlo celkem o 2 452 svazků. Podle Emlera (1884) představoval tento soubor menší díl knihovny.

Dalším zdrojem jsou Barrandovy deníky zachované v ANM a paleontologickém oddělení NM (PM2). Zvláště v zápisníku uloženém v ANM (NAD 98, inv. č. 7) je množství zápisů o převážně technických titulech, které Barrande zapůjčoval tuzemským zájemcům. V souboru terénních a badatelských zápisníků (BR-P 24—38, PM2) nacházíme pak fragmentární poznámky týkající se knihovny. Mezi ně patří i poznámka (BR-P 27) o vlastnictví spisů Josefa K. Tyla (1808—1856), kterou lze snad považovat za unikátní doklad Barrandova zájmu o českou mimovědeckou literaturu. V denících je také možné najít záznamy o výměně knih s dalšími autory, jako byl například Alcide d'Orbigny (1802—1857) (BR-P 26, p. 31L).

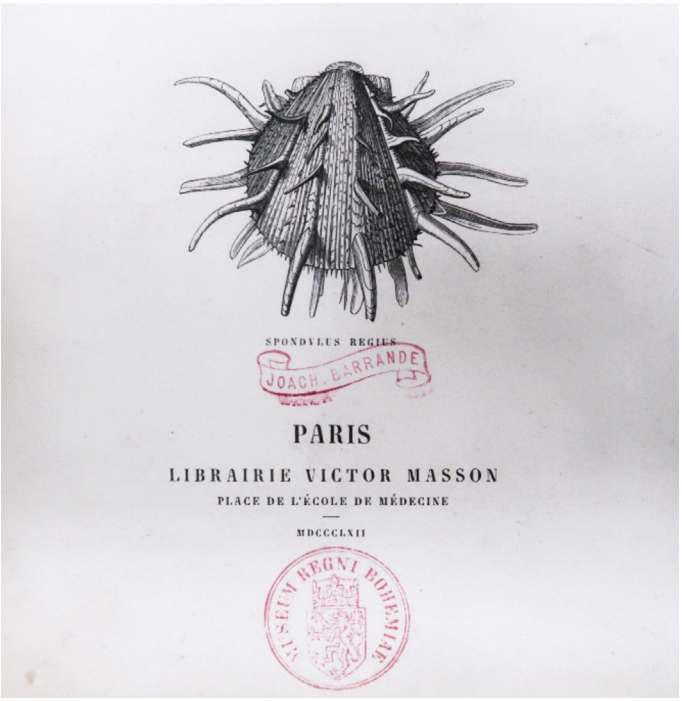
V menší míře může k rekonstruování Barrandovy knihovny posloužit jeho korespondence, ve které jsou zmínky o publikacích zaslaných jeho kolegy darem či výměnou. Jedná se výhradně o paleontologicky a geologicky zaměřenou literaturu. Část korespondence se týká přímo nákupu knih. Jde především o soubor obchodní korespondence s Calveho univerzitním knihkupectvím (J. G. Calve'sche k. k. Universitäts Buchhandlung, Ottomar Beyer — Altstadt, Kl. Ring Nr. 12 neu, Prag; ANM, NAD 98, inv. č. 74).

Posledním zdrojem jsou vpisky v samotných publikacích. Barrande nepoužíval exlibris, a vlastnické razítko („*JOACH. BARRANDE*“ v prohnuté stuze, červeně) se v jeho knihách vyskytuje jen velmi vzácně. Do publikací si ovšem nezřídka vpisoval, kdy a kde je získal. Tyto zápisy, obvykle ve formě „*reçu à Prague*“ s datací mohou být při podrobnějším zpracování velkou pomocí při rekonstrukci jeho knihovny a její geneze. Dalším dokladem vlastnictví jsou častá autorská věnování. Velká část podchycených svazků ovšem v sobě nenese žádné jiné ukazatele vlastnictví, než studijní vpisky v textu. Ty jsou zpravidla provedeny tužkou, francouzskou latinkou v Barrandově charakteristickém rukopisu. Ve výjimečných případech do knih poznámky vkládal nebo vlepoval.

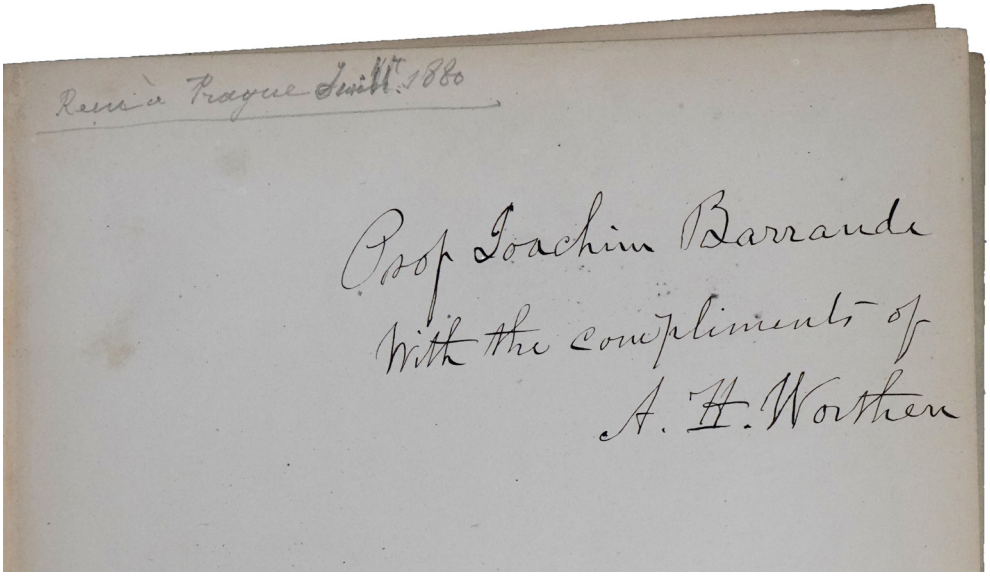
Knihovna a její vytváření

Barrandova knihovna není dnes uložena jako ucelený fond a s ohledem na výše uvedené lze považovat za celkem jisté, že obsah knihovny v její celistvosti se už nikdy rekonstruovat nepodaří. K Barrandově knihovně patřil také soubor map. Ten byl v roce 1952 knihovnou NM nuceně v rámci centralizace mapových fondů odevzdán do *Státní sbírky mapové* (Novotná et al. 2017) a dnes je, jako součást sbírek *Geografického ústavu Přírodovědecké fakulty UK*, od zbytku Barrandova odkazu oddělen.

Knihovna neobsahovala zdaleka jen paleontologicky a geologicky zaměřenou literaturu. Její významnou částí byly podcelky odrážející postupný vývoj Barrandových odborných i osobních zájmů. Ještě roku 1833 Barrande nakoupil v pražském univerzitním knihkupectví větší množství historicky zaměřených knih (ANM, NAD 98, inv. č. 74). Část těchto publikací pojednává o historii Čech a s ní spojených tématech (např. F. M. Pelcl, *Geschichte von Böhmen*). Lze usuzovat, že výběr titulů v té době ještě přímo souvisí s jeho pedagogickým působením u bourbonského dvora. Barrandova knihovna obsahovala také memoáry a další tituly vztahující se k francouzskému prostředí a francouzské revoluci. Jakési slečně Schusterové z nich půjčil na začátku 40. let knihu *Mémoires de Madame Larochejaquelein* a dvousvazkové *Mémoires de Madame Roland* (tj. zřejmě starší vydání jejích zápisků z vězení z r. 1793). Mezi tituly vztahujícími se k francouzskému prostředí vynikají *Mémoires sur la révolution française* (zřejmě Bouillé 1797, v prostředí francouzské royalistické emigrace vydané dějiny rané fáze francouzské revoluce). Ty ve své závěti, jako jediný konkrétní knižní titul, odkazuje své blízké spolupracovnici, sekretářce Aline Girardeau (1818—1908). Jinak ji nechává vybrat kterékoliv z literárních děl mimo vědeckou literaturu. I ta tedy zřejmě tvořila nějaký díl jeho knihovny.

← Barrandova vlastnická značka na titulní straně knihy.

↑ Vpisek „*Reçu à Prague Juillt. 1880*“ a věnování od jednoho z autorů na volné stránce předsádky publikace *Geological Survey of Illinois, Geology and Palaeontology* autorů Worthena, Shawa a Meeka z roku 1873.

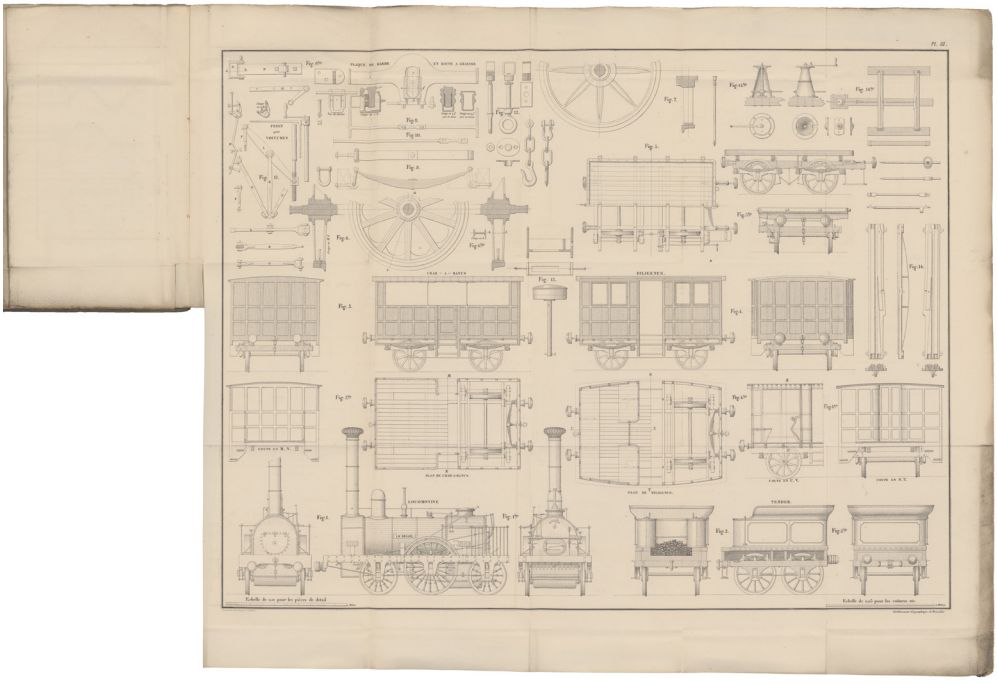
Většinu Barrandovy knihovny ovšem přirozeně představovaly přírodovědecky zaměřené publikace. Již v nákupním seznamu u Calveho z roku 1833 nacházíme množství aktuální geovědní literatury (geologie: např. De La Beche, *Handbuch der Geognosie*, 1832; mineralogie: von Leonhard, *Charakteristik der Felsenarten*, 1823—1824 nebo *Handbuch der Oryktognosie*, 1821), základní přehledovou zoologickou literaturu (Duméril, *Élémens des sciences naturelles*, zřejmě 1830) ale i titul věnovaný chemii (Berzelius, *Lehrbuch der Chemie*, zřejmě 1831). Od 40. let pak přírůstkům knihovny zcela dominovaly tituly z oblasti paleozoologie a geologie. V průběhu následujících 40 let odebírá a kupuje také více než dvě desítky dobových tematických vědeckých periodik. Většina zahraničních časopiseckých řad vydávaných před rokem 1880 a zastoupených v knihovně paleontologického oddělení NM pochází z Barrandovy knihovny.

Zvláště v prvním desetiletí po Barrandově příchodu do Čech ovšem významnou část Barrandovy knihovny představovala matematická, geometrická i technická literatura a byla do ní také systematicky doplňována. O skladbě této části fondu vedle výše zmíněného seznamu od univerzitního knihkupectví svědčí poznámky v Barrandově zápisníku (ANM, NAD 98, inv. č. 7). V něm jsou však tituly často uvedeny nejen jako knihy vlastněné a knihy půjčované, ale také jako desiderata. Jedním z půjčovaných titulů je Fourcyho učebnice deskriptivní geometrie z roku 1830 (vrácena a v současné době uložena v základní knihovně NM), mezi pořízenými tituly je Winklerova *Lehrbuch der Geometrie* (Vídeň, 1829), zaměřená na aplikaci geometrie v měřičství a stavitelství, a mezi desideraty zhruba z té doby nacházíme Frenzelovu obecnou statistiku pro rakouské školy (*Statistique en général — par Frenzel en allemand, 2 vol. pour les écoles autrichiennes*) a statistiku Rakouska, snad také od Frenzela (*Statistique de l'Empire d'autriche par … 2 vol*). Ani jeden z obou titulů se nepodařilo identifikovat. Část známých knih této kategorie je speciálního technického rázu a týkají se staveb a provozování železnic i vodních děl. Mezi ně patří např. Seguin, *Chemin de fer* (1839), Simons et Ridder, *Chemin de fer Belge* (Brusel, 1839), Wood, *Handbuch der Eisenbahn* (1839) (zapůjčené inženýru knížete Fürstenberga) nebo mezi desideraty uvedená Wagnerova sbírka stavebních výkresů z oblasti vodního a silničního stavitelství (1837) či Hagenova příručka vodního stavitelství *Handbuch der Wasserbaukunst* (Königsberg, 1841).

Hodnota Barrandovy knihovny

Knihovna jako celek představuje neobvykle hodnotný zdroj poznání Barrandova pracovního postupu, studia i jeho přístupu ke konkrétním dílům a autorům, odráží také velmi dobře proměnu Barranda z učitele zpět v inženýra pozemních komunikací, ve sběratele zkamenělin a posléze vědce-paleontologa. Rozhodující

je v tomto směru množství vpisků, kterými Barrande nejen zvýrazňuje jednotlivé pasáže, doplňuje své postřehy a srovnání „se svým terénem“, ale nezřídka vede hrotem tužky i ostrou polemiku s autorem. Soubor tím vyčnívá z ostatních osobních přírodovědeckých knihoven (například Sternbergovy knihy obsahují jen vlastnická razítka, případně věnování). V některých svazcích jsou zachovány i poznámky na lístcích a záložkách (například Seguin 1839, sign. 17.D.7) nebo dopisy, někdy včetně kreseb nebo fotografií diskutovaného vědeckého materiálu (například Richter 1878, sign. 39.C.221). Barrande studující bere knihu jako pomůcku, nepřistupuje k ní jako k posvátné věci nebo k hodnotnému majetku, ale jako k pracovnímu nástroji. Dá se říci, že hustota vpisků tak více či méně přímo dokládá Barrandův zájem o dílo, ať je opakovaně používá jako zásadní zdroj informací nebo s jejich autory zásadně nesouhlasí (vedle naopak nacházíme tituly, které mu nestály za rozřezání archů). Knihy a vpisky v nich odrážejí všechna Barrandova zásadní vědecká témata a dobové polemiky (spor o objev lokality Skryje, takonský spor, obranu kolonií, konflikt s darwinismem) jež vedl.

↑ Kniha *Le chemin de fer Belge…* od autorů Simmonse a de Riddera patří k technické části Barrandovy knihovny. Obsahuje skládanou litografickou přílohu s technickými detaily řešení lokomotiv a vagonů, tehdy zcela nové železnice spojující Ostende, Antverpy a Kolín nad Rýnem s Bruselem.

Pečlivě sleduje také reflexe svého díla a sám do svých vlastních prací vpisuje poznámky pro další práce, ve kterých se tématu hodlá znovu věnovat. Některé z knih, jako například z části rukopisný svazek díla „amerického Barranda“ Jamese Halla (sign. 40.B.2; zasláno Barrandovi r. 1878, vyšlo až 1883), představují opravdové rarity.

Ve spojení s dochovanými archivními fondy, zvláště deníky a korespondencí, představuje knihovna Barranda neočekávaně výmluvný zdroj informací. Jednotlivé knihy i knihovna jako celek, jak jej dovedeme vyčlenit, výborně ilustruje Barrandův život a způsob jeho myšlení a práce. Má přirozeně také velký estetický potenciál a v některých případech neschází ani úsměvně lidské momenty, alespoň pokud jde o výše zmíněné polemiky.

↑ Kniha *Chart of fossil crustacea* autorů Saltera a Woodwarda s velkou skládací přílohou kompilující známé druhy korýšů od kambria po současnost. V tabuli jsou Barrandovy rukopisné poznámky k některým druhům.

Literatura

Anonym (1821): France, Paris, 12 décembre. *Journal des Débats politiques et littéraires*, 13. 12. 1821, 2.

Anonym (1828): France, Paris, 14 aout. *Journal des Débats politiques et littéraires*, 25. 8. 1828, 2.

Berzelius, J. J. (1831). *Lehrbuch der Chemie* IV/2. Dresden: Arnoldische Buchhandlung.

Bouillé, F. de (1797). *Mémoires sur la révolution française*. Londres: Cadell et Davies.

Colin, S. (1999). Les Frères Barrande. *Bulletin Historique Illustré*, 75, 5—33.

De La Beche, H. T. (1832). *Handbuch der Geognosie*. Berlin: Duncker und Humblot.

Duméril, C. (1830). *Élémens des sciences naturelles*. Paris: Detérville.

Durdík, P. (1885). Drobné črty ze života Joachima Barranda. *Vesmír*, 14(7), 78—79.

Emler, J. (1884). Přednešení jednatele ve valném shromáždění společnosti Musea král. Českého dne 1. července 1884. *Časopis Musea království Českého*, 58(3), 349—385.

Geinitz, H. B. (1884). Joachim Barrande. Erinnerungsworte, gesprochen in der Gesellschaft Isis. *Sitzungsberichte und Abhandlungen der Naturwissenschaftlichen Gesellschaft Isis in Dresden*, 1883, 63—67.

Horný, R., Turek, V. (1999). *Joachim Barrande (1799—1883). Život, dílo a odkaz světové paleontologii*. Praha: Národní muzeum, přírodovědecké muzeum.

Jouenne, A. (1834). *L'Exil*. Lisieux: Imprimerie de P. Brée.

Kořenský, J. (1879). Joachim Barrande a jeho dílo. *Osvěta*, 9(1), 455—465.

Krejčí, J. (1884). Joachim Barrande. *Časopis Musea království Českého,* 58(3), 385—404.

Kříž, J., Šnajdr, M. (1983). *Joachim Barrande (1799—1883)*. Praha: Ústřední ústav geologický.

Laube, G. (1884). Joachim Barrande — Nekrolog. *Lotos, Neue Folge*, 5, 1—9.

Lenderová, M., Halata, M. (2022). Jak strávit exil. Francouzský král Karel X. na Pražském hradě. *Český časopis historický*, 120(1), 37—77.

Leonhard, K. C. von (1821). *Handbuch der Oryktognosie*. Heidelberg: Mohr und Winter.

Leonhard, K. C. von (1823—1824). *Charakteristik der Felsarten für akademische Vorlesungen und zum Selbststudium*. Heidelberg: Joseph Engelmann.

Liautard, C. (1844). *Mémoires de M. l'abbé Liautard et fondateur du Collège Stanislas*. Tome premier, Paris: Lèautey.

Marbach, C. (2020). *Lettres et Contes du Barrandien*. Paris: Presses de l'École Nationale des Ponts et Chaussées.

Marcou, J. (1884). Joachim Barrande. *Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences 19*, 539—545.

Marek, J., Šarič, R. & Kácha, P. (2013). *Joachim Barrande. Říkali mu jemnostpán — People called him gentle man*. Praha: Česká geologická služba.

Neruda, J. (1883a). Feuilleton. *Národní listy*, 23, 20. 10. 1883.

Neruda, J. (1883b). Jáchym Barrande. *Humoristické listy*, 25(43), 358.

Novotná, E., Tröglová Sejtková, M. & Chrást, J. (2017). *Poklady mapové sbírky*. Praha: Karolinum.

Pelcl, F. M. (1817). *Geschichte der Böhmen von den ältesten bis auf die neuesten Zeiten*. Prag: K.k. privil. Zeitungs- und Intelligenz-Comptoir.

Seguin, M. (1839). *De l'Influence des chemins de fer et de l'art de les tracer et de les construire*. Paris: Carilian-Goeury et Vr Dalmont.

Simons, R. de (1839). *Le chemin de fer belge, ou recueil des mémoires et devis pour l'établissement du chemin de fer d'Anvers et Ostende a Cologne avec embranchement de Bruxelles et de gand aux frontières de France*. Troisième edition. Bruxelles: Lacrosse et Cie.

Richter, R. (1878). Saalfeld, den 11. Mai 1878. *Neues Jahrbuch für Mineralogie, Geognosie, Geologie und Petrefaktenkunde*, 639.

Wagner, P. (1837). *Sammlung von Bauzeichnungen aus dem Gebiete der Wasser und Strassenbaukunst bestehend in 120 Blättern*. Carlsruhe: Wagner.

Winkler, G. (1829). *Lehrbuch der Geometrie. Zum Gebrauche für Individuen, die sich dem Fortsache, der Meß- und Baukunst widmen, so wie zum Selbstunterrichte für jeden Liebhaber dieser Wissenschaft. Die praktische Messkunst, angewandt auf die Vermessung ganzer Gegenden überhaupt, und der Wälder insbesondere; das Höhenmessen und Nivellieren*. 2. Aufgabe. Wien: J. G. Heubner.

Wood, N. (1839). *Praktisches Handbuch der Eisenbahnkunde und inneren Communication im Allgemeinen: nebst zahlreichen Versuchen über die Kräfte der verbesserten Locomotiv-Maschinen und Tabellen über die relativen Transportkosten auf Kanälen, Eisenbahnen und Kunststraßen.* Braunschweig: Westermann.

Adalbert Wraný (1836—1902) — lékař a mecenáš Národního muzea v Praze

Dalibor Velebil
mineralogicko-petrologické oddělení
Přírodovědeckého muzea (NM)

↑ Podobizna Adalberta Wraného.

Adalbert Wraný se narodil 29. června 1836 v Praze, vystudoval lékařskou fakultu Karlo-Ferdinandovy univerzity (Med. Dr. 1861) a stal se asistentem zoochemického ústavu lékařské fakulty a poté asistentem patologicko-anatomického ústavu lékařské fakulty (1865). V roce 1868 byl jmenován prvním docentem dětské patologické anatomie. Byl jedním ze zakladatelů chemické a mikroskopické diagnostiky, konkrétně diagnostiky chorobných změn ve tkáních, speciálně u dětí. O této problematice jako jeden z prvních lékařů na světě i přednášel, a to již od roku 1867 (Anonym 1902a; Matoušek 1952; Matoušek 1954).

Vědecké medicínské práci se Wraný věnoval především v 60. a 70. letech 19. století a jeho publikace z tohoto oboru byly citovány ještě dlouho po jeho smrti (Wraný 1864, 1865, 1867a-e). Přesto se nedá říci, že by na poli medicíny nějak výrazněji vyniknul. Snad to bylo dáno jeho zdrženlivou povahou, snad tím, že se hluboce zajímal i o další obory. Veškerý volný čas věnoval Wraný svým koníčkům, mineralogii a dějinám přírodních věd. V roce 1874 se kvůli zdravotnímu stavu zřekl docentury i vedení prosektury a poté se stal primářem obchodní nemocnice. V roce 1884 byl jmenován přednostou lékařské služby při státních drahách a v roce 1898 zdravotním radou (Anonym 1880; Anonym 1899; Anonym 1902a; Slavík 1902; Navrátil 1913; Matoušek 1952; Matoušek 1954).

Wraný budoval téměř 40 let významnou sbírku minerálů, v určitých životních etapách sbíral také zkameněliny a vytvářel herbář. Byl činným členem Společnosti Musea království Českého (dnes NM). Spolupracoval s muzejním zoologem a paleontologem Antonínem Fričem (1832—1913) a od roku 1886 až do své smrti byl inspektorem (revizorem) mineralogických sbírek Musea království Českého. Inspektoři sbírek byli externími spolupracovníky muzea, kteří každoročně kontrolovali fyzickou existenci sbírkových předmětů namátkou vybraných z inventáře. Muzeum Wraný obohacoval četnými dary, mimo jiné daroval muzeu rozsáhlé soubory hornin, celou svou knihovnu a také sbírku broušených drahých kamenů. Svou paleontologickou sbírku daroval České universitě v Praze (dnes Univerzita Karlova), kde se stala základem sbírek geologického ústavu.

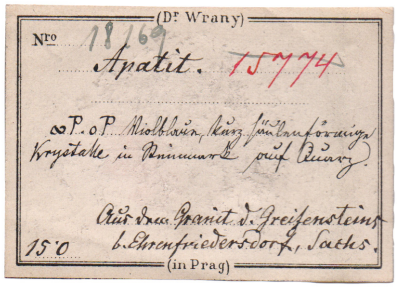
Vedle medicínských studií napsal dvě knihy o vývoji mineralogie (Wraný 1896) a chemie (Wraný 1902) v Čechách. Ty jsou i dnes stále platným a hodnotným literárním pramenem, jen poněkud opomíjeným. V roce 1902 byl zvolen členem Královské české společnosti nauk. Zemřel 21. července 1902 v Praze. Celé své jmění i dům na Vinohradech odkázal Klarovu ústavu slepců v Praze. Svou cennou sbírku minerálů a zbylou část sbírky drahých kamenů odkázal NM, kde je dodnes uchován soubor 4 326 položek minerálů z jeho sbírky, dále 21 meteoritů a několik stovek broušených drahých kamenů. Minerály z Wraného sbírky patří i dnes mezi to nejcennější, co mineralogická sbírka NM uchovává.

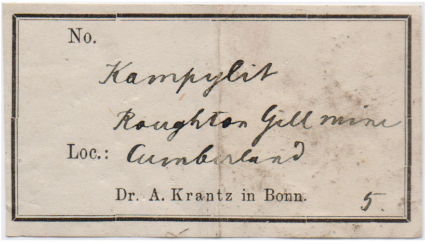

↑ Auripigment, Zirneihbad, Írán, 8 × 6 cm.

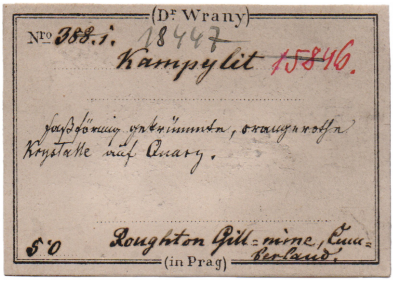

↑ Apatit, Ehrenfriedersdorf, Německo, 7 × 4,5 cm.

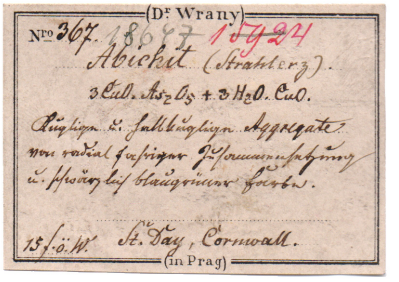

↑ Mimetesit, Roughton Gill, Anglie, 6 × 5 cm.

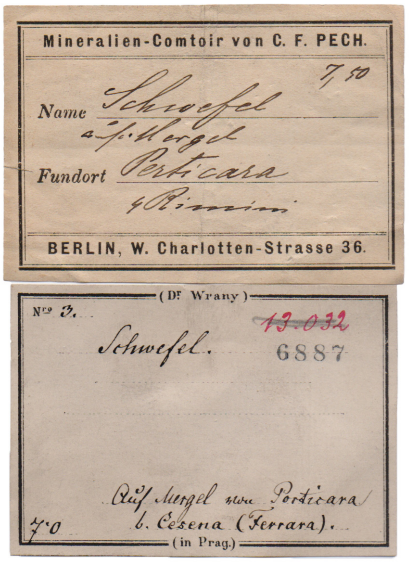

↑ Klinoklas, St. Day, Anglie, 3 × 2,5 cm.

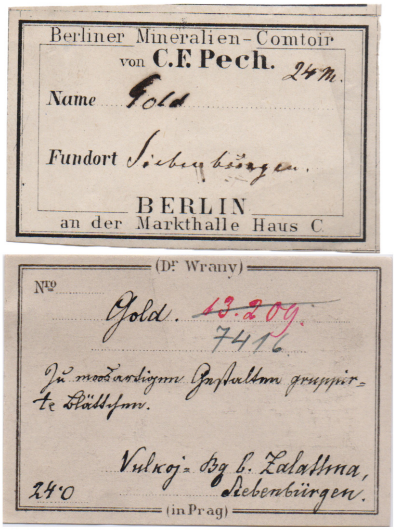

↑ Síra, Perticara, Itálie, 6,5 × 5 cm.

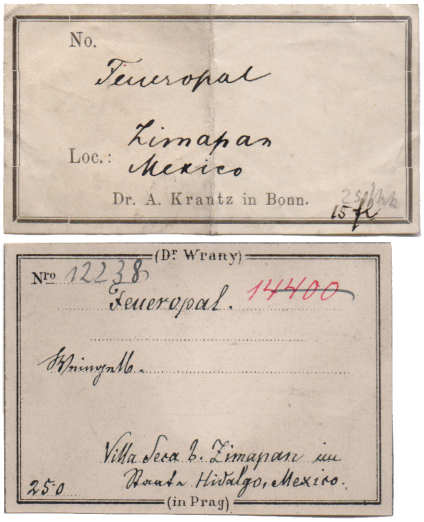

↑ Zlato, Zlatna, Rumunsko, 5,5 × 4 cm.

↑ Opál, Zimapan, Mexiko, 6,5 × 4,5 cm.

Na jeho počest byl pojmenován vyhynulý sladkovodní čtyřnohý obojživelník *Cheliderpeton vranyi* Frič, 1877. Zkamenělinu tohoto vyhynulého živočicha Wraný daroval NM v roce 1877 a typový vzorek je dnes uložen v paleontologické sbírce NM.

Adalbert Wraný byl činorodý člověk, který svou prací zanechal výraznou stopu v oborech lékařství, mineralogie a chemie. Díky své profesi i mnohostranným zájmům se setkal a seznámil s řadou významných osobností. Mezi osoby, které mu byly poměrně blízké, patřil v posledních dvaceti letech jeho života kustod mineralogických sbírek NM Karel Vrba (1845—1922). Dobře se znal také s Vrbovým asistentem na Univerzitě, mineralogem Františkem Slavíkem (1876—1957). Adalbert Wraný byl bilingvní, mluvil a psal německy a česky, jeho prvním jazykem byla ovšem němčina, kterou ovládal lépe. V němčině vystudoval, psal a četl odborné texty. Také jeho dvě knihy jsou psané německy.

Dar knihovny (1900)

Zaznamenané dary Adalberta Wraného knihovně NM, jejímž byl zřejmě častým uživatelem, začaly již v roce 1895 a 1896, kdy jí věnoval 1. a 2. část svého spisu *Die Pflege der Mineralogie* (Praha, 1896), tak jak postupně kniha vycházela. Další jednotlivosti i menší soubory následovaly v roce 1897 a v roce 1901 (osm spisů vědeckých a 18 map, resp. 20 spisů vědeckých). Zásadní byl však rok 1900:

„*MUDr. Vojtěch Wraný, c. k. zdravotní rada a lékařský konsulent c. k. státních drah na Král. Vinohradech daroval svou bibliotéku, čítající 1059 děl a 1520 menších brošur a článků obsahu vědeckého*“ (Anonym 1901a; Anonym 1901b) Národnímu muzeu. Dar celé jeho „*odborné knihovny obsahující mnohá unika*“ (Šedivý 1902) se tedy uskutečnil ještě za jeho života, ale knihovna byla z jeho domu na Vinohradech převezena do NM až po jeho smrti v létě roku 1902. Třípatrový dům ve Škrétově ulici 3, č. p. 491, v němž Wraný strávil poslední léta svého života a který po smrti odkázal Klarovu ústavu slepců, se nacházel těsně za budovou Národního muzea. Dům dnes již neexistuje; byl zbourán ve druhé polovině 70. let 20. století v souvislosti se stavbou severojižní magistrály (Kateřina Bečková, Muzeum hlavního města Prahy, osobní sdělení 2019).

V závěti z 30. ledna 1901 Wraný píše, že knihovnu sice muzeum již papírově převzalo a orazítkovalo, ale že si vyhradil, aby mu byla ponechána k použití až do smrti. Knihy měl uložené ve čtyřech skříních v bytě, lékařské knihy z ordinace odkázal jiné instituci.

První údaj o rozsahu jeho knihovny 1 059 děl a 1 520 menších brožur, pochází pravděpodobně z jejího hrubého soupisu pořízeného samotným Wraným nebo pracovníky muzejní knihovny a počet svazků byl jistě větší. Po fyzickém převzetí knihovny se objevuje upřesňující zpráva: „*V roce 1902 získala knihovna NM bibliotéku † dra. V. Wraného 5 006 sv. Šlechetný tento příznivec Musea věnoval, jak již bylo oznámeno ve zprávě za r. 1900, odbornou knihovnu svou Museu, vyhradiv si, že jí po čas svého života bude používati k vědeckému bádání svému o dějinách věd přírodních v Čechách. Vedle bohaté odborné literatury všeobecné (mineralogie, alchymie, kulturní historie) sebral nezapomenutelný dárce rozsáhlou literaturu, jež se týká geologie země české v nejširším slova smyslu. Jsou to knihy, otisky, ba i jednotlivá čísla časopisů, kde jsou články o přírodních poměrech, o hornictví a hutnictví, o lázních atd. Pěstitelé české vlastivědy naleznou v knihovně Wraného pohromadě svého druhu jedinou sbírku pomůcek k odborným studiím*“. Podle Alfréda Slavíka (1847—1907) byla v roce 1902 knihovna zkatalogizována a tím i upřesněn údaj z roku 1900 (Slavík 1903).

Současná charakteristika knihovny je následující: *Wraného knihovna: Praha: KNM — 3 197 sv.: Lékařství, farmacie, zdravověda a lázeňství, téměř vše latinsky a německy, tisky 17. — 18. století. Dar již z r. 1900, společně s mineralogickou sbírkou (drahé kameny). Uloženo na signatuře 10, katalogizační lístky v Generálním jmenném katalogu* (Provenio, Wraný Vojtěch). Nejsou zde jmenovány publikace mineralogické a chemické, jejichž nemalý počet byl jistě součástí knihovny.

Wraného knihovna nebyla zachována jako celek, ale byla rozptýlena v souladu s tehdejší praxí mezi ostatní knihy v depozitáři muzejní bibliotéky. Z 5 006 svazků bylo včleněno do knihovny NM 3 197 svazků, respektive titulů, tedy o cca 800 méně, než byl její původní rozsah. Duplikáty, kterých asi bylo nemálo, se patrně podle tehdejších zvyklostí rozprodaly nebo spíše směnily s jinými knihovnami za knihy, jichž se muzeu nedostávalo. Je to celkem pochopitelné, když uvážíme prostorové možnosti muzejní knihovny, která se musela každoročně vyrovnávat s velkými přírůstky.

Wraného spisy z dějin mineralogie a chemie v Čechách

Do dvou velkých spisů *Die Pflege der Mineralogie* (Praha, 1896) a *Geschichte der Chemie 1902* (Praha, 1906) vložil Adalbert Wraný výsledky svého dlouholetého studia, přičemž obě tato díla mají jen málo nebo nic společného s jeho profesí lékaře. Jejich dokončení se věnoval v poslední dekádě svého života, i když k nim nepochybně shromažďoval potřebný materiál řadu let (Wraný 1896; Wraný 1902). Oba náměty spisů se týkaly jeho koníčků — mineralogie a chemie a pracoval na nich zřejmě paralelně, protože vyšly krátce po sobě, první roku 1896 a druhý až těsně po jeho smrti v roce 1902. Při studiu mohl čerpat ze své bohaté knihovny, ale je doloženo, že byl i častým návštěvníkem knihoven veřejných, jak o tom píše lékárník Emil Šedivý (1872—1923): „*Wraný byl typickou, velice často vídanou postavou pražských knihoven nejen veřejných, klášterních, spolkových, ale i soukromých, ano i knihovna České lékárnické společnosti dovedla mu dosti často poskytnouti s dostatek hledaných pramenů při jeho práci*“ (Šedivý 1902). Ve Wraného nepatrné písemné pozůstalosti v Archivu Národního muzea se zachovaly materiály, které naznačují, že shromažďoval také podklady k sepsání dějin českého lékařství (Matoušek 1954).

Svou první knihu vydal Wraný v nakladatelství H. Dominicus (Th. Gruss) v Praze, kde vycházela po částech od druhé poloviny roku 1895 a tisk byl dokončen v roce 1896 (předmluva je z července 1895); má 421 stran a nazývá se *Die Pflege der Mineralogie in Böhmen. Ein Beitrag zur vaterländischen Geschichte der Wissenschaften* (*Pěstování mineralogie v Čechách. Příspěvek k domácím dějinám věd*).

Toto své dílo Wraný rozdělil na pět hlavních, nestejně rozsáhlých oddílů: 1. Mineralogické snahy v Čechách až do poloviny 18. století; 2. Druhá polovina 18. století; 3. První polovina 19. století; 4. Obrat ve vědeckém životě uprostřed 19. století. Zřízení samostatných kateder mineralogie; 5. Vliv národního rozdělení. Nejobsáhlejší jsou kapitoly 4 a 5, ke kterým bylo k dispozici dostatek pramenů, a navíc se již týkají doby, kterou Wraný prožil. V každém oddílu Wraný probírá jednotlivé učence, velké

i menší, kteří nějak zasáhli do mineralogie v Čechách, jejich životní osudy a působení, cituje veškeré jejich do oboru spadající spisy (i české), zabývá se mineralogií ve školství, v přírodovědeckých spolcích, nerostnými druhy popsanými v Čechách a sbírkami minerálů v regionálních muzeích, na středních a odborných školách a ústavech, ale zná i šlechtické a soukromé sbírky v dané periodě.

Můžeme sledovat, jak zprvu chudičká mineralogická produkce v Čechách začala od druhé poloviny 18. století stále rychleji narůstat až do bohatosti druhé poloviny 19. století, takže Wraného dílo je i jakousi mineralogickou bibliografií Čech, která nevynechává ani drobnosti jako články ve výročních zprávách středních škol, školní učebnice apod. Wraný jako sběratel minerálů zařadil také na konec 2. až 5. kapitoly přehled o sbírkách minerálů a význačných sběratelích v Čechách v dané epoše a ve 4. a 5. kapitole pak uvádí současné obchodníky s minerály a hlavně obsáhlý seznam sběratelů z různých míst Čech, z nichž většinu asi tím či oním způsobem znal, neboť charakterizuje jejich sbírky i to, jestli jsou ochotni vyměňovat nebo prodávat.

Hned jak vyšla 1. část *Pflege*, objevila se o tom zpráva v prosincovém čísle časopisu *Vesmír* z roku 1895 (Anonym 1896) a hned na to z ní na pokračování Viktor Nejdl (1870—1934) publikoval dosti podrobný, ale nedokončený český výtah, který uvedl takto: „*Napsati dějiny mineralogie v Čechách jest skutkem záslužným, důležitým. Kniha p. dra. V. Wraného vyhovuje úplně všem požadavkům na publikaci toho rázu činěným, je psána se vzácnou znalostí odbornou a s nestrannou objektivností, což zvláště zde budiž vytknuto, neboť je psána německy, kteráž okolnosť zároveň byla pohnutkou pisateli těchto řádků pořídíti pro čtenáře „Vesmíru“ krátký přehled díla toho. Hojná literatura podrobně uvedená, zajímavé črty životopisné, jakož i poznámky kritické činí z knihy této příruční knihu v nejlepším smyslu. Tyto řádky nechtějí býti kritikou, ani snad podezřelou chvalořečí, nýbrž mají toliko upozorniti; soud utvoří si každý po té sám. Přikročme již k vlastnímu obsahu knihy, které vyšla teprve první polovice. Dle soukromého sdělení autorova mohu zde podati obsah nejen části prvé, ale též druhého dílu, který v brzku vyjde*“ (Nejdl 1896b; Nejdl 1897).

Onu „nestrannou objektivnost“ u německy psané knihy vytknul Nejdl v období, kdy německo-česká nevraživost narůstala a posléze i eskalovala na půdě německé univerzity, kdy „*prostory, ve kterých se obvykle scházíme* (= přírodovědecký spolek Lotos v mineralogickém ústavu německé univerzity) *byly fanatickou chátrou 1. prosince 1897 bombardovány a zpustošeny*“ (Becke 1898).

Nedlouho po vyjití Wraného *Pflege* napsal August Krejčí (1856—1925) pojednání o vědeckém podílu Čechů na rozvoji mineralogie, jinak řečeno o tom, co bylo publikováno v češtině. Krejčí prakticky kopíruje Wraného spis, jeho jméno však nikde neuvádí (Krejčí 1898; Krejčí 1901).

Prakticky ve stejné době jako Wraného *Pflege*, bylo dokončeno a roku 1897 vydáno „*Repertorium*" Vladimíra Josefa Procházky (1862—1913), které v širokém záběru shrnovalo veškerou mineralogicko-geologickou literaturu českých zemí až do konce roku 1896 (úvod je z prosince 1896). Wraného spis Procházka v *Repertoriu* nejen cituje, ale v úvodu se k němu i vyjadřuje: „*Zříme dnes radostně na plod tiché práce A. Wraného: Die Pflege der Mineralogie in Böhmen, v níž jasně a ostře zrcadlí se obraz mineralogického výzkumu, vykonaného v našem království zejména za poslední století. Jak chudičkým a maličkým jeví se naproti dílu A. Wraného tak zhusta vychvalovaný spisek d'Elwertův* (sic)*: Die Pflege der Naturwissenschaften in Mähren und Schlesien!*" (d'Elvert 1868). A Procházka pokračuje: „*Ale chci-li věděti", bylo mi namítnuto vynikajícím našim odborníkem* K. Vrbou?), „*co, kdy a kým bylo napsáno o některém českém nerostu, české hornině, českém zkamenělém druhu rostlinném nebo živočišném, pak váš seznam literární neuspokojí*" (Procházka 1897). To měl jistě pravdu a Procházka se chystal napsat i druhý díl — věcný rejstřík, k čemuž ale už nedošlo. Procházka zde Christianu d'Elvertovi (1803—1896), který do svého spisu zařadil také dějiny botaniky a zoologie na Moravě a ve Slezsku, poněkud křivdí. Podobný název obou děl, d'Elverta i Wraného *Die Pflege* (pěstění, péče), je ale zvláštní a Wraný, i když d'Elvertův spis (který je také valnou částí bibliografií) znal, nikde z něj necituje, přestože se týká i českých institucí (např. Národního muzea), různých školských otázek a řady osobností z Čech.

Když v letech 1895—1896 vyšel postupně Wraného spis, který obsahoval i vylíčení mineralogicko-geologických snah Johanna Wolfganga von Goethe (1749—1832) v Čechách, dostal se do rukou i významnému muzejníkovi a vlastivědnému pracovníkovi v Chebu Aloisi Johnovi (1860—1935). Ten nebyl s touto goethovskou kapitolou knihy příliš spokojen, vytýkal mu absenci novější literatury (Biedermann 1877; Loos 1887; John 1895; Kraus 1896) a vyměnil si s Wraným na toto téma v době od 19. ledna do 14. října 1896 tři dopisy (Státní okresní archiv Cheb, Fond John Alois [1895] 1865—1939, Korespondence se soukromými osobami, inv. číslo 70 — Wrany, Adalbert, Dr.; Kolouchová 2015). Vzájemná korespondence nakonec vyústila pozitivně v Johnův německý článek *Krušné hory a mineralogická věda* (Erzgebirgs-Zeitung 1895), který je jakýmsi výtahem na toto vděčné téma z Wraného knihy (John 1896). Navíc se mezi korespondencí zachoval také formulář, který Wraný v krasopisné podobě rozesílal tehdejším regionálním

muzeím a vlastivědným spolkům s žádostí o zodpovězení různých dotazů, zejména týkajících se mineralogických sbírek.

Wraného spis, ve kterém od nejstarších dob do roku 1896 shromáždil vše, co se více či méně týkalo mineralogie, jejího postupného vzniku a kultivace jako vědy, s výhradní vazbou na území Čech, je dosud nepřekonaný a neobejde se bez něj nikdo, koho tento obor zajímá.

Titul druhého spisu Adalberta Wraného zní *Geschichte der Chemie und der auf chemischer Grundlage beruhenden Bertriebe in Böhmen bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts* (Praha, 1906) (*Dějiny chemie a na chemickém základě spočívajících podniků v Čechách až do poloviny 19. století*). Kniha shrnuje vše, co do tohoto odvětví vědy patří od samých počátků ve 14. století, kdy ovšem o chemii v dnešním slova smyslu nemohlo být řeči, tedy od dob starodávných lékárníků a alchymistů až do Wraného současnosti.

Tématiku a rozvržení chemického spisu Adalberta Wraného nejlépe nastíní jeho obsah. Rozdělen je na šest částí, různě obsáhlých: 1. Alchymie v Čechách; 2. Počátky lékárnictví; 3. Metalurgické a chemicko-technické podniky dřívějších století; 4. Chemie jako předmět výuky; 5. Vědecké výzkumy a publikace v 18. a v první půli 19. století a konečně kapitola 6. Metalurgické aktivity, chemický průmysl a chemicko-technické podniky osmnáctého a první poloviny 19. století. Nejrozsáhlejší je třetí a šestá kapitola. Za tímto kusým přehledem se ale skrývá spis, v němž Wraný snesl nepřeberné množství materiálu z dějin alchymie, farmacie, hutnictví, chemického zpracování nerostných surovin na nejrůznější produkty, výuky chemie i životopisů našich známých i méně známých chemiků.

Hned jak kniha vyšla, vzbudila živý ohlas zejména mezi hlavními zájemci o obor, chemiky a lékárníky. V českých přírodovědeckých časopisech se o tom záhy objevily zprávy (Anonym 1902b; Anonym 1902c) a posléze i podrobnější referáty. Ocitujme si jejich úryvky, jeden od chemika Otakara Zachara (1870—1921) a druhý od pražského lékárníka Emila Šedivého (1872—1923), o němž už zde byla řeč. Otakar Zachar, vysokoškolsky studovaný praktický chemik (sládek v pivovaru) a historik české alchymie, který, jak naznačuje, Wraného ještě osobně poznal a jehož knižní sbírka je rovněž součásti Knihovny Národního muzea (Provenio, Zachar, Otakar, 1870—1921), poznamenává toto: „*Nelze v tomto krátkém celkovém posudku uvésti podrobnosti a vynášeti přednosti Wraného knihy. O jedné význačné vlastnosti však přece dlužno se zmíniti. Soupis a doklady k dějinám chemie opírá Wraný vesměs o literární prameny psané i tištěné. Od stol. XV. počínaje, cituje skoro všecky jemu přístupné tisky a rukopisy a práce různě uveřejněné, až na dobu nedávno minulého století XIX. Není pochyby, že pročte minulost*

svého povolání každý chemik-technolog, zvláště však přijme s povděkem knihu chemik-pedagog. Ku povšechným dějinám chemie v Čechách jest dílo Wraného bezpečným vůdcem, bez něhož obejíti se nelze a budiž posmrtné dílo ceněno jako práce netoliko zajímavá a poučná, ale pro toho, kdo vývoj chemie stopuje studiem odborným, jako pomůcka nezbytná. Každý čtenář porozumí, že německá tato kniha o dějinách chemie v Čechách, psaná od skromného, sympatického učence, jest prohřáta láskou k domovině české. Pod dojmem smutného pomyšlení, že nebylo autorovi dopřáno, pokračovati v záslužném díle, vzpomíná podepsaný jako historik-chemik laskavosti a pozornosti zesnulého k pracím mladších“ (Zachar 1902; Mika 2012).

Z posudku Emila Šedivého (1872—1923) vyjímáme: „*Jeho Dějiny chemie počínají v hlavních rysech ve 14. století, mohl zajít dále. Kritikem byl Wraný ve svých spisech velice střízlivým. Opatrně vybíral nahromaděný materiál. Ve svých úsudcích byl vždy mírný a zdrženlivý, vyhýbaje se výtkám a polemikám i tenkráte, když téměř v cestu se mu stavěly (kupř. v českých proudech na vysokém učení pražském v 19. století, ve svých obou knihách). — I zde zůstal mírným a klidným vyhnuv se veškeré diskussi.*“ A dále: „*Pohříchu nebylo mu lze druhou svou knihu, ovoce dlouholetého svého bádání, spatřiti dokončenu, neboť právě ve dny, kdy se dotiskovaly archy zmíněné jeho publikace, podstoupil on poslední těžký pozemský zápas, než vešel v brány — onoho neznáma; a právě když zastavily se ve svém rachotivém hluku válce lisu tiskařského nad dokončenými listy jeho „Dějin chemie v Čechách“, doprovázeli jsme Wraného na poslední zdejší jeho pouti. — Skonalť náhle dne 21. července t. r. na Královských Vinohradech, raněn byv mrtvicí*“ (Šedivý 1902).

Vydání svých dějin chemie se tedy Wraný už nedožil, poslední práce na dokončení knihy, korektury a rejstříky, se dělaly až po jeho smrti. František Slavík (1876—1957) k tomu poznamenal: „*Poslední léta života svého věnoval Wraný studiu lučby v Čechách. Dílo své úplně dokončil, leč nedočkal se již toho, aby svůj spis spatřil v hotové formě; v den jeho náhlého skonu dotiskovaly se poslední revisní archy knihy této!*“ (Slavík 1902). Posledních úprav se ujal Wraného přítel Karel Vrba (1845—1922), přestože se sám nacházel v těžké životní situaci. Lékař Otakar Matoušek, autor první a na dlouho poslední životopisné studie o Adalbertu Wraném, pročetl několik dopisů Karla Vrby, kde je nejen zmínka o jeho podílu na dokončení Wraného knihy, ale i o tragédii jeho osobního života, jinak prakticky neznámého. Vrba, zevně tak oficiální, v době svého osobního utrpení nacházel útěchu v práci na dokončení Wraného druhé knihy a při převzetí Wraného pozůstalosti a uspořádání mineralogicko-petrografických sbírek v novém muzeu: „*Zemřel můj starý přítel (Wraný), a připadl mi úkol, bych knihu, kterou právě dopsal, zakončil … Musil jsem projít korektury, a co hovořit, index udělat, šest neděl jsem na tom*

pilně pracoval. Stavěl jsem mu hrobku … inventoval sbírku, přes 5 000 kusů prohlédl …“ A do toho lidsky sdílné tóny: „*Před čtyřmi roky mi zemřel chlapec tuberkulosou, haemoptoe — druhý je teď nemocen … Potvrzuje se pomalu, že jde také o tuberkulosu, nemoc se nezadržitelně horší … Nikomu jsem aspoň vědomky neublížil, a na mne se rána za ránou v poslední době snáší, nepodlehnu-li nevím …*“ Chlapec zemřel nedlouho po smrti Wraného. A Vrba vzpomíná: „*Byl mi vším, co jsem měl, mojí pýchou a mojí budoucností … pro něho jsem žil, myslel a pracoval, bez něho je kolem mě prázdno, vše jest ztraceno…*“ Otakar Matoušek se také zmiňuje, že v pozůstalosti Adalberta Wraného se vedle obsáhlého rukopisu *Dějin chemie v Čechách* (Praha, 1906) nacházejí i další rukopisy k dějinám lékařství a lékárnictví, které Matoušek identifikoval jako rukopisy Jana Rudy (1807—1875), zčásti i publikované (Matoušek 1954).

Dokumenty týkající se A. Wraného v Archivu Národního muzea

V Archivu NM je ve dvou kartonech uložen osobní fond s názvem Vojtěch Wraný, který mimo jiné obsahuje Wraného doktorské diplomy, diplom mimořádného člena Královské české společnosti nauk (1902), rukopis knihy *Dějiny chemie v Čechách* ve čtyřech sešitech, obsáhlý rukopis *Alchymie v Čechách*, poznámky k *Dějinám přírodních věd a medicíny v Čechách*, korespondenci o chovu medvědů v zámeckých příkopech a starší rukopisy Jana Rudy (1807—1875), vystudovaného lékaře a knihovníka Národního muzea (Fáčková, Leicmanová 1997).

Další archiválie týkající se Wraného osoby a jeho odkazu Národnímu muzeu jsou ve fondu *Registratura Národního muzea*, který obsahuje interní dokumenty Národního muzea z let 1818 až 1960. Tak například v kartonu č. 56 (rok 1901) se nachází závěť Adalberta Wraného, další archiválie týkající se odkazu Adalberta Wraného Národnímu muzeu jsou v kartonu č. 58 (rok 1902, čísla 1071, 1072, 1076, 1588), ještě další pak ve fondu *Registratura Národního muzea*, *Mineralogie-petrografie*, v němž jsou uloženy dokumenty týkající se chodu mineralogicko-petrografického oddělení.

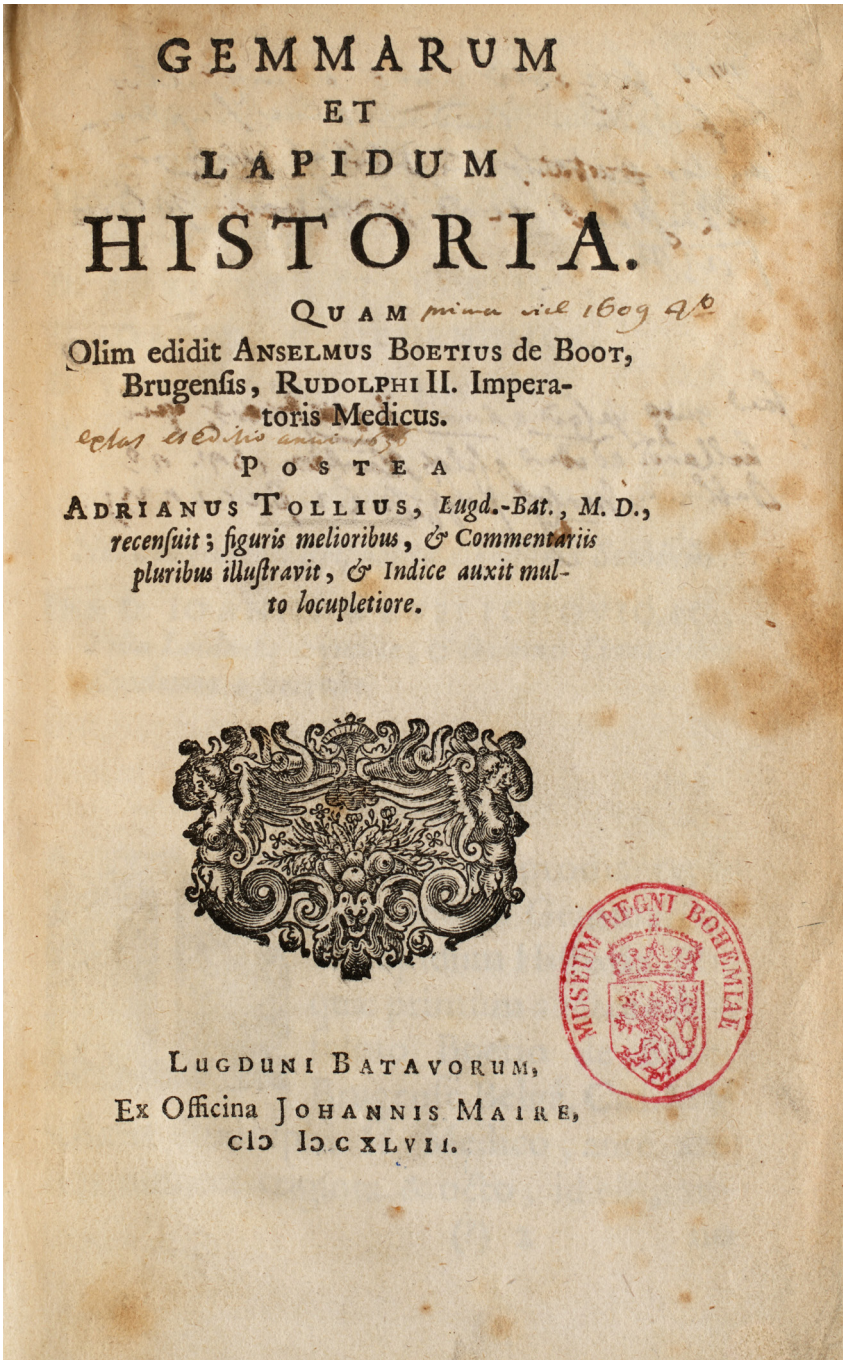
Knihy původem od A. Wraného uložené v mineralogicko-petrologickém oddělení Národního muzea

Podrobnou prohlídkou všech knih se starou signaturou uložených v odborné knihovně mineralogicko-petrologického oddělení NM se podařilo dohledat celkem 15 knih pocházejících z knihovny Adalberta Wraného. Jejich identifikace byla možná díky tomu, že jsou na předním přídeští značené buď vpiskem „*ex Dr. Wraný*“

nebo jen „*Dr. Wraný*“. Stalo se tak zjevně až rukou muzejního pracovníka po převzetí Wraného knihovny. Knihy jsou od 11 různých autorů a jejich tématem je převážně mineralogie, v jednom případě se dílo věnuje meteoritům. Mezi tituly kupodivu není ani jedna ze dvou knih, které napsal sám Wraný, a to i přesto, že Wraného kniha s názvem *Die Pflege der Mineralogie in Böhmen* (Praha, 1896) je tematicky také ryze mineralogická. Knihy původem od Wraného uložené v odborné knihovně mineralogicko-petrologického oddělení byly vydány v dlouhém časovém období let 1774 až 1901 a jsou psané německy, v jednom případě francouzsky.

Výjimkou mezi 15 dohledanými knihami je jednoznačně nejzajímavější a nejcennější, poměrně slavný titul s názvem *Gemmarum et lapidum historia* (Hanau, 1609) (*Historie kamenů a drahokamů*). Jeho autorem je Anselmus Boetius de Boot (1550—1632), který se narodil v bohaté katolické patricijské rodině v Bruggách. Na univerzitě v Heidelbergu vystudoval civilní a kanonické právo, poté pobýval na univerzitě v Orléansu. Pak pokračoval studiem medicíny v Padově, které završil doktorátem. V roce 1583 odešel do exilu do Čech a stal se osobním lékařem pražského purkrabího Viléma z Rožmberka (1535—1592). Bydlel v Praze a působil na dvoře císaře Rudolfa II. (1552—1612), pro něhož pracoval jako badatel v oborech mineralogie, botaniky, zoologie a chemie. Pro Rudolfovu Kunstkomoru vytvořil sbírku drahokamů. Přátelil se mj. s Tadeášem Hájkem z Hájku (1525—1600). V roce 1604 se stal osobním lékařem Rudolfa II. Po císařově smrti v roce 1612 se vrátil do Brugg, kde zemřel.

Boetius de Boot (také de Boodt) napsal dvě knihy. V příručce *Gemmarum et lapidum historia* (Hanau, 1609) popsal asi 600 minerálů vyskytujících se na území Čech. Popsal jejich vlastnosti a využití některých z nich ve šperkařství a farmacii. Boetius předpokládal existenci atomů a stavěl se kriticky k alchymii. Jako první popsal český granát a tvrdil, že exemplář českého granátu velikosti holubího vejce zařadil do Rudolfovy sbírky. Tento exemplář velikosti 35 × 18 mm a hmotnosti 9,6 g se později stal součástí Řádu zlatého rouna vyrobeného v Praze a dnes uloženého v pokladnici zvané Grünes Gewölbe v Drážďanech. V nedávné době bylo prokázáno, že to není český granát — pyrop, ale almandin, patrně z Indie. Boetius si v knize všímá i dalších českých kamenů, například olivínů z Kozákova. Kromě toho napsal také botanickou příručku *Florum herbarum ac fructuum selectiorum icones et vires, pleraeque hactenus ignotae* (místo vydání není známé, 1640), ve které zavedl moderní klasifikaci rostlin. Kniha vyšla až po jeho smrti.

GEMMARUM
ET
LAPIDUM
HISTORIA.

QUAM

Olim edidit ANSELMUS BOETIUS de Boot,
Brugenſis, RUDOLPHI II. Imperatoris Medicus.

POSTEA

ADRIANUS TOLLIUS, *Lugd.-Bat.*, M. D.,
recenſuit; figuris melioribus, & Commentariis pluribus illuſtravit, & Indice auxit multo locupletiore.

LUGDUNI BATAVORUM,
Ex Officina JOHANNIS MAIRE,
CIↃ IↃ C XLVII.

MUSEUM REGNI BOHEMIAE

↑ Titulní strana knihy Anselma Boetia de Boot s názvem *Gemmarum et lapidum historia*.

Literatura

Anonym (1880). Osmatřicátá zpráva dětské nemocnice císaře Františka Josefa. *Časopis lékařův českých* 19, 285.

Anonym (1896). Die Pflege der Mineralogie in Böhmen. Ein Beitrag zur vaterländischen Geschichte der Wissenschaften von dr. Ad.Wraný (1. polovina). *Vesmír* 25, 48.

Anonym (1899a). *Die Deutsche Karl-Ferdinands-Universität in Prag unter der Regierung Seiner Majestät des Kaisers Franz Josef I.* Prag: J. G. Calve.

Anonym (1899b). *Übersicht über die Leistungen der Deutschen Böhmens auf dem Gebiete der Wissenschaft, Kunst und Literatur in den Jahren 1895—1897*. Prag: Selbstverlag.

Anonym (1899c). Zpráva o Museu král. Českého od 15. září 1898 do 31. ledna 1899. *Časopis Musea království Českého* 73, 508.

Anonym (1899d). Z Musea království Českého. *Národní listy* 39(107), 18. 4. 1899, 2.

Anonym (1901a). Valné shromáždění společnosti Musea království Českého. *Vesmír* 30(12), 134—135.

Anonym (1901b). Zpráva o Museu král. Českého. Příspěvky v látkách. Od 1. dubna do 31. srpna 1900. *Časopis Musea království Českého* 75, 99.

Anonym (1902a). Zdravotní rada dr. Vojtěch Wraný. *Národní listy* 42(203), 25. 7. 1902, 3—4.

Anonym (1902b). Wraný A.: Geschichte der Chemie und der auf chemischer Grundlage beruhenden Betriebe in Böhmen bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts. Praha 1902. *Vesmír* 31(23), 276.

Anonym (1902c). Wraný A.: Geschichte der Chemie und der auf chemischer Grundlage beruhenden Betriebe in Böhmen. *Živa* 12(10), 303—304.

Becke, F. (1898). Bericht des Vorsitzenden Prof. Becke über die Vereinsthätigkeit für das Jahr 1897. *Lotos. Zeitschrift für Naturwissenschaften* 46, 31—38.

Biedermann, W. (1877). *Goethe und das sächsische Erzgebirge. Nebst Überblick der gesteinkundigen und bergmännischen Tätigkeit Goethes*. Reprint Leipzig: CreateSpace Independent Publishing Platform 2014.

d'Elvert, C. (1868). *Zur Geschichte der Pflege der Naturwissenschaften in Mähren und Schlesien, insbesondere der Naturkunde dieser Länder, mit Rücksicht auf Böhmen und Oesterreich*. Brünn: Nitsch 1868.

Fáčková, J., Leicmanová, E. (1997). *Vojtěch Wraný (1836—1902)*. Inventář pozůstalosti. MS, archivní pomůcka Archivu Národního muzea v Praze, č. 201, JAF č. 372.

John, A. (1895). Goethe in Teplitz. *Erzgebirgs-Zeitung* 16, 170—176.

Kolouchová, J. (2015). *John Alois (1859) 1865—1939*. Inventář. MS, archivní pomůcka Státního okresního archivu Cheb, č. 1578.

Kraus, A. V. (1896). *Goethe a Čechy*. Praha: A. V. Kraus.

Krejčí, A. (1898). Mineralogie. In: *Památník na oslavu padesátiletého panovnického jubilea Jeho Veličenstva císaře a krále Františka Josefa I. Vědecký a umělecký rozvoj v národě českém 1848—1898. Vědy přírodopisné*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 23—29.

Krejčí, A. (1901). Účastenství Čechů na přírodo-vědecké práci světové. Výtah z památníku, jejž vydala Česká Akademie k jubilejnímu dni císařskému. Mineralogie. *Živa* 11(7), 214—215, 246—249.

Loos, J. (1887). Goethe und das böhmische Erzgebirge. *Erzgebirgs-Zeitung*, 1887(8), 153—155, s. 177—180.

Matoušek, O. (1952). Lékaři doby Purkyňovy. 30. Adalbert Wraný. *Časopis lékařů českých* 91(37), 1079.

Matoušek, O. (1954). *Lékaři a přírodovědci doby Purkyňovy*. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství.

Mika, J. (2012). *Mezi alembikem a spilkou. Svět sládka a spisovatele Otakara Zachara*. Kladno: Halda.

Navrátil, M. (1913). *Almanach českých lékařů. S podobiznami a 1000 životopisy. Na paměť 50letého jubilea Spolku a Časopisu lékařů českých.* Praha: M. Navrátil.

Nejdl, V. (1896). Z dějin mineralogie v Čechách. *Vesmír* 25(8), 89—90; (24), 282—283.

Nejdl, V. (1897). Z dějin mineralogie v Čechách. *Vesmír* 26(4), s. 39—40 [nedokončeno].

Procházka, V. J. (1897). *Repertorium literatury geologické a mineralogické království Českého, markrabství Moravského a vévodství Slezského od roku 1528 do 1896. Díl I. Seznam autorů*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.

Provenio. *Databáze vlastníků historických a moderních knižních sbírek a provenienčních záznamů v knihách* (online). Knihovna Národního muzea. Dostupné online: https://provenio.cz/. [Cit. 2025-07-18].

Slavík, A. (1903). Zpráva o Museu království Českého za rok 1902. *Časopis Musea království Českého* 77, 1—98.

Slavík, F. (1902). MUDr. Vojtěch Wraný. *Časopis Musea království Českého* 76, 573—575.

Šedivý, E. (1902). Dr. V. Wraný a jeho „Dějiny chemie v Čechách“. *Časopis českého lékárnictva* 21(31), 501—503; (32), 515—517; (33), 530—534; (34), 551—554; (35), 567—571.

Wraný, A. (1864). Anilin und Anilinfarben in toxicologischer und medizinal-polizeilicher Beziehung. *Prager medizinische Wochenschrift. Organ des Vereines praktischer Ärzte* 1864(28), 225—226.

Wraný, A. (1865). Prof. Löschner: Die Mineralquellen von Königswart, vom physikalisch-chemischen und medicinisch-therapeutischen Standpunkte. 106 S. Prag Dominicus. *Vierteljahrschrift für die praktische Heilkunde, herausgegeben von der medicinischen Facultät in Prag* 22(3), 18—22.

Wraný, A. (1867a). Mittheilungen aus dem pathologisch-anatomischen Institute zu Prag. *Vierteljahrschrift für die praktische Heilkunde herausgegeben von der medicinischen Fakultät in Prag* 24(1), 67—88.

Wraný, A. (1867b). Sectionsergebnisse an der Prager pathologisch-anatomischen Anstalt vom 1. Januar bis letzten Juli 1866. *Vierteljahrschrift für die praktische Heilkunde herausgegeben vondermedicinischen Fakultät in Prag* 24(2), 1—13.

Wraný, A. (1867c). Sectionsergebnisse an der Prager pathologisch-anatomischen Anstalt vom 1. Januar bis letzten Juli 1866. *Vierteljahrschrift für die praktische Heilkunde herausgegeben von der medicinischen Fakultät in Prag* 24(3), 1—29.

Wraný, A. (1867d). Die Teplitz-Schönauer Thermen in physicalischer und chemischer Beziehung. In: Löschner, J. (ed.). *Beiträge zur Balneologie. II. Band. Teplitz und die benachbarten Curorte vom naturhistorischen, medicinisch-geschichtlichen und therapeutischen Standpunkte*. Prag — Carlsbad: H. Dominicus, 73—119.

Wraný, A. (1867e). Chemische Analyse der Josefsquelle zu Tetschen-Bodenbach. In: Löschner, J. (ed.). *Beiträge zur Balneologie. II. Band. Teplitz und die benachbarten Curorte vom naturhistorischen, medicinisch-geschichtlichen und therapeutischen Standpunkte*. Prag — Carlsbad: H. Dominicus, 120—128.

Wraný, A. (1896). *Die Pflege der Mineralogie in Böhmen. Ein Beitrag zur vaterländischen Geschichte der Wissenschaften*. Prag: H. Dominicus.

Wraný, A. (1900a). Die Teplitz-Schönauer Thermen in physicalischer und chemischer Beziehung. In: Reuss, A. E. (ed.). *Die Geologie des Böhmischen Mittelgebirges*, Teplitz: Adolf Becker, 73—119.

Wraný, A. (1900b). Chemische Analyse der Josefsquelle zu Tetschen-Bodenbach. In: Reuss, A. E. (ed.). *Die Geologie des Böhmischen Mittelgebirges*, Teplitz: Adolf Becker, 120—128.

Wraný, A. (1902). *Geschichte der Chemie und der auf chemischer Grundlage beruhenden Bertriebe in Böhmen bis zur Mitte des 19. Jhts*. Prag: Fr. Řivnáč.

Wraný, A., Neureutter, T. (1871). Hemiplegie u. Aphasie mit Hemichorea in Folge von Endocarditis. *Österreichisches Jahrbuch für Pädiatrik*, NF 1871(2).

Wraný, A., Neureutter, T. (1872). II. Casuistische Mittheilungen aus dem Franz Josef-Kinderspitale. *Österreichisches Jahrbuch für Pädiatrik*, NF 1872(1—2).

Zachar, O. (1902). Hlídka literární. Dr. Adalb. Wraný, Geschichte der Chemie und der auf chemischer Grundlage beruhenden Betriebe in Böhmen bis zur Mitte des 19. Jhts., Prag 1902, VII + 397 pp. *Časopis Musea království Českého* 75, 550—551.

Rafael Maria Boušek (1892—1969) a Otakar Štěpánek (1903—1995) — knihovny, vědecká práce a život

Jiří Moravec
zoologické oddělení
Přírodovědeckého muzea (NM)

Rafael Maria Boušek

Rafael Maria Boušek se narodil 20. června 1892 v Táboře. Po otci V. J. K. Bouškovi (1864—1945), který byl významným pedagogem, malířem a publicistou, zdědil literární a výtvarné vlohy. Absolvoval táborské gymnázium a vystudoval přírodní vědy na Karlově univerzitě v Praze, kde získal doktorský titul. Po studiích působil jako středoškolský profesor na gymnáziích v Rakovníku, Dvoře Králové, Nymburce, a nakonec až do odchodu do penze na reálném gymnáziu v rodném Táboře. Zemřel 27. ledna 1969 v Chýnově. Boušek byl významnou a nepřehlédnutelnou osobností táborské intelektuální společnosti. Proslul jako výborný profesor biologie a zaujatý přírodovědec věnující se především herpetologii. Známý byl navíc i jako svérázný vyznavač hermetismu a astrologie pracující se starými písmy, šiframi a tajemnými znaky. Hlásil se údajně rovněž k rytířskému řádu *Ordo Militiae Templi*. Informace v tomto textu se opírají o materiály uložené v táborském archivu a o část Bouškovy knihovny, která je spolu s Bouškovou herpetologickou sbírkou ve správě zoologického oddělení NM.

V táborském reálném gymnáziu Boušek vybudoval dobře vybavený přírodovědný kabinet, pro který získal množství zoologických preparátů a sám namaloval výukové obrazy a tabule (část Bouškových učebních materiálů se zde dochovala dodnes). Boušek také vedl mnohaletý přírodovědný průzkum Táborska. Úctyhodná byla například dlouhodobá a velmi důkladná studie přírodních poměrů táborského rybníka Jordán (výsledky publikoval v periodiku *Český jih* v letech 1930—1933). Nejvíce ale Bouška oslovovala herpetologie. Studiem obojživelníků a plazů se zabýval s ohromným nasazením privátně. Nešetřil vlastních prostředků a sám si zařídil a vybavil výzkumnou laboratoř, vybudoval cennou zoologickou knihovnu a shromáždil unikátní sbírku obojživelníků a plazů obsahující množství vzácných exotických druhů jako například haterii novozélandskou (*Sphenodon punctatus*) či dnes již vyhubeného velescinka kapverdského (*Chioninia coctei*). Tento pozoruhodný plaz je příkladem tzv. ostrovního gigantismu, fenoménu známému z izolovaných oceánských ostrovů, kde v důsledku rozdílného charakteru biotopů, odlišné potravní nabídky nebo absenci predátorů došlo v evoluci některých druhů plazů k výraznému zvětšení jejich tělesných rozměrů. Původně žil na sopečných kapverdských ostrovech São Vicente, Santa Luzia, Branco a Raso. V důsledku změn přírodních poměrů těchto ostrovů způsobených člověkem (např. mýcení původní vegetace, ničení ptačích kolonií, zavlečení krys, psů a koček), samotného lovu velescinků za účelem konzumace a postupující aridizace (vysychání krajiny) tento ještěr ve volné přírodě kolem roku 1912 vyhynul.

← Lihový preparát vyhubeného velescinka kapverdského (*Chioninia coctei*), NMP-P6V 32744, ze sbírky R. M. Bouška uložený v herpetologické sbírce NM.

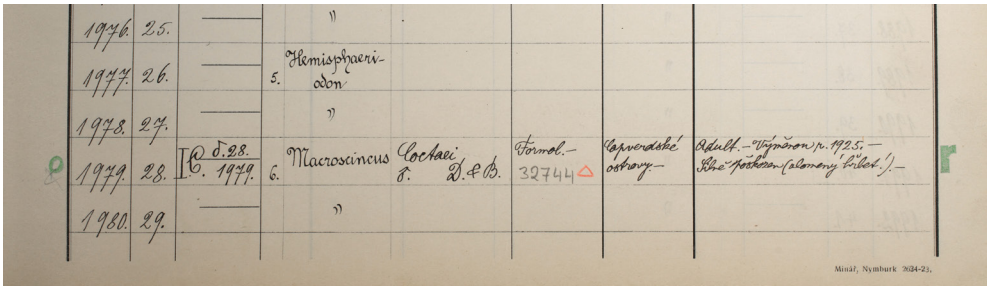
Své nejvýznamnější publikace pak Boušek vydával vlastním nákladem. Toužil po domácím i zahraničním uznání své práce. Byl členem několika zahraničních zoologických společností a v cizině také nakupoval či vyměňoval cenný sbírkový materiál. Z publikovaných děl nicméně vyplývá, že Bouškův život provázel pocit hlubokého nepochopení a nedocenění. V důsledku výdajů spojených s výzkumem a nákupem knih a herpetologického materiálu Boušek neustále bojoval s dluhy, čelil exekucím a žil v bídě. Provinční podmínky, ve kterých pracoval, těžce nesl a upozorňoval na prakticky nulovou podporu své práce. V dobových zprávách (Anonym 1929) byla Bouškova situace popisována následovně: „*Město Tábor samo není prostředím příznivým práci vědecké, ač jí tu nikdy nechybělo. Dr. Boušek rozluštil si však problém své práce sám, nespoléhaje na podporu odnikud. S velikými osobními obětmi zřídil si vlastní vědecky vybavenou laboratoř, sbírky i knihovnu, představující dnes cenu ohromnou, uvážíme-li, že ve sbírkách chová mnohý cenný exemplář. V této pracovně jest nejvlastnější jeho domov, tam žije zcela své vědě jako jediný náš badatel v oboru herpetologie. Jak veliký jest jeho zájem a láska k věci, o tom nejlepší doklad podal tím, že sám na vlastním těle pokusil se vyzkoušeti účinek protijedů při hadím uštknutí, dav se dobrovolně čtyřikráte uštknouti jedovatými hady: brejlovcem, zmijí, chřestýšem jihoamerickým a africkým hadem Dendraspis.*“

Je pravdou, že v první třetině dvacátého století se herpetologii v českých zemích věnovalo jen velmi málo badatelů a Boušek tak měl značně omezené možnosti nalézt další podobně zaměřené badatele, s nimiž by mohl vést odbornou diskusi a spolupracovat. Tím spíš je třeba ocenit skutečnost, že do své soukromé knihovny získal významná herpetologická díla zahraničních autorů a že svůj badatelský zájem zaměřil také na zástupce světové herpetofauny. Udržoval zřejmě kontakt s některými zahraničními pracovišti (např. se serologickým institutem Butantan v Brazílii) a k získání sbírkového materiálu včetně živých jedovatých hadů využíval pomoci československých občanů pobývajících v zahraničí. Zásilku hadů ze zmíněného Butantanu mu například pomohl vyřídit Jan Havlasa (1884—1964; vlastním jménem Jan Klecanda), spisovatel, světoběžník a československý vyslanec v Brazílii v letech 1920—1924 (Boušek 1928).

Rafael Maria Boušek publikoval minimálně čtyři čistě herpetologické práce (Boušek 1923; 1928a, b; Boušek 1934). Jedná se např. o redeskripci brazilského křovináře *Bothrops cotiara* nebo o studii jedového aparátu hadů, do které zahrnul i vlastní zkušenosti s uštknutím zmijí, chřestýšem a mambou (Boušek 1928b). Z dnešního hlediska je asi nejcennější publikace, ve které Boušek přehledně zpracoval dějiny české herpetologie (Boušek 1934). Není bez zajímavosti, že dvě ze svých prací Boušek publikoval ve svém soukromém, vlastním nákladem vydávaném časopise, který založil v roce 1928 a nazval *Herpetologica*.

Dva roky od vydání druhého a zřejmě posledního čísla Bouškova časopisu začal v USA vycházet herpetologický časopis stejného jména (*Herpetologica*), který dnes představuje jeden z nejprestižnějších světových herpetologických časopisů.

Bouškovu herpetologickou sbírku spolu s jeho knihovnou a dalšími písemnostmi koupil pro Národní muzeum vedoucí zoologického oddělení NM Otakar Štěpánek (1903—1995) roku 1966. Podle Štěpánkova osobního sdělení byl Boušek v závěru svého života ve velké finanční nouzi a ve špatném zdravotním stavu. Bouškova sbírka uložená v Národním muzeu obsahuje 493 evidovaných jedinců. Jedná se především o obojživelníky a plazy uložené v alkoholu (původně převážně ve formalínu) a o několik dermoplastických a osteologických preparátů. Tato sbírka není zřejmě úplná, protože na táborském gymnáziu malá část sbírkových předmětů zůstala. Boušek si vedl ke sbírce katalog, většina preparátů však není blíže lokalizovaná. Nejcennější položkou z Bouškovy sbírky je již zmíněný velescink kapverdský. Jedná se o ještěra, který byl ve volné přírodě vyhuben kolem roku 1912 a Národní muzeum tak díky Bouškovi a Štěpánkovi patří k několika málo muzeím, která velescinka ve svých sbírkách mají. Podle zápisu z Bouškova katalogu byl daný jedinec získán výměnou v roce 1925 a byl již v té době „*silně poškozen (zlomený hřbet!)*“. Pražský velescink byl veřejnosti představen v krátké zprávě v našem populárně-naučném tisku (Moravec 2002). Byl také krátkodobě vystaven v rámci muzejní výstavy *Archa Noemova* a zmíněn v katalogu výstavy (Anděra, Moravec & Šanda 2015.) V důsledku vzbudil zájem i v zahraničí a jeho fotografie se ocitla u popisu velescinka na Wikipedii i v odborných časopisech. V roce 2020 dokonce vyšel ve španělštině článek s fotografií jak pražského velescinka tak i Rafaela Marii Bouška s nepravdivou zprávou, že Boušek velescinky dokonce rozmnožoval (Mateo et al. 2020). Tuto zavádějící informaci bude třeba v odborném tisku ještě uvést na pravou míru, nicméně díky své herpetologické sbírce, publikacím a vzácnému exponátu velescinka Boušek ve vědeckém světě nezapadl a jeho jméno stále žije. A z toho by měl Rafael Maria zajisté radost.

↑ Zápis velescinka kapverdského (*Chioninia coctei)* v katalogu Bouškovy sbírky obojživelníků a plazů.

Knihovna Rafaela Marii Bouška

Zvláštní pozornost si zaslouží Bouškova vědecká knihovna. Není rozsáhlá, zato však obsahuje dodnes velmi cenné herpetologické či obecně zoologické tituly, z nichž některé mohly být v dané době jediné, které se v českých knihovnách vyskytovaly. V příruční knihovně herpetologického referátu zoologickém oddělení NM je uloženo celkem 28 knižních titulů z Bouškova majetku, z nichž vynikají dvě ucelenější série: 11 svazků díla Andrého Marii Constanta Duméril (1774—1860) a Gabriela Bibrona (1806—1848) *Erpétologie générale ou Historie naturelle complète des reptiles* (Paříž, 1834—1854) a šest svazků díla Edmonda Perriera (1844—1921) *Traité de zoologie* (Paříž, 1893—1932). Součástí knihovny získané Otakarem Štěpánkem od Bouška jsou i dva samostatné výtisky Bouškových publikací, z nichž první představuje první číslo Bouškova časopisu *Herpetologica* (Tábor, 1928, č. 1), dále pak katalog Bouškovy herpetologické sbírky, dvě vázané složky velkoformátových map s ručně zakreslenými areály rozšíření některých skupin obojživelníků a plazů a několik tabulí sestavených z kreseb hlav a lebek ještěrů (autor kreseb není uveden).

Jen letmé prolistování jednotlivých knih a písemností Rafaela Marii Bouška prozradí, že před sebou máme jedinečný zdroj informací o samotné osobě pozoruhodného táborského učence. Nalezneme zde tištěná i ručně psaná věnování a poděkování lidem, s nimiž byl Boušek v kontaktu či ke kterým měl osobní vztah. Navíc jsou předsádky a titulní strany knih opatřeny ozdobnými Bouškovými podpisy, razítky, charakteristickými exlibris a množstvím znaků a značek, jejichž význam asi nebude nikdy plně rozluštěn.

Dokladem hlubokých osobních vztahů zachycených v Bouškově knihovně a díle je např. věnování vytištěné v Bouškových *Dějinách herpetologie v českých zemích* (Boušek 1924): „*Památce profesora dra. Edwarda Babáka, svého nezapomenutelného učitele a jediného přítele, po létech smutku připisuje vzpomínající autor.*“

Stejné dílo pak Boušek opatřil ručně vepsaným věnováním řediteli táborské spořitelny: „*…váženému Pánu, panu Bedřichu Kučerovi, zasloužilému vrch. Řediteli Měst. Spořitelny v Táboře, věnuje zvlášť oddaný a vzpomínající autor!*“

Do publikace o jedovém aparátu hadů pak Boušek vepsal věnování svému kolegovi z táborské reálky: „*Veleváženému Pánu, panu PhDr. Adolfu Kroupovi, profesoru státní reálky, v hluboké úctě věnuje autor.*“

Neobyčejné je také Bouškovo exlibris vlepené ve všech knihách. Boušek si je navrhl a nakreslil sám. Jsou na něm vyobrazeni dva jedovatí hadi, bazilišek, jihoamerická želva matamata a jihoamerická žába rohatka. V bílém poli je latinský

nápis „*Solus semper et ipse desertam viam gradior!*“ (*Vždy jen já sám kráčím osamělou cestu*). V pozadí Bouškova jména je na exlibris umístěn tajemný znak ve tvaru velké osmičky s háčkem napravo nahoře a tečkou napravo dole. Podle Hany Hubáčkové (2. polovina 20. století), která sepsala Bouškův inventář pro táborský archiv (Hubáčková 1994) se může jednat o Bouškovu šifru. Tato osmička je totiž součástí Bouškova zdobného podpisu i kulatého razítka. Objevuje se tak, a někdy i samostatně, prakticky na všech Bouškových knihách a písemnostech (vyjma publikovaných odborných statí).

Veřejnost a různé badatele také dodnes zajímá tajemná zkratka „P. M. O. M. T.“ uváděná jako součást Bouškova podpisu nebo i jednoho z Bouškových razítek. V této podobě se vyskytuje i na Bouškových knihách. Podle různých zpráv a dohadů (Ptáček, rok vydání není znám) se snad jedná o zkratku titulu *Praeceptor Magnus Ordinis Militiae Templi*. Boušek se prý hlásil k tajemnému bratrstvu či řádu *Ordo Militiae Templi*, ve kterém měl údajně hodnost Velkého preceptora. Podle nepodložených zpráv Boušek snad také sepsal šifrované magické knihy, které se dosud nepodařilo rozluštit. Takové knihy ale v Bouškově knihovně v NM obsaženy nejsou a není na ně odkaz ani v Bouškově inventáři (Hubáčková 1994).

← Exlibris
Dr. R. M. Bouška.

↑ Otisk kulatého razítka s tajemnou šifrou Dr. R. M. Bouška.

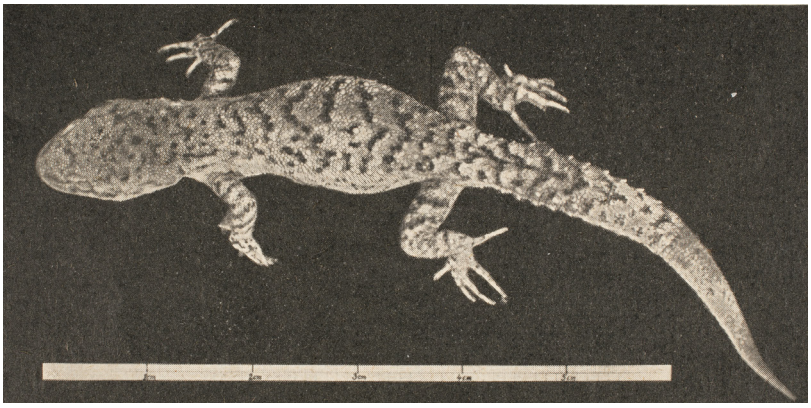
Otakar Štěpánek

Jak bylo výše uvedeno, o získání Bouškovy knihovny a herpetologické sbírky se zasloužil Otakar Štěpánek. Osobnosti Rafaela Marii Bouška a Otakara Štěpánka se vzájemně výrazně lišily. Boušek byl táborský středoškolský profesor a privátní herpetolog. Štěpánek se narodil a zemřel v Praze a byl profesionální muzejní zoolog. V Národním muzeu pracoval v nejrůznějších pozicích 43 let a dosáhl zde významného postavení. Vedle vedení zoologického oddělení NM (1952—1966) byl i prvním ředitelem Přírodovědeckého muzea NM (1964—1965). Pracoval také jako redaktor časopisů *Acta zoologica Musaei nationalis Pragae Čechoslovakensis* a *Časopisu Národního muzea, oddílu přírodovědného*. Otakara Štěpánka můžeme považovat za prvního moderního českého herpetologa. Vědecké práce začal publikovat v roce 1934, tedy v době, kdy Boušek s publikováním herpetologických studií končil. Zaměřil se na faunistický a taxonomický výzkum jak domácí, tak i zahraniční (především řecké) herpetofauny a odborně spravoval a významně rozšiřoval herpetologické sbírky Národního muzea. K vědecké práci využíval především knihovnu zoologického oddělení NM. Je však autorem mnoha vědeckých publikací (včetně popisů nových druhů plazů) a řady učebnic či populárně-naučných knih. Všechny tyto publikace jsou uloženy v herpetologickém referátu zoologického oddělení NM (bibliografie Otakara Štěpánka viz Moravec 1994).

Hodnotíme-li výsledky Štěpánkova výzkumu domácí herpetofauny, tak jeho zcela zásadním přínosem bylo monografické dílo *Obojživelníci a plazi zemí českých se zřetelem k fauně střední Evropy* (Štěpánek 1949). Jedná se o první podrobnou a ucelenou studii domácí herpetofauny, ve které autor shrnul dosavadní poznatky o taxonomii, biogeografii, biologii a ekologii našich druhů obojživelníků a plazů. Navíc do této publikace zahrnul i obecnější kapitoly o zoogeografické příslušnosti jednotlivých zástupců naší herpetofauny a o systematických jednotkách a nomenklatorických zásadách v herpetologii. Toto dílo je dodnes zdrojem cenných informací a je opakovaně citováno ve všech zásadnějších pracích o české herpetofauně.

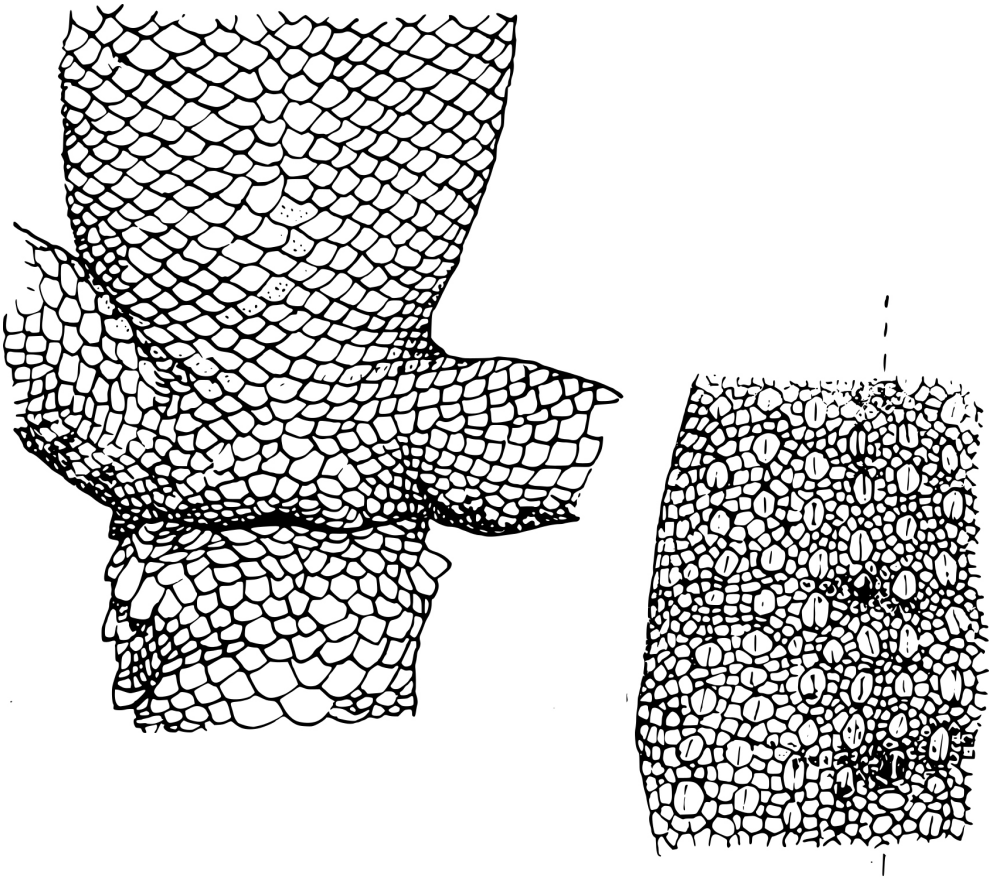
Vědecký zájem Otakara Štěpánka však byl mnohem širší. Mimo již zmíněné oblasti výzkumu se věnoval i některým nálezům fosilních plazů z našeho území a z Izraele, unikátní kolekci haterií ve sbírkách NM a některým otázkám z aplikované zoologie (např. problematice potravy vodních skokanů a možného vlivu skokanů na rybí plůdek v chovných rybnících) (Moravec 1994). Otakar Štěpánek publikoval i četné ornitologické a mammalogické studie. Jeho nejhlubším a celoživotním zájem však bylo studium taxonomie obojživelníků a plazů Kréty, Peloponésu a přilehlých ostrovů.

Zabýváme-li se podrobněji Štěpánkovou vědeckou a publikační činností, můžeme vybrat dvě zajímavosti, které nám jeho osobnost přibližují. Aby mohl bádat v zahraničí, využíval Štěpánek podpory českých mecenášů. Jako projev vděku pak jejich jména „zvěčnil" ve vědeckých jménech nových druhů či poddruhů některých plazů, jež na svých řeckých cestách objevil. Jedná se o gekona Bartoňova (*Mediodactylus bartoni*) (viz s. 94—102 v této knize) a krátkonožku evropskou Fabichovu (*Ablepharus kitaibelii fabichi*). Cyril rytíř Bartoň z Dobenína či Cyril Bartoň-Dobenín (1863—1953) byl textilní průmyslník a filantrop, který podporoval vědu v NM a Štěpánek mu druh věnoval: „*Druh nazval jsem na počest Cyrila Bartoně-Dobenína, mecenáše Zoologického oddělení Národního musea v Praze.*" (Štěpánek 1934). Podobně významným mecenášem byl Adolf Fabich (1891—1969). Pracoval jako vrchní ředitel Zemského národního výboru (KNV) v Praze, byl amatérským entomologem a členem Československé společnosti entomologické a štědře podporoval vědecké výpravy zoologického oddělení NM. Otakar Štěpánek (1938) proto do popisu nového poddruhu krátkonožky připsal následující dedikaci: „*Diese interessante geographische Rasse habe ich zu Ehren des Herrn A. Fabich, Prag, für seine bedeutenden Verdienste um die wissenschaftlichen Exkursionen der zoologischen Abteilung des National—Museums benannt.*" (*Tuto zajímavou geografickou rasu jsem na počest pana A. Fabicha z Prahy pojmenoval pro jeho velké zásluhy o vědecké exkurze zoologického oddělení Národního muzea.*). Štěpánek vědecky spolupracoval s významným rakouským herpetologem Ottou von Wettstein (1892—1967) a také jeho uctil pojmenováním svého nového taxonu gekona z řeckého ostrůvku Mikronisi — *Gymnodactylus kotschyi wettsteini.* (Štěpánek 1937). Otto Wettstein ovšem Štěpánkovi oplatil stejnou poctou a jiného gekona tehdejšího rodu *Gymnodactylus* pojmenoval G*ymnodactylus kotschyi stepaneki*.

← Typový exemplář gekona *Mediodactylus bartoni*.

Jména Štěpánkem nově popsaných taxonů plazů však prozrazují víc než jen jeho úctu ke svým podporovatelům, mecenášům a kolegům. Odhalují i romantické a poetické stránky Štěpánkovy duše. Štěpánkovi se například podařilo při svých výpravách na Krétu doplout i na malý ostrov Gavdos, který leží jižně od Kréty a je považován za nejjižnější výspu Evropy. Gavdos býval někdy považován za mytický ostrov Ógygii, kde podle Homéra žila krásná nymfa Kalypsó a po sedm let zdržovala reka Odyssea od jeho návratu k Pénelopé. Nu a Otakar Štěpánek okouzlen krásou Gavdu pojmenoval nový poddruh gekona, který na tomto ostrůvku objevil, poetickým jménem *Gymnodactylus kotschyi kalypsae* (Štěpánek 1940).

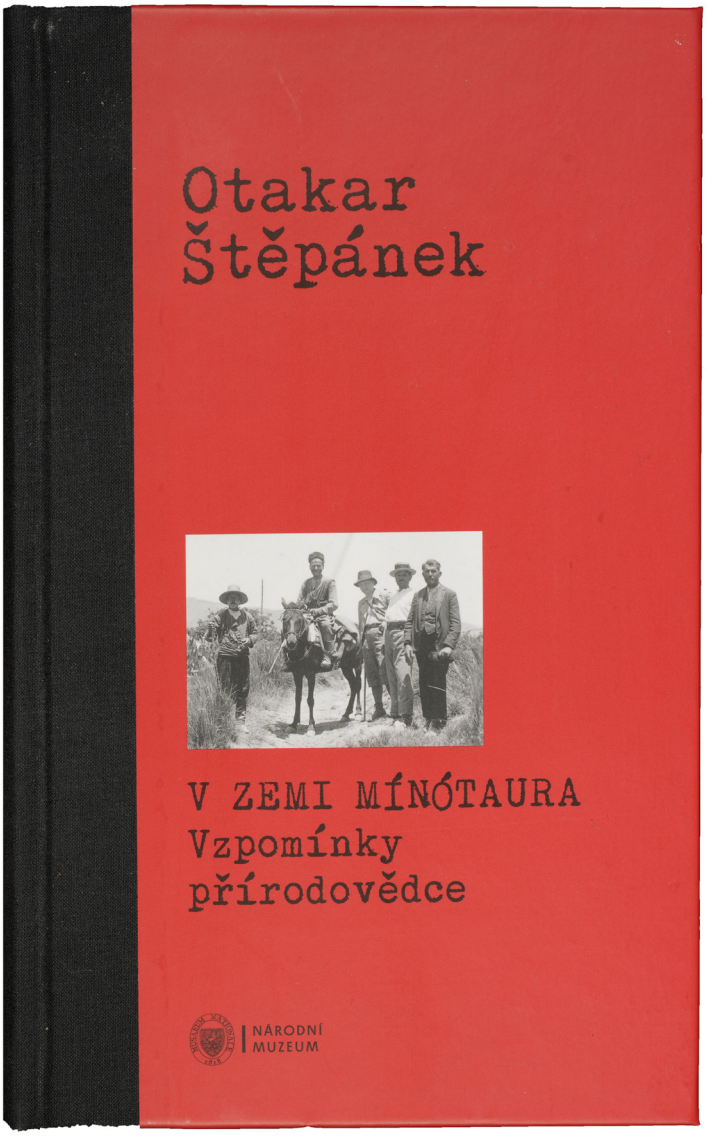
↑ Kresba ošupení ostrovní formy gekona *Mediodactylus bartoni*, kterou O. Štěpánek popsal jako taxon *Gymnodactylus kotschyi wettsteini*. Popis publikoval v práci Štěpánek (1937).

Druhou zajímavostí je historie Štěpánkova cestopisu *V zemi Mínótaura*. Rukopis této knihy napsal na základě zážitků ze svých výprav na Krétu (včetně přilehlých ostrovů) a na Peloponés z let 1934—1938. Nikdy jej ale sám nevydal. Nepohodl se totiž s nakladatelem na výslovnosti a přepisu jména hlavního města Řecka — Athén. Než by ustoupil a kývl na zjednodušené psaní jména „Atény", tedy bez „*th*", raději zavřel rukopis do šuplíku a vůbec jej nepublikoval. Až na sklonku života někdy kolem roku 1993 historii rukopisu vyprávěl kurátorovi herpetologické sbírky NM Jiřímu Moravcovi a daroval mu kopii textu s přáním, aby knihu někdy vydal (Moravec 2016). Moravec přislíbil cestopis opublikovat a kniha tak vyšla v NM v roce 2016 pod titulem *V zemi Mínótaura. Vzpomínky přírodovědce* (Štěpánek 2016).

↑ Kopie rukopisu knihy O. Štěpánka nazvané *V zemi Mínótaura*.

Závěrem lze shrnout, že krátké protnutí životních cest Bouška a Štěpánka mělo velmi pozitivní výsledek. Zásluhou Otakara Štěpánka se výsledky Bouškovy práce, jeho knihy i sbírky dostaly do NM, kde dále slouží vědě a popularizaci vědeckého výzkumu.

↑ Obálka cestopisu O. Štěpánka nazvaného *V zemi Mínótaura*.
Knihu vydalo Národní muzeum v roce 2016.

Literatura

Anděra, M., Moravec, J., Šanda, R. (2015). *Noah's Ark*. Praha: National Museum.

Anonym (1929). Dr. Rafael M. Boušek. *Kraj Kalicha* 6, 59—60.

Boušek, R. M. (1923). Pohlavní život plazů. *Příroda* 16, 14.

Boušek, R. M. (1928a). Trimeresurus (Lachesis) cotiara Gom. *Herpetologica* 1, 1—8.

Boušek, R. M. (1928b). Jedový aparát hadů ve světle dosavadních výzkumů. *Věda přírodní* 9, 1—25.

Boušek, R. M. (1934). Dějiny herpetologie v zemích českých a její názvosloví. *Herpetologica* 2, 1—100.

Hubáčková, H. (1994). *Boušek Rafael Maria, Dr., (1907) 1915—1966. Inventář, strojopisná pomůcka*. Tábor: Státní okresní archiv v Táboře, 1—19.

Mateo, J. A. et al. (2020). La muerte anunciada de dos gigantes macaronésicos: el gran escinco caboverdiano, Chioninia coctei (Duméril & Bibron, 1839) y el lagarto de Salmor, Gallotia simonyi (Steindachner, 1889). *Boletín de la Asociación Herpetológica Española* 31, 3—30.

Moravec, J. (1994). K devadesátým narozeninám herpetologa Doc. RNDr. Otakara Štěpánka. *Časopis Národního Muzea. Řada přírodovědná* 162, 47—53.

Moravec, J. (2002). Velescink kapverdský v Národním muzeu. *Živa* 50, 35.

Moravec, J. (2016). Předmluva. In: Štěpánek, O. *V zemi Mínótaura. Vzpomínky přírodovědce*. Praha: Národní muzeum 2016, 9—10.

Ptáček, J. D. (s. d.). Co ukrývá pozůstalost Rafaela Maria Bouška [cit. 11. 5. 2025]. Dostupné z: http://poutnici.webnode.cz/news/co—ukryva—pozustalost—rafaela—maria—bouska/

Štěpánek, O. (1934). Poznámky k herpetologii Kréty — Sur l'Herpétologie de l'Ile Crete. *Sborník Zoologického oddělení Národního muzea v Praze* 1, 7—10.

Štěpánek, O. (1937). Gymnodactylus kotschyi Steindachner und sein Rassenkreis. *Archiv für Naturgeschichte, N. F.*, 6, 258—280.

Štěpánek, O. (1938). Nová geografická rassa Ablepharus pannonicus Fitzinger. — Eine neue geographische Rasse von Ablepharus pannonicus Fitzinger. Reptilia—Scincidae. *Sborník Národního Musea v Praze* 1B, 1—10.

Štěpánek, O. (1940). Herpetologie ostrovů Gaudos a Dia. Materiae herpetologicae in insulis Gaudos et Dia collectae. *Sborník Národního Musea v Praze* 2B, 107—110.

Štěpánek, O. (1949). Obojživelníci a plazi zemí českých se zřetelem k fauně střední Evropy. *Archiv pro přírodovědecký výzkum Čech*, 1, 1—125.

Štěpánek, O. (2016). *V zemi Mínótaura. Vzpomínky přírodovědce*. Praha: Národní Muzeum 2016.

Hmyz v publikacích věnovaných Cyrilu Bartoňovi z Dobenína (1863—1953)

Jiří Hájek
entomologické oddělení
Přírodovědeckého muzea (NM)

↑ Portrét Cyrila Bartoně z Dobenína od Vladimíra Stříbrného.

Cyril Adolf, rytíř Bartoň z Dobenína (po roce 1918 Cyril Bartoň-Dobenín) se narodil 24. prosince 1863 ve Vysoké Srbské jako šesté z jedenácti dětí textilního průmyslníka Josefa Bartoně (1838—1920). Stejně jako jeho otec a ostatní bratři se zapojil do práce v rodinné továrně v Náchodě. V prvních letech 20. století působil ve vedoucích funkcích různých organizací českých podnikatelů, inicioval založení *České banky* v Praze a v Náchodě byl později členem představenstva *Městské spořitelny*. V roce 1910 zakoupil zdevastovanou prelaturu zbraslavského kláštera a dal ji přestavět podle návrhu Dušana Jurkoviče (1868—1947) na zámek. V roce 1935 kandidoval za stranu *Národního sjednocení* na úřad starosty Náchoda. V době protektorátu odmítl spolupráci s protektorátním režimem. Cyril Bartoň zemřel 29. května 1953 v Náchodě.

Bartoňové vydali v letech 1909 až 1935 značné finanční prostředky na dobročinné účely. Podporovali opravy a údržbu kostelů a klášterů. Bartoňové přispěli také k financování nákupu mnohých historických děl do státních muzeí. Za zásluhy byla rodina nobilitována v roce 1912 s titulem rytíř a právem používat přídomek z Dobenína (von Dobenín). Zejména Cyril Bartoň věnoval značné částky peněz na nákup cenných starožitností (obrazů, koberců) a restaurace uměleckých děl na zbraslavském zámku.

Bartoňova podpora zoologického oddělení Národního muzea

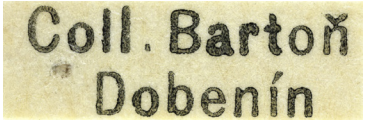
Knihovna zbraslavského zámku přináší svědectví také o dalších mecenášských aktivitách Cyrila Bartoně: financování zoologických expedic pracovníků NM. Vznik této spolupráce není známý, ale předpokládá se, že jej inicioval Jan Obenberger (1892—1964), známý popularizátor vědy, a od roku 1928 přednosta zoologického oddělení v muzeu. Výsledkem spolupráce bylo nejméně 7 výzkumných cest na Balkánský poloostrov a do Středomoří, které byly v letech 1929—1938 uskutečněny za finanční podpory Cyrila Bartoně. Tyto cesty byly realizovány pracovníky tehdejšího zoologického oddělení NM, kromě Jana Obenbergera se jich účastnili také entomologové Josef Mařan (1905—1978) a Karel Táborský (1906—1988), a zoolog Otakar Štěpánek (1903—1995).

Veškeré nasbírané přírodniny z těchto cest byly uloženy ve sbírkách NM a dle dohody označeny etiketou „*coll. Bartoň*“ — tedy, sbírka Bartoňova. Nejzajímavější exempláře byly prakticky ihned zpracovány a publikovány v odborných časopisech. Separátní výtisky s příslušnými články — „hmatatelný důkaz“ významu uskutečněných sběracích expedic — byly posléze s věnováním autorů darovány Cyrilu Bartoňovi.

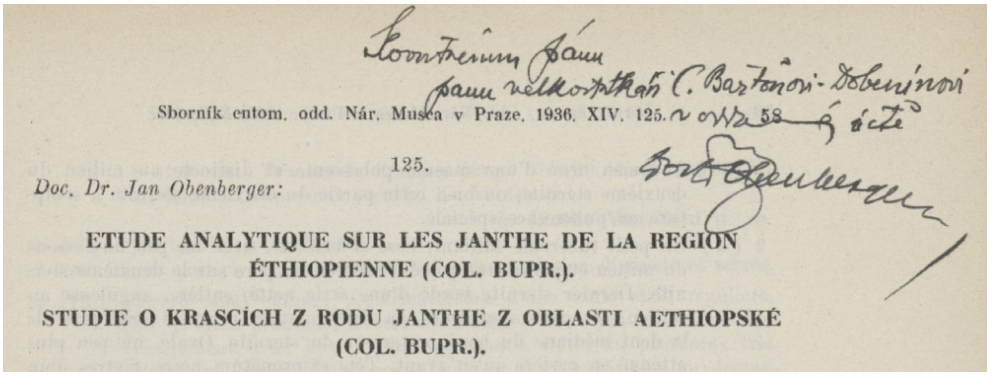
Výčet všech publikací vzniklých na základě materiálu z Bartoňovy sbírky přesahuje možnosti tohoto příspěvku; níže je uveden omezený výběr nejzajímavějších exponátů a publikací:

Táborský (1936) publikoval studii o síťokřídlém hmyzu, ploskorohu *Ascalaphus ottomanus*. Je to jeden z mála příspěvků, který se týká jiného hmyzu než brouků. Táborský zmiňuje několik exemplářů tohoto druhu sbíraných během expedic financovaných Bartoňem. Nejzajímavější exemplář, chycený v Bulharsku v roce 1929, popisuje jako samostatnou varietu *tuleskovi*. Dnes je tato varieta považovaná za individuální barevnou odchylku široce rozšířeného a variabilního středomořského druhu *Libelloides ottomanus*.

Nejpočetnější skupinou hmyzu (brouků) zmiňovanou v literatuře v rámci Bartoňovi sbírky jsou střevlíkovití. Je to dáno faktem, že se jimi zabýval Josef Mařan (kurátor brouků a pozdější vedoucí entomologického oddělení), který se Bartoňových expedic na Balkán osobně účastnil. Navíc střevlíci, jakožto zemní brouci často s omezenou schopností disperze (letu), mají tendenci vytvářet lokální formy na jednotlivých ostrovech (či v různých pohořích), takže ještě v polovině minulého století bylo možné najít a popsat velké množství nových druhů. Již v roce 1930 byly popsány dva nové poddruhy střevlíků z Bulharska (Mařan 1930), v roce 1937 popsal Mařan nový druh rodu *Tapinopterus* z Řecka (Mařan 1937), a v roce 1938 odlišil z balkánských pohoří nové geografické poddruhy střevlíčků rodu *Nebria*

← Etiketa „*Coll. Bartoň Dobenín*“.

Sborník entom. odd. Nár. Musea v Praze, 1936, XIV, 125.

125.

Doc. Dr. Jan Obenberger:

ETUDE ANALYTIQUE SUR LES JANTHE DE LA REGION ÉTHIOPIENNE (COL. BUPR.).

STUDIE O KRASCÍCH Z RODU JANTHE Z OBLASTI AETHIOPSKÉ (COL. BUPR.).

↑ Věnování Jana Obenbergera Cyrilu Bartoňovi.

(Mařan 1938). Několik nových druhů střevlíků pojmenoval Mařan přímo po Cyrilu Bartoňovi, například: *Tapinopterus bartonii* z Bulharska (Mařan 1933), *Harpalus bartoni* z řeckého Peloponésu (Mařan 1935), či *Licinus bartoni*, který žije pouze na Krétě (Mařan 1934).

Mezi nejúspěšnější cesty financované Bartoněm patřily bezpochyby expedice na Krétu, v té době prakticky neprozkoumaný ostrov. Mařan (1935b) popsal nový druh potemníka *Dichillus obenbergeri*, který nalezl v horách centrální Kréty v roce 1934. Pojmenoval ho k poctě svého kolegy Jana Obenbergera, který spolupráci s Cyrilem Bartoňem inicioval. V roce 1938 nalezli Štěpánek s Táborským nový druh krasce na ostrově Kréta, který Obenberger (1940) popsal pod jménem *Acmaeodera bartoni*. Kromě popisu vlastního druhu zmiňuje Obenberger také značnou barevnou variabilitu tohoto krasce, kterou, v souladu s tehdejšími zvyklostmi, popisuje jako 19 aberací (barevných forem). Mařan (1944) odlišil a popsal z Kréty také nový druh majkovitého brouka z rodu *Mylabris*.

Z materiálu brouků, nasbíraných Josefem Mařanem a Otakarem Štěpánkem na řeckém Peloponésu v roce 1935 v rámci zoologické expedice financované

↑Typový exemplář nově popsané variety
A. ottomanus var. tuleskovi.

Cyrilem Bartoněm, popsal Mařan (1936b) nový druh miniaturního myrmekofilního (u mravenců žijícího) kyjorožce *Claviger bartoni*, z čeledi drabčíkovitých. Mařan (1936a) publikoval novou varietu potemníka (květomila) *Megischia galbanata* var. *laticollis*; v současnosti je tento taxon považovaný za individuální variabilitu, a tedy synonymum středomořského druhu *Megischia galbanata*. Vděčnou skupinou, bohatou na nové taxony, byla také čeleď majkovití (Meloidae). Mařan (1942) popsal z řecké Thrákie novou formu majkovitého brouka puchýřníka — *Lydus austriacus cyaneipennis* — dnes považovanou za mladší synonymum (Mařanovo jméno je tedy v současnosti neplatné) k *Allosimus syriacus austriacus*.

Zvláštním případem publikace vzniklé na základě Bartoňových expedic je práce o tesařících rodu *Xylosteus*. Obenberger a Mařan (1933) v této práci ustanovili druh *Xylosteus bartoni* pojmenovaný na počest Cyrila Bartoně. Nejedná se ovšem o popis nového druhu, ale o takzvané nové náhradní jméno pro již existující druh, konkrétně pro taxon *Xylosteus illyricus* var. *merkli* Pic, 1913, což je primární homonymum (a tudíž trvale nepoužitelné jméno) ke *Xylosteus spinolae* var. *merkli* Pic, 1910. K popisu diagnostických znaků druhu byl využit materiál z bulharského pohoří Belasica, sbíraný autory v témže roce v rámci expedice financované Bartoněm.

Z vděčnosti za štědrou podporu věnoval Jan Obenberger Cyrilu Bartoňovi také několik druhů brouků, které s cestami financovanými Bartoněm přímo nesouvisely. Jednalo se o několik druhů exotických krasců. Vznešeně zní dedikace v latině ke dvěma druhům brazilských krasců *Callimicra bartoni* (Obenberger 1932) a *Pseudacherusia bartoni* (Obenberger 1940b): „*Speciem hanc quam maxime insignem in honorem Mecaenatis [!] Musaei Nationalis Pragae, Domino Cyrill Bartoň-Dobenín nominare volui*“ (*Tento mimořádně pozoruhodný druh jsem chtěl pojmenovat na počest mecenáše Národního muzea v Praze, pana Cyrila Bartoň-Dobenína*). Ještě lépe vynikne význam, který Obenberger financování zahraničních expedic přikládal, z českého textu k popisu afrického krasce *Galbella bartoni* (Obenberger 1936): „*Tento krásný a velmi vzácný druh dovolil jsem si pojmenovati k poctě slovutného mecenáše zoologického oddělení Národního Musea v Praze, p. Cyrilla Bartoně-Dobenína, velkostatkáře v Náchodě, v upomínku na jeho neobyčejnou přízeň a vzácnou a laskavou ochotu, s jakou umožnil a umožňuje nám podporou našich zahraničních výprav plniti vědecký úkol ústavu našeho*“.

Jan Obenberger věnoval „*Slovutnému pánovi, panu Cyrilu Bartoňovi-Dobenínu*“ také několik publikací, které přímo Bartoně a jím financované cesty nezmiňují. Takovou prací je např. *Kritický katalog krascovitých brouků Bulharska* (Obenberger 1933). Při sestavování této práce Obenberger nepochybně využil poznatků získaných studiem materiálu z balkánských expedic podpořených Bartoněm.

← Typový exemplář druhu *Acmaeodera bartoni*.

→ Typový exemplář druhu *Licinus bartoni*.

← Dokladový exemplář druhu *Xylosteus bartoni* využitý Obenbergerem a Mařanem k diagnóze tohoto druhu.

→ Typový exemplář variety *Megischia galbanata laticollis*.

Odkaz Bartoňova mecenášství v entomologické literatuře 1950—2024

Vypuknutí druhé světové války znamenalo konec štědrého sponzorství zoologických cest ze strany Cyrila Bartoně. Ukončení spolupráce ale samozřejmě neukončilo studium nasbíraného materiálu hmyzu nebo publikování zjištěných výsledků — to pokračuje až do dneška. V odborných časopisech uložených v příruční knihovně entomologického oddělení je možné najít řadu článků zmiňujících hmyz nasbíraný v třicátých letech minulého století v rámci řeckých expedic financovaných Bartoněm. Níže je uvedeno několik takových prací publikovaných v letech 1954 až 2024. Autoři těchto prací jsou profesionální i amatérští entomologové, kteří se podíleli na zpracování sbírek entomologického oddělení. Přestože v těchto publikacích již chybí poděkování Cyrilu Bartoňovi za financování expedic, obligátní text „*coll. Bartoň*“ uvedený pod každým exemplářem z těchto cest, je ve všech publikacích zmiňován:

Jelínek (1980) uvádí z Bartoňovy sbírky nález lesknáčkům příbuzného brouka *Brachyleptus tomentiventris* sbíraného v řecké Thrákii. Kadej et al. (2007) povýšili na druhovou úroveň rušníka (kožojeda) *Anthrenus pimpinellae* var. *mroczkowskii* popsaného Kalíkem již v roce 1954 z materiálu nasbíraného v rámci řecké expedice v roce 1937 (Kalík 1954). Liberti (2009) popsal z řeckého Peloponésu bradavičníkovitého brouka *Danacaea messenica*; část typové série tohoto druhu sbíral již v roce 1935 Mařan se Štěpánkem. Batelka (2007) cituje nález parazitického brouka vějířníka *Ptilophorus dufouri* sebraného v Řecku Mařanem a Táborským v roce 1936. Konvička (2014) popsal nový druh xylofágního brouka *Osphya lehnertae* z Řecka — jeden paratyp tohoto druhu pochází rovněž ze sběrů Mařana a Táborského z expedice v roce 1936. Konečně, ze stejné řecké expedice cituje Mertlík (2015) historický nález pobřežního kovaříka *Zorochrus kopeckyi*, který byl recentně popsán a doposud byl známý pouze ze středního Turecka. Král et al. (2013) popsali z Řecka bezkřídlého chrobáka *Lethrus schneideri*; několik kusů toho, dříve nerozpoznaného druhu, bylo chyceno v roce 1937 v průběhu expedice financované Bartoněm. Švec (2020) publikoval první nález lanýžovníkovitého brouka *Leiodes hybrida* z Řecka na základě exempláře chytaného Mařanem a Štěpánkem na expedici na Peloponéský poloostrov v roce 1935. Nejnověji Delgado a Palma (2023) zmiňují, ve své revizi pýchavníkovitých brouků rodu *Cholovocera*, z Bartoňovy sbírky druh *Ch. balcanica* z Řecka, a Rössner et al. (2024) citují, v revizi listokazů rodu *Blitopertha*, z Bartoňovy sbírky dva druhy tohoto rodu z pevninského Řecka a z Kréty.

Odkaz výjimečného mecenášského počinu Cyrila Bartoně tak zůstává ve vědě i v literatuře i po téměř 100 letech stále živý.

Literatura

Batelka, J. (2007). Ripiphoridae (Coleoptera) of Greece and Turkey, with notes on their distribution in the Eastern Mediterranean and some neighbouring countries. *Acta Musei Moraviae, Scientiae Biologicae*, 92, 155—175.

Delgado, J. A. & Palma, R. L. (2023). A revision of the genus Cholovocera Victor, 1838 (Coleoptera: Endomychidae). *European Journal of Taxonomy*, 906, 1—71.

Kadej, M., Háva, J. & Kalík, V. (2007). Review of the Anthrenus pimpinellae species group from Palaearctic region (Coleoptera: Dermestidae: Anthrenini). *Genus*, 18, 721—750.

Kalík, V. (1954). New and interesting Dermestidae (Coleoptera). *Annals and Magazine of Natural History, Series* 12, 7, 367—370.

Konvička, O. (2014). Osphya lehnertae sp. nov. from Greece (Coleoptera: Melandryidae). Osphya lehnertae sp. nov. z Řecka (Coleoptera: Melandryidae). *Klapalekiana*, 50, 161—166.

Král, D., Hillert, O., Drožová, D. & Šípek, P. (2013). Lethrus (Lethrus) schneideri sp. n. (Coleoptera, Geotrupidae) from Greece. *ZooKeys*, 339, 93—106.

Jelínek, J. (1980). Revision of the genus Brachyleptus Motsch. (Coleoptera, Nitidulidae). *Acta Faunistica Entomologica Musei Nationalis Pragae*, 16, 107—122.

Liberti, G. (2009). The Danacea of the Balkan Peninsula. A revision (Coleoptera Dasytidae). *Memorie della Società Entomologica Italiana*, 88, 17—116.

Mařan, J. (1930). Výsledky expedice entomologického oddělení Nár. musea do Bulharska. *Sborník entomologického oddělení Národního musea v Praze*, 26, 116—118.

Mařan, J. (1933). Výsledky expedicí zoologického oddělení Národního musea do Bulharska. De Musaei nationalis Prague sectionis zoologicae in Bulgariam expeditionibus scientificis. *Sborník entomologického oddělení Národního musea v Praze*, 11, 87—91.

Mařan, J. (1934). Nové druhy a formy Carabidů z ostrova Kréty. De novis carabidarum speciebus formisque ex insula Creta. *Sborník entomologického oddělení Národního musea v Praze*, 12, 125—128.

Mařan, J. (1935a). De novis Carabidarum speciebus formisque regionis Palaearcticae. Nové druhy a formy Carabidů palaearktické oblasti. *Sborník entomologického oddělení Národního musea v Praze*, 13, 211—216.

Mařan, J. (1935b). Specierum subgeneris Dichillocerus Rttr. revisio (Col. Tenebrionidae Gen. Dichillus Duv.). *Sborník entomologického oddělení Národního musea v Praze*, 13, 147—148.

Mařan, J. (1936a). De novis Alleculidarum speciebus formisque regionis palaearcticae Part II. *Sborníkentomologického oddělení Národního musea v Praze,* 14, 205—207.

Mařan, J. (1936b). Nový druh rodu Claviger Preyss. z Řecka a poznámky o geografickém rozšíření některých Clavigeridů. *Časopis Československé společnosti entomologické*, 33, 26—27.

Mařan, J. (1937). Nový Tapinopterus z Řecka. Tapinopterus (s. str.) moreoticus m. nov. sp. Coleoptera Carabidae. *Sborník entomologického oddělení Národního musea v Praze*, 15, 115—116.
Mařan, J. (1938). O geografickém rozšíření druhů Nebria taygetana Rottb. a aetolica Apf. De Nebriae taygetanae Rottb. et aetolicae Apf. variatione et distributione geographica (Coleoptera — Carabidae). *Sborník Národního musea v Praze*, 1B(4), 49—58.

Mařan, J. (1942). Přehled druhů rodu Lydus (Subg. Alosimus Muls.) ze skupiny Lydus syriacus L. Specierum generis Lydus (subg. Alosimus Muls.) ex affinitate speciei Lydus syriacus L. revisio). Coleoptera Meloidae. *Sborník entomologického oddělení Národního musea v Praze*, 20, 78—98.

Mařan, J. (1944). Nový druh rodu Mylabris F. z ostrova Kréty. Novae speciei generis Mylabris F. ex. insula Creta descriptio. Coleoptera, Meloidae. *Časopis České společnosti entomologické*, 41, 35—39.

Mertlík, J. (2015). Nové údaje o rozšíření kovaříků Zorochros kourili a Z. kopeckyi (Coleoptera: Elateridae). New distributional data for Zorochros kourili and Z. kopeckyi (Coleoptera: Elateridae). *Elateridarium*, 9, 152—159.

Obenberger, J. (1932). De nonnullis generis Callimicra H. Deyr. (Col. Bupr.) speciebus novis. Nové druhy krasců z rodu Callimicra H. Deyr. *Sborník entomologického oddělení Národního musea v Praze*, 10, 147—151.

Obenberger, J. (1933). Catalogue raisonné des Buprestides de Bulgarie. II partie. *Bulletin des Institutions Royales d'Histoire Naturelle á Sophia*, 6, 49—115.

Obenberger, J. (1936). Étude analytique sur les Janthe de la région éthiopienne (Col. Bupr.). Studie o krascích z rodu Janthe z oblasti ethiopské (Col. Bupr.). *Sborník entomologického oddělení Národního musea v Praze*, 14, 58—65.

Obenberger, J. (1940a). Ad regionis palaearcticae Buprestidarum cognitionem additamenta. Studie o palaearktických krascích (Col. Bupr.). *Sborník Národního musea v Praze, Zoologia*, 3(2B), 111—189.

Obenberger, J. (1940b). De generis Pseudacherusia Kerr. specie nova (Bupr.). *Acta Societatis Entomologicae Bohemiae*, 37, 93.

Obenberger, J. & Mařan, J. (1933). Přehled druhů rodu Xylosteus Friw. (Col. Ceramb.). Generis Xylosteus Friw. speciorum revisio (Col. Ceramb.). *Sborník entomologického oddělení Národního musea v Praze*, 11, 128—131.

Rössner, E., Hillert, O., Uliana, M. & Zorn, C. (2024). Revision of the genus Blitopertha Reitter, 1903 (Insecta, Coleoptera: Scarabaeidae: Rutelinae: Anomalina). *Vernate*, 43, 325—395.

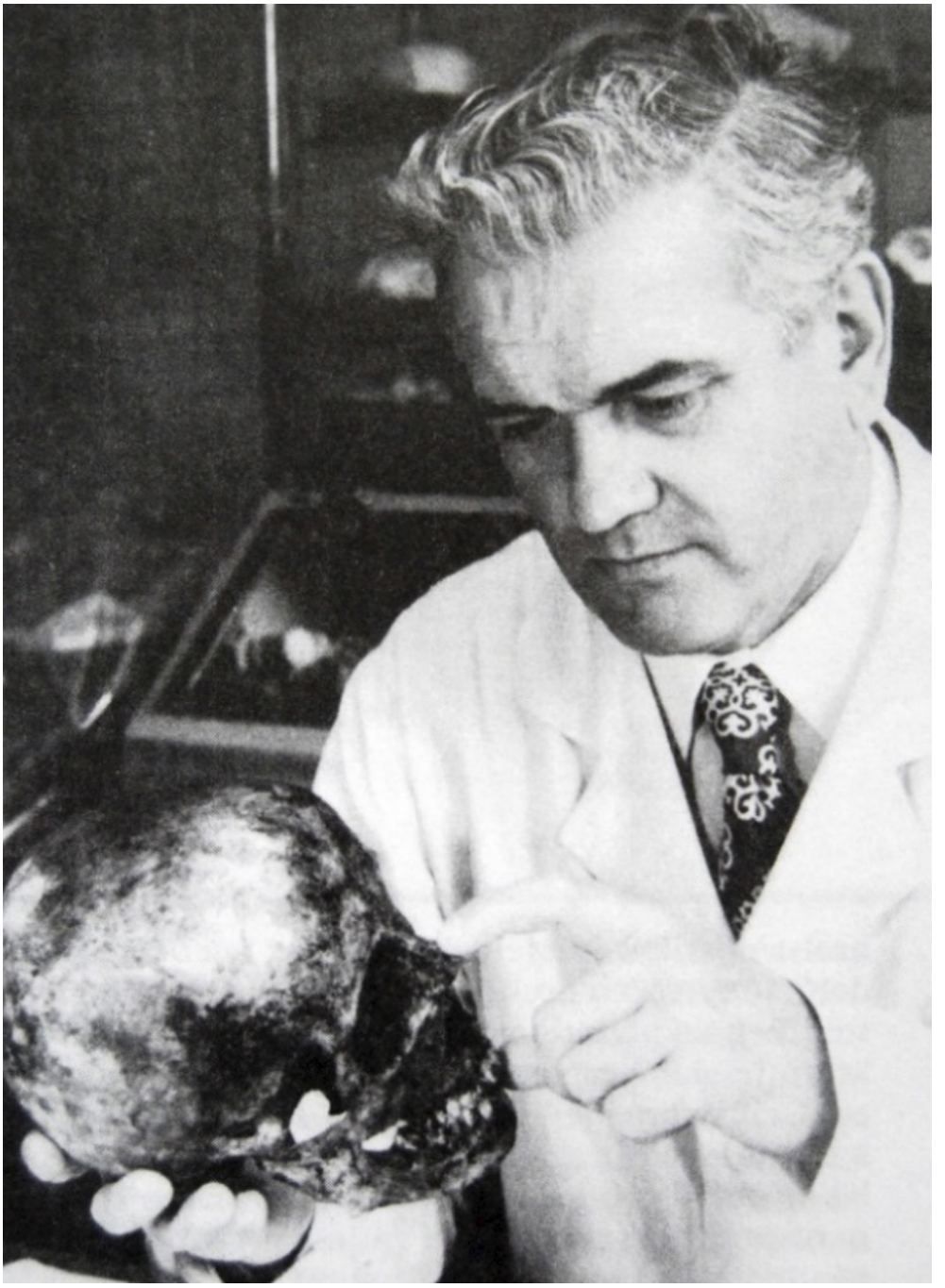
Švec, Z. (2020). Clarification of confusions in the taxonomy and nomenclature in the genus Leiodes Latreille, 1796 (Coleoptera: Leiodidae: Leiodini). Part II. *Studies and Reports Taxonomical Series*, 16, 531—541.

Táborský, K. (1936). Monografické zpracování druhu Ascalaphus ottomanus Germar. Monographische Bearbeitung der Art Ascalaphus ottomanus Germar. *Sborník entomologického oddělení Národního musea v Praze*, 14, 133—144 + pls II—IV.

Knihovna a studie Emanuela Vlčka (1925—2006)

Petr Velemínský
antropologické oddělení
Přírodovědeckého muzea (NM)

Jiřina Dašková
paleontologické oddělení
Přírodovědeckého muzea (NM)

↑ Emanuel Vlček ve své pracovně v podstřeší historické budovy Národního muzea při zpracování lebky jednoho z Přemyslovců v 80. létech 20. století.

Emanuel Vlček, významný český antropolog, se narodil 1. března 1925 v Rožmitále pod Třemšínem. Dětství prožil v Praze, kde v letech 1931—1936 navštěvoval obecnou školu v Hlubočepech a následně (1936—1944) reálné gymnázium na Smíchově. Po maturitě byl, místo studia na vysoké škole, nasazen na práci v letecké továrně Aero v Modřanech. Konec války pro něj znamenal ale i účast v bojích Pražského povstání v květnu 1945. Během těchto dramatických dní byl dvakrát zraněn, za což mu byl udělen Československý válečný kříž.

Po válce se rozhodl pokračovat ve studiu. Byl přijat na Lékařskou fakultu Univerzity Karlovy v Praze, kde se začal věnovat studiu medicíny, všeobecného lékařství. Současně se zajímal i o antropologii, tu studoval na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy. Po absolvování vysoké školy působil jako lékař jen velmi krátce. Přednost dal práci v Archeologickém ústavu Slovenské akademie věd. Pracoval zde mezi lety 1951—1957 a stal se tak jedním z průkopníků antropologického výzkumu na Slovensku.

V roce 1957 přešel Emanuel Vlček do Archeologického ústavu ČSAV v Praze, kde se věnoval především studiu předchůdců člověka v paleolitu. V roce 1967 dosáhl významného milníku ve své kariéře, který měl vliv i na obor antropologie. Jeho zásluhou bylo založení antropologického oddělení v NM.

Pohled zpět ukazuje, že založení tohoto oddělení bylo důležité i v širším vědeckém a kulturním kontextu. Už od konce 19. století se v NM uvažovalo o vytvoření specializovaného antropologického pracoviště. Tento náročný úkol vyžadoval nejenom odhodlání a diplomatické schopnosti, ale i silnou erudici zakladatele, kterou Emanuel Vlček bezesporu měl. Samotné zřízení oddělení nebylo jednoduché, začínalo doslova „z ničeho“. V té době nebyly k dispozici žádné sbírky, prostor ani zaměstnanci. Emanuel Vlček ovšem během dvou let dokázal oddělení obsadit pěti pracovníky, vybavit ho sbírkami a vytvořit stabilní pracovní prostředí. Brzy se pracoviště etablovalo nejen v Česku, ale i v Evropě, a získalo si respekt odborné veřejnosti.

Pozice vedoucího oddělení byl ale Emanuel Vlček koncem roku 1974 z politických důvodů zbaven. Neodradilo ho to ovšem od pokračování ve vědecké činnosti a o tři roky později, v roce 1977, prosadil založení samostatného referátu pro antropologický výzkum historických osobností a vývoje člověka.

Vědecká kariéra Emanuela Vlčka byla spojena i s pedagogickou činností. V roce 1962 získal titul CSc., v roce 1969 mu byl udělen titul DrSc. lékařských věd u profesora Ladislava Borovanského (1897—1971). V roce 1969 také předložil habilitační práci. Habilitační řízení mu ale bylo z politických důvodů pozastaveno a proběhlo až v roce 1991 na 1. lékařské fakultě Univerzity Karlovy v Praze. O rok později byl jmenován profesorem normální a srovnávací anatomie a antropologie. V roce 1993 obdržel čestný titul doctor honoris causa biologických věd na Univerzitě Pavla Jozefa Šafárika v Košicích.

Během své kariéry se Emanuel Vlček zaměřoval na dvě hlavní oblasti výzkumu — paleoantropologii a antropologicko-lékařské průzkumy ostatků významných historických osobností naší a evropské historie. V oblasti paleoantropologie se soustředil na vývoj člověka ve středním a pozdním pleistocénu v Evropě a Asii, přesněji na neandertálskou fázi vývoje a příchod anatomicky moderního člověka. Jeho zásluhou byla prokázána existence neandertálců ve střední Evropě. Průzkum historických osobností se orientoval na pozůstatky českých knížat, králů a významných postav naší historie, jako byli světci, hudební skladatelé či literáti. Jeho výzkumy často přinesly nové informace o jejich zdravotním stavu a životních osudech.

V průběhu své kariéry publikoval Vlček více než 530 odborných prací, včetně 70 knih, a přednesl přes 620 přednášek. Tato čísla ukazují, že rozsah jeho vědecké činnosti byl obrovský. Jeho první článek byl publikován v časopise *Vesmír*, když byl studentem střední školy (1943), a svou první přednášku přednesl v roce 1949 na konferenci Státního archeologického ústavu v Trenčianských Teplicích na Slovensku. Téma této přednášky bylo *Travertinový otisk lebky neandertálce v Gánovicích na Slovensku*. Jeho vědecký přínos byl oceněn řadou domácích i mezinárodních cen a titulů. Mezi jeho ocenění patří například medaile Henri Victora Valloise za francouzskou antropologickou společnost, medaile Hrdličkova, nebo Zlatá medaile Francouzské antropologické společnosti.

Emanuel Vlček se věnoval vědecké práci až do své smrti v roce 2006. Je trochu symbolické, že poslední přednášku v roce 2005 Emanuel Vlček věnoval, stejně jako svou první v roce 1949, travertinovému výlitku mozkovny neandertálce z Gánovců a obě se odehrály na Slovensku.

Knihovna Emanuela Vlčka

Vlčkova knihovna čítající více než 764 položek je uložena na pracovišti antropologického oddělení Přírodovědeckého muzea v Horních Počernicích. Knihy jsou opatřeny signaturou NM a zahrnují jak svazky, které Emanuel Vlček získal pro NM během svého působení, tak 418 svazků z jeho osobní knihovny. Ta byla do NM zakoupena z prostředků MK ČR (tzv. ISO) v roce 2002. Řada z těchto odborných knih byla v době jejich pořízení v Československu dostupná pouze ve Vlčkově osobní knihovně.

Autorské knihy studie v periodikách a odborná dokumentace

Součástí knihovny je rovněž rozsáhlá odborná dokumentace profesora. Jde o množství písemných materiálů (včetně metrických dat), grafických podkladů (nákresy, dioptografické kresby), obrazové dokumentace (RTG snímky, fotografie), odlitky některých nálezů, popř. histologických preparátů. Tato odborná dokumentace nálezů, které profesor Vlček zpracovával nebo využíval pro srovnávací účely, zahrnuje dnes podklady jednak pro studium evoluce člověka a jednak pro výzkum historických politických a kulturních osobností české historie.

Studie věnované evoluci člověka

Jedním z prvních výzkumů, na kterých se Emanuel Vlček podílel, byl průzkum v hlavním dómu Koněpruských jeskyní (Vlček 1952, 1957; Prošek et al. 1952), kde se našly pozůstatky ženské kostry. Vlček s kolegy ji v padesátých létech datoval na základě morfologie lebky a přítomné fauny do období před 30 000 lety. Pozdější radiokarbonové datování zařadilo ovšem ženu pouze do archeologické kultury magdalénienu, tedy do doby asi před 13 000 lety (Svoboda 2001). Nedávný výzkum dal ale za pravdu starší generaci, žena ze Zlatého koně žila minimálně před 43 000 lety. V tomto případě Emanuel Vlček závěry publikoval pouze formou několika kratších článků v českých periodikách. Toto bylo podmíněné nejspíše i skutečností, že vedoucí archeolog výzkumu František Prošek (*1922) zemřel na konci padesátých let, v roce 1958.

Příběh travertinového výlitku mozkovny z Gánovců u Popradu

Od čtyřicátých let 20. století se Vlček díky nabídce Jaroslava Petrboka (1881—1960) věnoval zpracování v současnosti jednoho s nejvzácnějších nálezů předchůdce člověka, který žil ve střední Evropě v poslední době meziledové. Jde o výlitek mozkovny nejstarší formy neandertálského člověka, který byl nalezen v lokalitě Gánovce — Hrádek, nedaleko Popradu. Tento unikátní nález, jako mnoho jiných významných objevů, vděčí za svou existenci náhodě, štěstí a nadšení badatelů. Zároveň se jedná o jeden z prvních výzkumů, které Emanuel Vlček, ještě jako čtyřiadvacetiletý student, publikoval (Vlček 1949, 1995).

Výlitek mozkovny byl náhodně objeven v travertinové kupě v roce 1926. Nálezce, kamenický mistr Kalman Koki, jej spolu s dalšími nálezy prodal za 100 Kč Jaroslavu Petrbokovi (1881—1960), badateli z Národního muzea. Ačkoliv Petrbok zpočátku považoval nález za mozek mamuta, uložil jej do sbírek a neinformoval o něm veřejnost. Až po jedenácti letech, v roce 1937, vystavil nález v jednom z pražských obchodů, kde jej označil za „zkamenělý mozek" vymřelého slona. V tu dobu upozornil muzejní preparátor Josef Holinger na skutečnou povahu nálezu a bylo zjištěno, že jde o výlitek mozkovny člověka. Po skončení druhé světové války zahájil Petrbok roku 1949 nový výzkum. Mezi oslovenými badateli byl i antropolog Emanuel Vlček a archeolog František Prošek (1922—1958). Na konci čtyřicátých let Vlček jako první formuloval předpoklad, že nález patří neandertálskému člověku (*Homo neanderthalensis*). Tento názor byl v roce 1959 potvrzen mezinárodní vědeckou komisí po téměř desetiletém multidisciplinárním studiu. Nález z Gánovců prokázal existenci neandertálců ve střední Evropě (Vlček 1969). V roce 1990 provedli vědci v Německu uran-thoriové datování, které potvrdilo, že nález pochází z poslední doby meziledové, přičemž jeho stáří se dnes odhaduje na 105 000 let (Vlček 1995).

Vlček se v následujících letech podílel na výzkumu dalších nálezů neandertálců z území Československa, přesněji z jeskyní Šipka, Ochoz, Kůlna na Moravě a neandertálské čelní kosti lebky ze slovenské lokality Šaľa. Výsledky výzkumů shrnul ve své syntetické monografii *Neanderthaler des Tschechoslowakei*, která byla vydána nakladatelstvím Academia v Praze (Vlček 1969), a jež i v současnosti představuje důležitý souhrn informací o neandertálských nálezech v bývalém Československu.

Mezi evropskými nálezy neandertálců, které Emanuel Vlček studoval, byly pozůstatky z Pech de l'Azé a La Quina ve Francii (1975), nálezy z Araga ve Francii (1982), Petralona v Řecku (1981—1982), nálezy z Vertesszöllös v Maďarsku (1981), dětská neandertálská kostra z Teshik-Tash v Uzbekistánu, a neandertálec z Kiik-Koby a dalších lokalit na Krymu (1973, 1974, 1975, 1976). Studoval i nálezy neandertálců z německé lokality Weimar-Ehringsdorf.

↑ Vpředu sedící Jaroslav Petrbok (vpravo) a Emanuel Vlček (vlevo) při jednání mezinárodní komise o potvrzení příslušnosti travertinového výlitku mozkovny z lokality Gánovce u Popradu k neandertálskému člověku v roce 1959.

↑ Prof. Emanuel Vlček s kolegy v 50. létech minulého století — zleva archeolog František Prošek, paleontolog Mitja Brodar, Borisovský ?, zoolog Vojen Ložek, Emanuel Vlček.

Emanuel Vlček byl průkopníkem studia ontogeneze neandertálského člověka, tedy zpracování nedospělých jedinců například z lokalit Pech de l'Azé (1970), Kiik-Kooba (1973, 1975) a dalších. Zaměřil se na variabilitu kraniálních znaků u neandertálských forem (např. vývoj čelních dutin (*sinus frontales*), nadočnicových valů (*torus supraorbitalis*), přetrvávání čelního švu (*metopismus*), vývoj a regrese hřebene a jamky (*crista et fovea zygomaticomandibularis*) a na vývoj krátkých svalů palce u neandertálců a moderního člověka.

Od sedmdesátých let minulého století se Emanuel Vlček podílel i na výzkumu nálezů na lokalitě v Bilzingslebenu v Německu, kde popsal nový poddruh *Homo erectus bilzingslebensis*. Závěry výzkumu jsou shrnuty v několika studiích či monografiích, které lze rozhodně považovat za významné a přispěly k poznání evoluce lidského rodu (například Mania et al. 1999; Vlček 1993; Vlček 1999).

Emanuel Vlček následně realizoval řadu výzkumů, kdy i revidoval fosilní nálezy anatomicky moderního člověka ve střední Evropě (např. Dolní Věstonice, Pavlov I). Tento výzkum vedl k definování skupiny svrchně paleolitických lidí v průběhu poslední doby ledové. Definoval východní formu moderního člověka, takzvaný „brněnský typ" (nálezy z Brna, Předmostí, Pavlova, Sungiru, Kostěnki) od typu člověka Cro-Magnon (např. Menton, Mladeč). Jako první si také povšiml otisků papilárních linií na vypálených předmětech z hlíny ze svrchně paleolitické lokality Dolní Věstonice (1951), což se později ukázalo jako důležitý směr v archeologickém výzkumu. Významným přínosem bylo jeho zpracování československých nálezů fosilního člověka do *Katalogu fosilních hominidů*, který editovali tři britští antropologové Kenneth Page Oakley (1911—1981), Bernard Grant Campbell (1930—2017) a Theya Ivitsky Molleson (Oakley et al. 1971)

Studie věnované ostatkům českých panovníků a významných osobností české a světové historie

Druhou oblastí, které se Emanuel Vlček věnoval, byl výzkum kosterních pozůstatků osobností českých a evropských dějin. Navazoval tak na výzkumy Jindřicha Matiegky (1862—1941), který ostatky mnoha osobností studoval v první třetině 20. století (např. Matiegka 1912, 1932).

Z českých panovníků jde o zástupce rodu Přemyslovců, Lucemburků a Habsburků (např. Karel IV [1316—1378], Jan Lucemburský [1296—1346], Ladislav Pohrobek [1440—1457], Ferdinand I. Habsburský [1503—1564], Maxmilián II. Habsburský [1527—1576], Rudolf II. Habsburský [1552—1612]), významné církevní osobnosti a ostatky řady světců (např. sv. Anežka Česká [1211—1282], sv. Jan z Nepomuku [1345—1393], blahoslavený Hroznata [1160—1217], sv. Prokop [konec 10. století — 1053], sv. Vojtěch [956—997], sv. Ivan [9. století]). Dále Vlček posuzoval kosterní ostatky významných osobností české kulturní a politické scény, jako např. Karla Hynka Máchu (1810—1836), Bedřicha Smetanu (1824—1884), Bohuslava Martinů (1890—1959), Wolfganga Amadea Mozarta (1756—1791), Albrechta z Valdštejna (1583—1634), Jana Masaryka (1886—1948) či parašutistů, kteří se podíleli na atentátu na Reinharda Heydricha (1904—1942). Zabýval se též studiem kosterních ostatků významných postav světových dějin, jako např. Filipa II. Makedonského (cca 382 př. n. l. — 336 př. n. l), alchymisty, astrologa a lékaře Paracelsa (1493—1541). V mnoha případech jeho výzkum upřesnil nebo opravil dřívější názory týkající se zdravotního stavu těchto osobností. Výzkum českých panovníků, který prováděl od roku 1955, shrnul Emanuel Vlček ve třech rozsáhlých knihách vydaných nakladatelstvím *Vesmír*: *Nejstarší Přemyslovci* (Praha, 1997), *Čeští králové I* (Praha, 2000) a *Čeští králové II* (Praha, 2000). Tyto knihy byly brzy po svém vydání vyprodány a pokud se v současnosti objeví v antikvariátech, tak zájem o ně je tak vysoký, že se mohou prodávat za cenu v řádu tisíců korun českých.

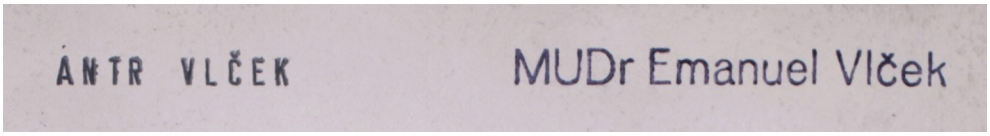
Vlčkova odborná knihovna

Vedle autorských studií a knih obsahuje Vlčkova knihovna přes čtyři stovky titulů, především od zahraničních badatelů. Většina knih je zaměřena na biologickou antropologii, nebo se věnuje oborům, které s antropologií úzce nebo i vzdáleně souvisí, jako je archeologie, medicína, zoologie, historie či statistika.

V rámci knih s antropologickou tématikou převažují tituly věnované metodám biologické antropologie a evoluci člověka, tedy paleoantropologii. Jsou zde knihy shrnující tehdejší znalosti o vývoji člověka, knihy o významných fosiliích a důležitých paleolitických lokalitách, knihy o vývoji anatomických, tělních orgánů či orgánových systémů. Další skupinu reprezentují knihy o lidech a jejich sídlištích a fauně v mladších obdobích, od mladší doby kamenné po středověk. V knihách z období před druhou světovou válkou a během ní je často řešeno tehdy populární propagandistické téma lidských ras (Vallois 1944).

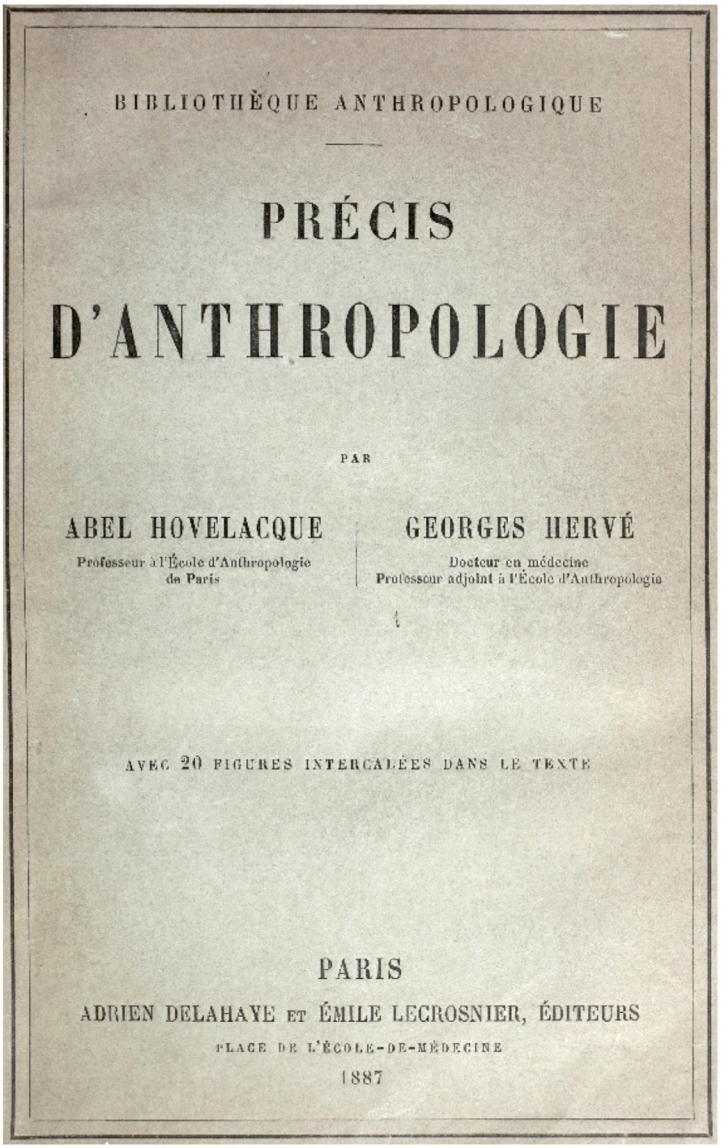
Knihou, kterou lze dnes považovat za velmi vzácnou a zásadní pro obor antropologie, je první vydání *Lehrbuch der Anthropologie in systematischer Darstellung: mit besonderer Berücksichtigung der anthropologischen Methoden* Rudolfa Martina (1864—1925). Kniha vyšla v roce 1914 v nakladatelstvím Gustav Fischer Verlag v Jeně. Tato učebnice antropologie se dočkala v následujících desetiletích mnoha dalších rozšířených vydání, jejichž spoluautorem se stal Karl Saller (1902—1969). Rudolf Martin byl profesorem fyzické antropologie v Mnichově, který díky svému zájmu o fylogenezi člověka, o hledání chybějícího článku, nashromáždil rozsáhlý archiv obsahující více než 43 000 historických dokumentů, rukopisů, vědeckých knih a časopisů. Na knihu Martina a Sallera následně navázala třídílná učebnice Rainera Knußmanna (1936—2017) *Vergleichende Biologie des Menschen: Lehrbuch der Anthropologie und Humangenetik*, jejíž první vydání vyšlo též v nakladatelství Gustav Fischer Verlag v roce 1989.

Další vzácná kniha o antropologii je spojena s antropologem a lingvistou Abelem Hovelacque (1843—1896) a jeho přítelem a společníkem na cestách Georgesem Hervém (1855—1932). Ti sepsali v roce 1887 knihu *Précis d'anthropologie* (Paříž, 1887), která má čtyři části: zoologická antropologie, etnická antropologie,

↑ Označení knih prof. Emanuela Vlčka.

prehistorická antropologie a etnografie. Hovelacque byl žákem anatoma, chirurga a slavného antropologa Pierra-Paula Brocy (1824—1880), s jehož antropologickou laboratoří spolupracoval. Ve spolupráci s lingvistou Honoré Chavéem (1815—1877) založil časopis *La Revue de linguistique et de philologie comparée* (Paříž, 1867—1916). Byl vůdčí osobností militantní republikánské rasologie, autorem několika prací, které pomohly rozšířit teorie o rasové nerovnosti.

BIBLIOTHÈQUE ANTHROPOLOGIQUE

PRÉCIS
D'ANTHROPOLOGIE

PAR

ABEL HOVELACQUE
Professeur à l'École d'Anthropologie de Paris

GEORGES HERVÉ
Docteur en médecine
Professeur adjoint à l'École d'Anthropologie

AVEC 20 FIGURES INTERCALÉES DANS LE TEXTE

PARIS
ADRIEN DELAHAYE ET ÉMILE LECROSNIER, ÉDITEURS
PLACE DE L'ÉCOLE-DE-MÉDECINE
1887

← Titulní strana knihy o antropologii *Précis d'anthropologie* autorů Abela Hovelacque (1843—1896) a Georga Hervé (1855—1932) vydaná roku 1887 nakladatelstvím Adrien Delahaye et Émile Lecrosnier v Paříži.

Součástí knihovny je i první vydání knihy od Wilhelma Bölsche (1861—1939) věnující se evoluci člověka v třetihorách a čtvrtohorách *Der Mensch der Vorzeit. Erster Teil: der Mensch in der Tertiärzeit und im Diluvium*, která vyšla v roce 1909 v nakladatelství Kosmos ve Stuttgartu. Evoluci člověka se věnuje i studie filozofa, biologa, malakologa, botanika a lékaře Josefa Floriana Babora (1872—1951) *Diluviální člověk* vydaná vlastním nákladem v Praze roku 1904. Všestranně zaměřený Josef Babor je ostatně v knihovně Emanuela Vlčka zastoupen 15 knihami či studiemi.

Evoluci člověka se věnují i další čtyři cenné knihy vydané ve dvacátých letech minulého století. Jde o knihu německého biologa Emila Wertha (1869—1958) *Der fossile Mensch. Grundzüge einer Paläanthropologie* (1921—1928) vydanou Verlag Gebrüder Borntraeger v Berlíně a stěžejní práci Aleše Hrdličky (1869—1943) *O původu a vývoji člověka i budoucnosti lidstva* (1924), kterou vydalo nakladatelství B. Kočího v Praze. Dále jde o knihu *Diluviale Vorgeschichte des Menschen. Band 1—2* (Stuttgart, 1928, 2 sv.) od Fritze Wiegerse (1875—1955) a Hanse Weinerta (1887—1967) vydanou nakladatelstvím F. Enkeho ve Stuttgartu.

Knihovna obsahuje i několik knih, které představují první popisy významných světových paleoantropologických nálezů a reprezentují tak dobové pohledy na tyto vzácné nálezy fosilií a lidskou evoluci. Příkladem je kniha francouzského antropologa Henriho Martina (1864—1936) o neandertálské lokalitě La Quina *L'homme fossile de la Quina*, která vyšla v edici *Archives de morphologie générale et expérimental* (ročník 15—16) v nakladatelství Doin roce 1923. Do této skupiny patří i kniha kolektivu antropologů a archeologů o italské jeskyni Grimaldi *Les Grottes de Grimaldi* (Baoussé-Roussé) vydaná v několika dílech v letech 1906—1919 nakladatelstvím Imprimerie de Monaco. Konečně, je zde i kniha Johanna Heinricha Bongarda (1779—1857), očního lékaře, který se ale proslavil především první knihou o Neanderově údolí. Kniha má název *Wanderung zur Neandershöhle — Eine topographische Skizze der Gegend von Erkrath an der Düssel* a vyšla již roku 1835 u nakladatelství Arnz & Comp. Düsseldorf.

Z knih popisujících evoluci tělních orgánů, či orgánových systémů, stojí za uvedení práce již citovaných autorů Williama K. Gregoryho (1876—1970) a Milo Hellmana (1872—1947) o chrupu Dryopiteků v kontextu evoluce člověka *The Dentition of Dryopithecus and the Origin of Man* vydaná American Museum Natural History v New Yorku v roce 1926. O rok později vyšla kniha o rodu vyhynulých hominidů, který žil v Indii *A Sivapithecus Palate and other Primate Fossils from India* od paleobotanika Birbala Sahniha (1891—1949), paleoantropologa a geologa Guy Ellcocka Pilgrima (1875—1943) a Herberta Stanley Biona († 1915) v nakladatelství Publisher Government of India.

Cenná je i kniha popisující, jak se měnil mozek v průběhu lidské evoluce *The Brain in Hominid Evolution*, kterou napsal jihoafrický paleoantropolog Phillip Vallentine Tobias (1925—2012) a vydalo ji nakladatelství Columbia University Press v New Yorku roku 1971.

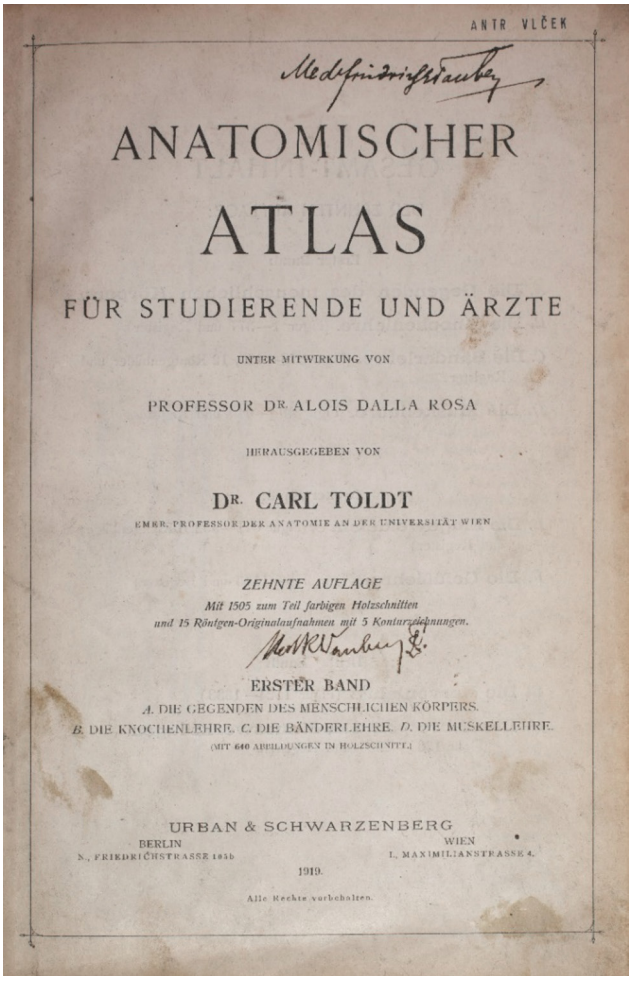
Rozsáhlou skupinu titulů Vlčkovy knihovny přirozeně představují lékařské, především anatomické knihy a studie. Slavný je anatomický atlas od rakouského anatoma Carla Toldta (1840—1920), který je díky preciznosti a názornosti kreseb využíván do současnosti. Byl vydán nakladatelstvím Urban & Schwarzenberg v Berlíně již roku 1900 a dočkal se následně řady dalších vydání. Ve Vlčkově knihovně je vydání z roku 1919. Další i dnes využívanou prací je kniha Petra Pachnera (1913—1978) o pohlavních rozdílech na lidské pánvi, kterou vydalo nakladatelství České Akademie věd a umění v Praze roku 1937.

↑ Umělecká interpretace neandertálce od malíře Františka Kupky.

Knihovna obsahuje i díla zoologa, paleontologa a biologa Josefa Kafky (1858—1929), který pracoval rovněž v NM. Jde celkem o osm studií z let 1892 až 1916 věnovaných vyhynulým a žijícím kopytníkům, šelmám a hlodavcům českého území (např. Kafka 1892, 1893, 1901).

Mezi knihami jsou logicky zastoupeny i studie badatelů, se kterými Emanuel Vlček spolupracoval nebo kteří byli jeho učitelé. Nejvíce, téměř osmdesát, jich je od paleontologa, speleologa, archeologa a botanika Jaroslava Petrboka (1881—1960), který měl ve 40. letech 20. století velký vliv na Vlčkovu generaci. Díky němu Vlček začal studovat odlitek mozkovny z Gánovcí u Popradu a zúčastňovat se výzkumů v jeskyních Českého krasu. Většina Petrbokových

ANTR VLČEK

ANATOMISCHER

ATLAS

FÜR STUDIERENDE UND ÄRZTE

UNTER MITWIRKUNG VON

PROFESSOR DR. ALOIS DALLA ROSA

HERAUSGEGEBEN VON

DR. CARL TOLDT

EMER. PROFESSOR DER ANATOMIE AN DER UNIVERSITÄT WIEN

ZEHNTE AUFLAGE

Mit 1505 zum Teil farbigen Holzschnitten
und 15 Röntgen-Originalaufnahmen mit 5 Konturzeichnungen.

ERSTER BAND

A. DIE GEGENDEN DES MENSCHLICHEN KÖRPERS.
B. DIE KNOCHENLEHRE. *C.* DIE BÄNDERLEHRE. *D.* DIE MUSKELLEHRE.

(MIT 640 ABBILDUNGEN IN HOLZSCHNITT.)

URBAN & SCHWARZENBERG

BERLIN N., FRIEDRICHSTRASSE 105b
WIEN I., MAXIMILIANSTRASSE 4.

1919.

Alle Rechte vorbehalten.

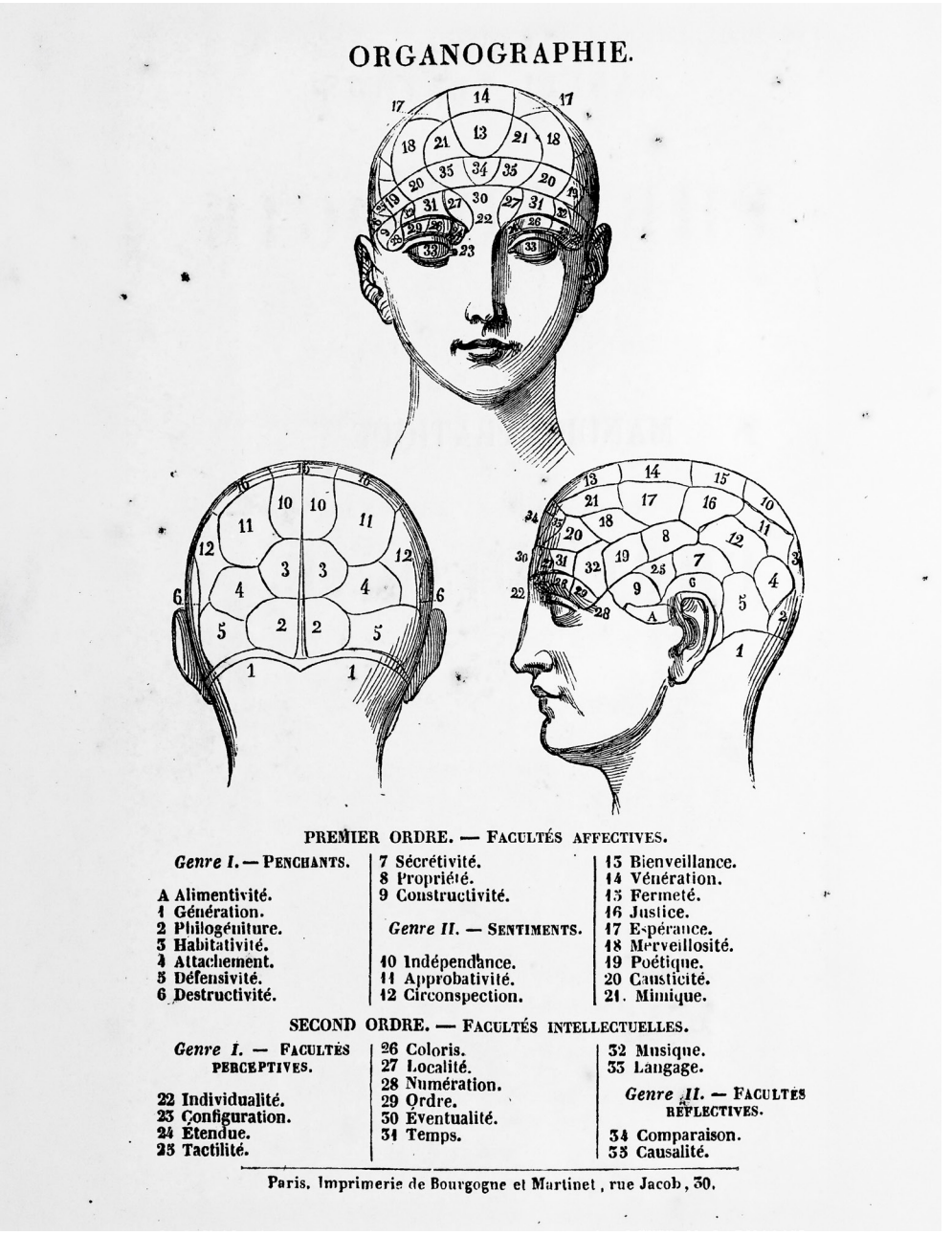
← Titulní strana desátého vydání anatomického atlasu rakouského anatoma Carla Toldta *Anatomischer Atlas für Studierende und Ärzte*, který vyšel u nakladatelství Urban & Schwarzenberg v Berlíně v roce 1919.

studií je zaměřena na paleozoologii, přesněji malakologii a archeologii Českého krasu, Palestiny a Sýrie a pochází z let 1923 až 1948. Zastoupeny jsou také speleologické, geologické práce, jako například studie *Stratigrafická chronologie sedimentů českých jeskyň krasových. Díl I., II.* (Praha, 1930) nebo *Nově objevená paleolitická stanice jeskyně Nad Kačákem u Srbska nad Berounkou* (Praha, 1940). V knihovně jsou i studie archeologa Františka Proška (1922—1958), zoologa-malakologa Vojena Ložka (1925—2020) a paleontologa Oldřicha Fejfara (1931—2023).

Knihovna Emanuela Vlčka obsahuje řadu nesmírně vzácných knih, i když převážná většina z nich pochází z 20. století. To je přirozeně dáno i tím, že antropologie je mladý vědní obor definovaný až v druhé polovině 19. století. Většina knih byla vydána v první polovině 20. století, z toho přes sto monografií a studií mezi léty 1900 a 1930. 19. století je reprezentováno pouze 12 knihami. Nejstarší je práce holandsko-belgického prehistorika Philippa-Charlese Schmerlinga (1791—1836) o výzkumu fosilních kostí objevených v jeskyních v provincii Liège (*Recherches sur les ossemens fossiles découverts dans les cavernes de la province de Liège, Vol. 1*) vydaná nakladatelstvím P.-J. Collardin v roce 1833 v Lutychu. Schmerling je považován za jednoho z pionýrů oboru paleontologie.

Z první poloviny 19. století je i kniha o tehdy velmi populární frenologii nazvaná *Manuel pratique de phrénologie, ou Physiologie de cerveau, d'après les doctrines de Gall, du Spurzheim, de Combe et des autres phrénologiste* od Jean-Antoine-Laurenta Fossatiho (1786—1874), vydaná nakladatelstvím Germer Baillière v Paříži roku 1845. Frenologie, jež je dnes považována za pseudovědu, předpokládala souvislost stavby lebky s lidskými duševními schopnostmi a charakterovými rysy.

Konečně, součástí Vlčkovy knihovny jsou i ročníky několika zahraničních a českých odborných časopisů. Jde například o periodikum *Rivista italiana di antropologia applicata* z let 1911—2003 či *Obzor prehistorický* z let 1922—1951 vydávaný Společností českých prehistoriků.

ORGANOGRAPHIE.

PREMIER ORDRE. — FACULTÉS AFFECTIVES.

Genre I. — PENCHANTS.

A Alimentivité.
1 Génération.
2 Philogéniture.
3 Habitativité.
4 Attachement.
5 Défensivité.
6 Destructivité.
7 Sécrétivité.
8 Propriété.
9 Constructivité.

Genre II. — SENTIMENTS.

10 Indépendance.
11 Approbativité.
12 Circonspection.
13 Bienveillance.
14 Vénération.
15 Fermeté.
16 Justice.
17 Espérance.
18 Merveillosité.
19 Poétique.
20 Causticité.
21. Mimique.

SECOND ORDRE. — FACULTÉS INTELLECTUELLES.

Genre I. — FACULTÉS PERCEPTIVES.

22 Individualité.
23 Configuration.
24 Étendue.
25 Tactilité.
26 Coloris.
27 Localité.
28 Numération.
29 Ordre.
30 Éventualité.
31 Temps.
32 Musique.
33 Langage.

Genre II. — FACULTÉS RÉFLECTIVES.

34 Comparaison.
35 Causalité.

Paris, Imprimerie de Bourgogne et Martinet, rue Jacob, 30.

↑ Frenologie byl obor, který předpokládal souvislost oblastí lidské lebky s duševními schopnostmi, nadáním, inteligencí a charakterovými rysy člověka. Obor založil rakouský anatom a patolog Franz Joseph Gall (1758—1828) a byl populární v 18. a 19. století. Dnes je považován za pseudovědu.

Literatura

Babor, J. F. (1904). *Diluviální člověk*. Praha: J. F. Babor.

Bölsche, W. (1909). *Der Mensch der Vorzeit I. Der Mensch in der Tertiärzeit und im Diluvium*. Stuttgart: Kosmos, Gesellschaft der Naturfreunde.

Bongard J. H. (1835). *Wanderung zur Neandershöhle. Eine topographische Skizze der Gegend von Erkrath an der Düssel*. Düsseldorf: Arnz & Comp.

Verneau, R. (1906). *Les Grottes de Grimaldi (Baoussé Roussé) II—Fasc. I.* Monaco: Impr. de Monaco.

Gregory, W. K. & Hellman, M. (1926). *The dentition of Dryopithecus and the origin of man I.* New York: Anthrop. Paper. American Museum of Natural History.

Fossati, G. A. L., Gall, F. J., Combe, G. & Spurzheim, J. G. (1845). *Manuel pratique de phrénologie ou Physiologie de cerveau. d'après les doctrines de Gall, de Spurzheim, de Combe et des autres phrénologistes*. Paris: Germer Baillière.

Hovelacque, A. & Hervé G. (1887). *Précis d'anthropologie*. Paris: Adrien Delahaye et Émile Lecrosnier.

Hrdlička, A. (1924). *O původu a vývoji člověka i budoucnosti lidstva*. Praha: B. Kočí.

Kafka J. (1892). *Hlodavci země české, žijící i fossilní*. Praha: František Řivnáč.

Kafka J. (1893). *Recente und fossile Nagethiere Böhmens*. Prag: František Řivnáč.

Kafka J. (1901). *Šelmy (Carnivora) země české, žijící i fossilní*. Praha: František Řivnáč.

Knußmann, R. (1980). *Vergleichende Biologie des Menschen. Lehrbuch der Anthropologie und Humangenetik*. Stuttgart — New York: G. Fischer.

Mania, D., Mania, U. & Vlček, E. (1999). The Bilzingsleben site. Homo erectus, his culture and his ecosphere. In: Ullrich, H. (ed.). *Hominid Evolution. Lifestyles and Survival Strategies*. Gelsenkirchen — Schwelm: Ed. Archaea, 293—314.

Martin R. (1914). *Lehrbuch der Anthropologie in systematischer Darstellung. Mit besonderer Berücksichtigung der Anthropologischen Methoden*. Jena: Gustav Fischer.

Martin, H. (1923). *L'homme fossile de la Quina*. Paris: Doin.

Matiegka J. (1912). *Pozůstatky slavných mužů a žen a jejich identifikace*. Praha: J. Otto.

Matiegka, J. (1932). *Tělesné pozůstatky českých králů a jejich rodin v hrobce svatovítského chrámu v Praze*. Praha: Česká akademie věd a umění, Praha.

Oakley K. P., Campbell B. G. & Molleson T. I. (1971). *Catalogue of fossil hominids. Part II. Europe*. London: British Museum (Natural History Museum).

Pachner P. (1937). *Pohlavní rozdíly na lidské pánvi*. Praha: Česká akademie věd a umění.

Prošek, F., Ložek, V., Hokr, Z. & Vlček, E. (1952). Zpráva o výzkumu pleistocenních uloženin na Zlatém Koni u Koněprus. *Věstník Ústředního ústavu geologického*, 27, 254—257

Sahniha, B., Pilgrim G. E. & Bion, H. S. (1927). *A Sivapithecus Palate and other Primate Fossils from India*. Calcutta: Government of India, Central publication branch.

Tobias, P. V. (1971). *The brain in hominid evolution*. New York — London Columbia University Press.

Schmerling, P. C. (1833). *Recherches sur les ossemens fossiles découverts dans les cavernes de la province de Liège. Vol. 1. P.—J.* Liege: Collardin.

Toldt, C. (1919). *Anatomischer Atlas für Studierende und Ärzte*. Berlin: Urban & Schwarzenberg.

Vallois, H. V. (1944). *Les races humaines*. Paris: Presses universitaires de France.

Vlček E. (1949). Travertinový výlitek neandertaloidního typu z Gánovců u Popradu. *Archeologické rozhledy*, 1, 156—161.

Vlček, E. (1957). Pleistocenní člověk z jeskyně na Zlatém Koni u Koněprus. *Antropozoikum*, 6, 283—311.

Vlček E. (1969). *Neanderthaler der Tschechoslowakei*. Prag: Academia 1969.

Vlček, E. (1993). *Fossile Menschenfunde von Weimar-Ehringsdorf*. Stuttgart: Konrad Theiss.

Vlček, E. (1995). Kamenný mozek. *Vesmír*, 74, 615—625.

Vlček, E. (1997). *Nejstarší Přemyslovci. Atlas kosterních pozůstatků prvních sedmi historicky známých generací Přemyslovců s podrobným komentářem a historickými poznámkami. Řada Postavy českých dějin očima antropologa. Svazek II. První díl. Fyzické osobnosti českých panovníků*. Praha: Vesmír.

Vlček, E. (1999). Homo finds from Bilzingsleben and Weimar-Eringsdorf. In: Ullrich, H. (ed.). *Hominid Evolution. Lifestyles and Survival Strategies*. Gelsenkirchen — Schwelm: Ed. Archaea, 156—165.

Vlček, E. (2000a). *Čeští králové I. Fyzické osobnosti českých panovníků. II. díl. Atlas kosterních pozůstatků českých králů přemyslovské a lucemburské dynastie s podrobným komentářem a historickými poznámkami*. Praha: Vesmír.

Vlček, E. (2000b). *Čeští králové II. Fyzické osobnosti českých panovníků. III. díl. Atlas kosterních pozůstatků českých králů Ladislava Pohrobka, Jiřího z Poděbrad a Habsburků pohřbených v Praze s podrobným komentářem a historickými poznámkami*. Praha: Vesmír.

Werth, E. (1921—1928). *Der fossile Mensch. Grundzüge einer Paläanthropologie. 3 Teilbände*. Berlin: Gebr. Borntraeger.

Wiegers, F. & Weinert, H. (1928). *Diluviale Vorgeschichte des Menschen. Band 1—2*. Stuttgart: F. Enke.

Zdeněk Pouzar (1932—2023), mykolog český a světový, a jeho knihy aneb síla ducha překračující hranice

Jan Holec
mykologické oddělení
Přírodovědeckého muzea (NM)

↑ Zdeněk Pouzar přednášející na katedře botaniky
Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, duben 2005.
Foto Karel Prášil.

Stručný životopis

Zdeněk Pouzar se narodil 13. dubna 1932 v Říčanech do vzdělané učitelské rodiny. Rodina se brzy přestěhovala do Prahy, kde pak Pouzar prožil celý svůj život. Už ve věku 14 let se pod vlivem matčiny známé probudil jeho zájem o houby. Po gymnáziu vystudoval Přírodovědeckou fakultu Univerzity Karlovy. Po čase zakotvil v Botanickém ústavu Československé akademie věd v Průhonicích (1961—1974), kde vytvořil silný vědecký tandem s kolegou a celoživotním spolupracovníkem a kamarádem Františkem Kotlabou (1927—2020) a získal tam titul kandidáta věd. Po smrti slavného českého mykologa Alberta Piláta (1903—1974), dlouholetého zaměstnance a posléze vedoucího mykologického oddělení Národního muzea (NM), přešel na jeho místo a setrval tam až do roku 1995, kdy ho ve funkci vystřídal autor těchto řádků. Po odchodu do penze docházel do muzea jako emeritní spolupracovník až do roku 2017. Pak ho nemoc trvale upoutala na lůžko v domově pro seniory. Na sklonku života, po smrti bratra, synovce a všech blízkých příbuzných, zůstal zcela sám a rodinou se mu o to více stali kolegové, zejména nejbližší spolupracovník a kamarád František Kotlaba a pracovníci NM, ale i někteří další členové široké biologické obce. Po krátké těžké nemoci zemřel 4. června 2023 na interním oddělení fakultní nemocnice Bulovka.

Mykologické dílo Zdeňka Pouzara

Pan doktor, jak mu všichni říkali, žil jako „starý mládenec“ a naplno se věnoval mykologii, která se mu podle jeho vlastních slov stala celoživotní vášní a životní náplní. Působil i v botanice. Jeho život a dílo podrobně shrnují biografické a bibliografické články citované v seznamu literatury. Bez nadsázky lze prohlásit, že se stal vědcem světového významu. Byl to náš poslední velikán ze silné poválečné generace vynikajících znalců velkých hub (makromycetů). Je tím myšlena generace, která se sice ještě narodila za první republiky, ale svá formující vysokoškolská studia absolvovala až po skončení druhé světové války, kdy po předchozích dusných válečných letech doslova rozkvetla jejich touha po vzdělání a poznání.

Zdeněk Pouzar měl neuvěřitelnou paměť. Téměř vše, co slyšel, viděl nebo četl, se do ní uložilo. Takových lidí je víc, ne každý z nich má ovšem schopnost informace spojovat a tvůrčím způsobem používat. Toto byla asi největší přednost pana doktora. Ve spletitém vědeckém problému našel souvislosti a překvapil neotřelou syntézou, kterou navíc dokázal podat srozumitelným a jednoduchým způsobem. Jeho odborné články se díky tomu dobře čtou. Pan doktor si hluboce osvojil kritický způsob práce, kdy své předběžné závěry neustále konfrontoval s novým materiálem a publikovanými údaji. Byl sám sobě největším oponentem. Říkával: „*Musím si dát pozor, jestli to geniální, co jsem vymyslel, není úplná blbost.*“

Vědomě se hlásil ke kritickému racionalismu filozofa Karla Raimunda Poppera (1902—1994). I díky tomuto přístupu mají mnohé jeho vědecké závěry dlouhodobou platnost, neboť obstály, řečeno popperovsky, v procesu jejich falzifikace.

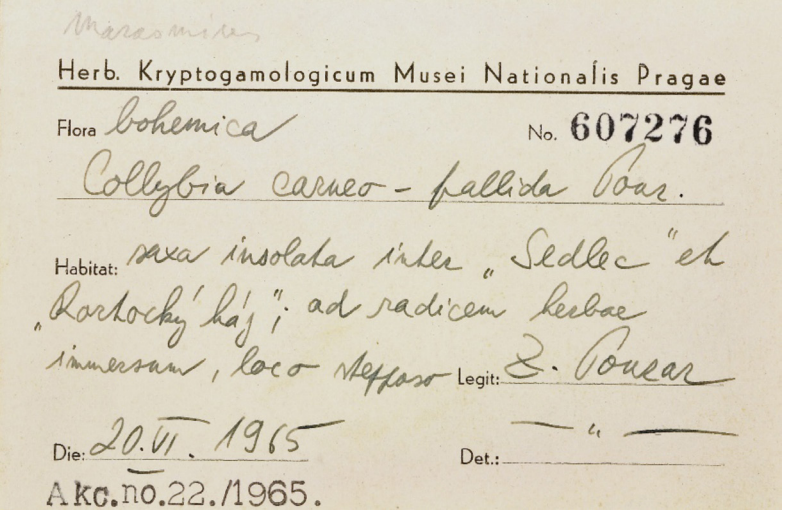
Věnoval se především taxonomii a názvosloví vybraných skupin stopkovýtrusných a vřeckovýtrusných hub, zejména chorošů, kornatců, ježatých, lupenatých, hřibovitých a břichatkovitých hub a některých tvrdohub. Sám nebo s Františkem Kotlabou (1927—2020) publikoval stovky vědeckých prací, především v časopisu *Česká mykologie*, dnes *Czech Mycology*. Databáze *MycoBank* eviduje 352 nomenklatorických novinek, které publikoval jako autor nebo spoluautor, včetně popisů nových čeledí, rodů, druhů a nových kombinací. Zkoumal také diverzitu hub přirozených lesů v České republice, na Slovensku a v Bělověžském pralese v Polsku, ze kterých shromáždil bohatý materiál zejména dřevožijných hub. Zabýval se i botanikou, kde publikoval několik cenných taxonomických a nomenklatorických studií.

↑ Zdeněk Pouzar mikroskopující houby ve své pracovně v mykologickém oddělení Národního muzea v Horních Počernicích, duben 2014.

→ Sušené plodnice představující holotyp druhu *Collybiopsis carneopallida*, který Zdeněk Pouzar popsal v roce 1966 jako nový druh pro vědu pod jménem *Micromphale carneopallida*.

Herb. Kryptogamologicum Musei Nationalis Pragae
Flora bohemica No. 607276
Collybia carneo-pallida Pouz.
Habitat: saxa insolata inter „Sedlec" et „Borkovický háj"; ad radicem herbae immersam, loco stepposo Legit: Z. Pouzar
Die: 20. VI. 1965 Det.:
Ako. no. 22./1965.

← Typický rukopis Zdeňka Pouzara na herbářové etiketě sběru houby, kterou výsledně popsal jako nový druh *Micromphale carneopallida*.

Přestože do zahraničí téměř necestoval (Slovensko nelze počítat, v době Pouzarovy aktivní činnosti bylo součástí tehdejšího Československa), měl bohaté písemné i osobní kontakty s renomovanými mykology druhé poloviny 20. a počátku 21. století. Byli to např. Rolf Singer (USA, 1906—1994), Marinus Anton Donk (Nizozemsko, 1908—1972), Rudolph Arnold Maas Geesteranus (Nizozemsko, 1911—2003), Hermann Jahn (západní Německo, 1911—1987), Milica Tortić (Chorvatsko, 1920—2008), Jorge Eduardo Wright (Argentina, 1922—2005), Stanislaw Domański (Polsko, 1916—1993), Derek Agutter Reid (UK, 1927—2006), Erast Parmasto (Estonsko, 1928—2012), Wladyslaw Wojewoda (Polsko, 1932—2010), Jack David Rogers (USA, 1937—2021), James Terence Palmer (UK, *1923), Alix David (Francie, *1927), Hanns Kreisel (východní Německo, *1931), Leif Ryvarden (Norsko, *1935), Gro Gulden (Norsko, *1939), Tuomo Niemelä (Finsko, *1940), Stellan Sunhede (Švédsko, *1942). Osobní kontakty vznikly zejména během 2. kongresu evropských mykologů v Československu roku 1960, a pak při návštěvách zahraničních badatelů v Československu a Česku, kde jej navštěvovali na půdě Botanického ústavu akademie věd a později v mykologickém oddělení NM, kam jezdili studovat materiál hub uložených v herbáři s mezinárodní zkratkou PRM. Některé z těchto mykologů Zdeněk Pouzar provázel i během terénních exkurzí na cenné mykologické lokality po území bývalého Československa.

Všichni oceňovali jeho terénní znalost hub, kritické myšlení, brilantní taxonomické a nomenklaturní vhledy a nápaditá řešení. Na jeho počest byla pojmenována řada nových taxonů, často autory, kterým předestřel výchozí hypotézu o jejich samostatném postavení: rody *Pouzarella*, *Pouzaromyces*, *Pouzaroporia* a druhy *Geastrum pouzarii*, *Leucogyrophana pouzarii*, *Lopadostoma pouzarii*, *Nemania pouzarii*, *Phellinus pouzarii*, *Physisporinus pouzarii*, *Pluteus pouzarianus*, *Rigidoporus pouzarii* a *Wrightoporia pouzarii*.

Zdeněk Pouzar byl velmi aktivní v Československé, později České vědecké společnosti pro mykologii, nejprve jako člen, později jako člen výboru a v letech 1992—2000 jako její předseda. Byl dlouholetým členem redakční rady mezinárodního vědeckého časopisu *Česká mykologie/Czech Mycology*, a jeho šéfredaktorem v letech 1993—2009. Přestože nikdy nebyl zaměstnán na vysoké škole, byl formálním či neformálním školitelem nebo poradcem řady magisterských a doktorandských studentů, později profesionálních mykologů. Byla to např. Růžena Hilberová, rozená Podlahová (1947—1987), Jaroslav Klán (*1946), Karel Prášil (*1949), Libuše Kotilová, rozená Kubičková (*1954), Vladimír Antonín (*1955), Jan Holec (*1968), Petr Hrouda (*1969) a Michal Tomšovský (*1977). Pomáhal také šikovným a nadšeným amatérským mykologům, z nichž dva jsou mezinárodně známí a považují ho za svého učitele — specialista na hřibovité houby Josef Šutara (*1943) a znalec chorošů Petr Vampola (*1952).

Zdeněk Pouzar byl velmi oblíbený mezi všemi milovníky hub, profesionálními i amatérskými, pro obrovský rozhled v oboru, laskavost, jemný smysl pro humor a velkou ochotu. Prakticky všichni, kdo ho osobně znali, na něj vzpomínají s láskou a vděčností.

Zdeněk Pouzar a knihy

Vztah Zdeňka Pouzara ke knihám odvozuji ze dvou zdrojů: 1. z vlastních vyjádření pana doktora, jednak v publikovaném rozhovoru (Holec 2018), a také v Biografickém listu domova pro seniory Nová Slunečnice v Praze 8 (nepublikováno, uloženo v archivu mykologického oddělení NM), kde pan doktor pobýval od 5. října 2017 až do své smrti; 2. na základě dlouholeté osobní známosti s ním v pozici nejprve jeho studenta (byl konzultantem mé diplomové i doktorské práce), a posléze nástupce a spolupracovníka v mykologickém oddělení NM. To mi umožnilo strávit s ním zejména v letech 1995—2017 velké množství času, rozhodně nejvíc z žijících lidí — mnoho let jsem s ním seděl ve společné pracovně v podstřeší (dnes již neexistujícím, zbouraném z titulu nepůvodního přístavku během generální rekonstrukce muzea v letech 2011—2018) Historické budovy NM. Mohl jsem slýchat jeho názory na nejrůznější otázky, odborné i obecné, a vnímat jeho pracovní i životní styl, jak v muzeu, tak během exkurzí do přírody.

Důležité je to, že Zdeněk Pouzar se k houbám dostal přes knihy. Řekl (Holec 2018): „*Moje teta, přesněji řečeno byla to spolužačka mojí matky, ale říkali jsme jí teta, bývali jsme u ní na letním bytě v Nadějkově u Tábora, měla doma poměrně velkou mykologickou knihovnu, různé atlasy atd., a vždycky mě poslala, abych šel někam na houby, a pak mi půjčila ty atlasy, tak jsem to srovnával. To mi bylo asi 14 let.*“ A dále: „*Největším učitelem byl pro mě Ivan Charvát (1892—1959), bezesporu, to byl tenkrát tajemník Čs. mykologického klubu; měl rozsáhlou knihovnu, byly tam francouzské knihy, anglické, německé, švýcarské. K němu jsem občas chodil, díval jsem se do těch knih.*“

Velmi paradoxní je počátek vědecké dráhy Zdeňka Pouzara. V 50. letech 20. století, v době největšího komunistického útlaku, dostal po absolvování vysoké školy umístěnku (povinně shora nařízené místo prvního zaměstnání) do šlechtitelské stanice ve Stupicích. Řekl o tom (Holec 2018): „*To byla pro mě velmi vzácná příležitost, protože oni nevěděli, jakou práci mi zadat, tak mě posadili do laboratoře, a já jsem si tam bral houby a intenzivně jsem je mikroskopoval, z toho jsem pak publikoval řadu prací. To místo mi přidělilo Ministerstvo školství na umístěnku na pět let, a teprve když mi v Akademii nabídli místo, tak mě po třech a půl letech odtud pustili.*“ Na rozdíl od mnoha jiných měl štěstí, že ho nucené zaměstnání pozvedlo, nikoli zničilo.

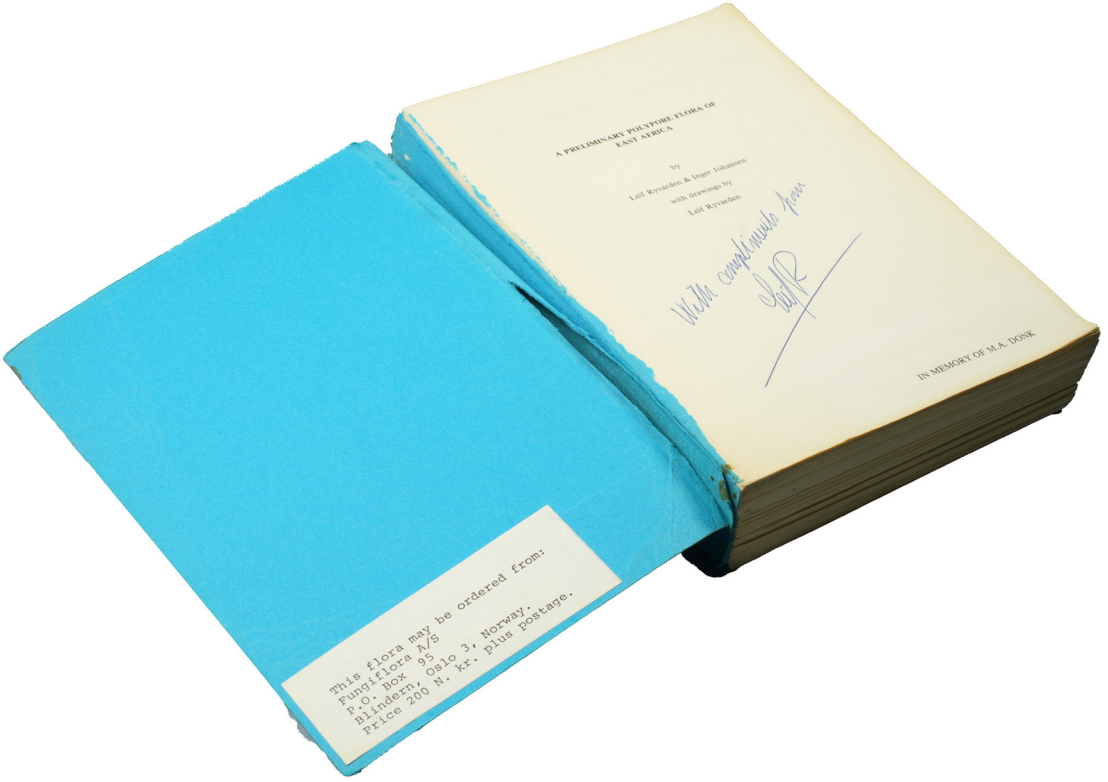
Světové jméno si Pouzar zajistil zejména prostřednictvím časopisu *Česká Mykologie* (od roku 1994 *Czech Mycology*), kde publikoval většinu svých zásadních prací. V 50. letech 20. století tam mnohé články vycházely v češtině, jen s latinským resumé, případně s německým nebo anglickým abstraktem. Zahraničním mykologům to kupodivu nevadilo, síla Pouzarových myšlenek jako by vytryskla i přes jazykovou bariéru. V reakci na jeho brilantní články si s ním písemně vyměňovali názory, půjčovali si jeho sběry hub a posílali mu své vyšlé publikace.

Zdeněk Pouzar byl monumentální i svým zjevem — měřil přes dva metry a jiné lidi většinou převyšoval o hlavu. Už od středního věku působil patriarchálním dojmem a měl i díky tomu přirozenou autoritu. Toho nikdy nezneužíval — byl to vlídný a laskavý člověk, vždy připravený kolegy vyslechnout a poradit jim. Ty, kdo za ním přišli do Botanického ústavu a později NM, vždy upoutaly dvě věci — velké neuspořádané sloupce knih, časopisů a sběrů hub v jeho pracovně (ve kterých se ovšem dobře vyznal) a několik svetrů, které měl na sobě. Tvrdíval, že je mu zima, ale při práci v terénu vydržel dlouhé hodiny v chladu i v dešti.

← Zdeněk Pouzar (vpravo) v typickém postoji s typickými svetry a taškami, na exkurzi při konferenci v roce 1983. Foto Karel Prášil.

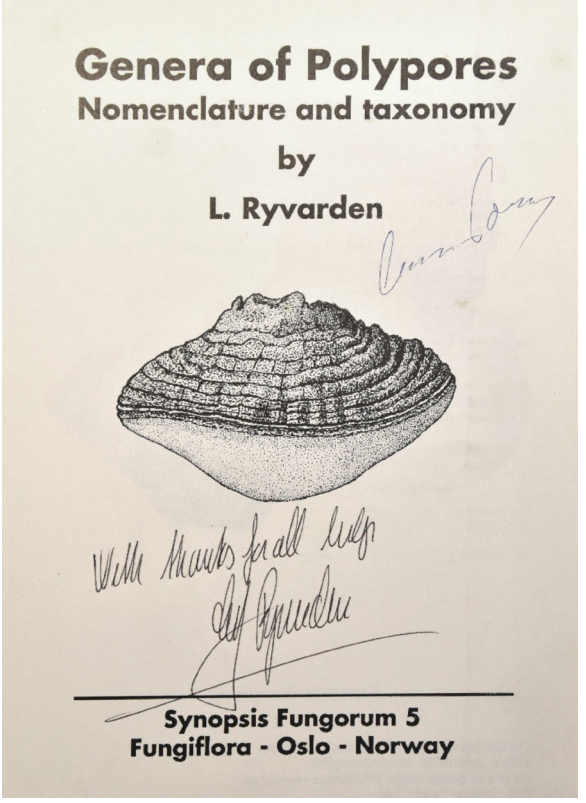
Ke knihám se choval spotřebitelsky. Zajímaly ho myšlenky, papír samotný už tolik ne. Kupily se na hromadách, padaly mu ze stolu, ohýbaly se pod tíhou jiných, špinily se od studovaných sběrů hub nebo vyšplouchnutého čaje, vazby se trhaly v důsledku příliš velkého ohýbání. Žertoval, že v knihovně se orientuje podle barev, chutí a vůní, tedy podle stejných znaků jako u hub. Do nejdůležitějších oborových knihoven chodil pravidelně sledovat došlé knižní i časopisecké novinky. Byly to hlavně knihovny botanického, později mykologického oddělení Národního muzea, Katedry botaniky Přírodovědecké fakulty UK, České vědecké společnosti pro mykologii, České botanické společnosti, Botanického ústavu AV ČR.

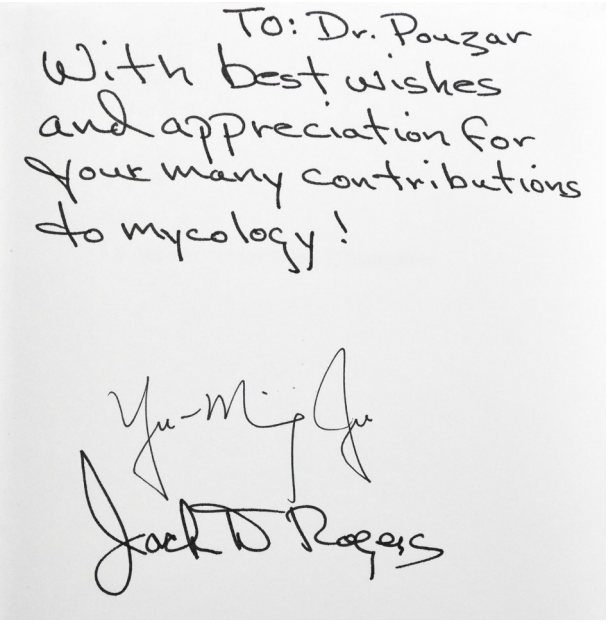

↑ Kniha po dlouholetém používání Zdeňkem Pouzarem — ohnutá, s poškozenou vazbou, polita od čaje.

Pouzarova osobní knihovna

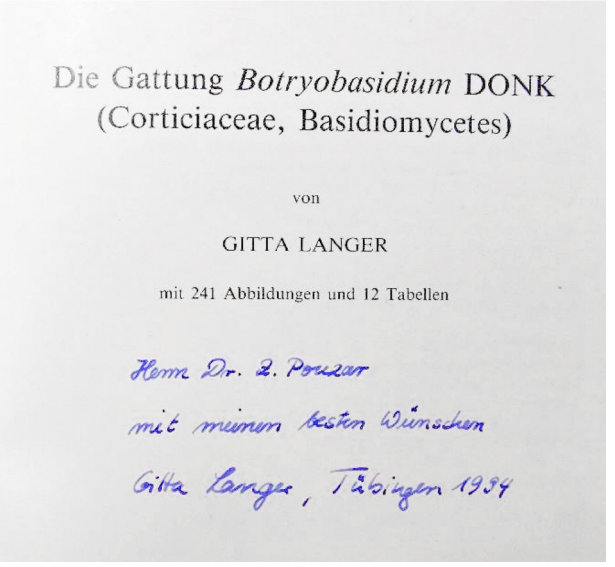
Díky Pouzarovu věhlasu mu špičkoví zahraniční badatelé sami od sebe zasílali své knihy, které často opatřili osobním věnováním. Byli to například Hermann Jahn *Die resupinaten Phellinus-Arten in Mitteleuropa mit Hinweisen auf die resupinaten Inonotus-Arten und Poria expansa (Desm.)* (Heiligenkirchen – Detmold, 1967), Samuel J. Mazzer *A Monographic Study of the Genus Pouzarella* (Vaduz, 1976), Leif Ryvarden a Inger Johansen *A preliminary polypore flora of East Africa* (Oslo, 1980), Kurt Hjortstam, Karl-Henrik Larsson a Leif Ryvarden *The Corticiaceae of North Europe* (Oslo, 1981) a Walter Jülich *Higher taxa of Basidiomycetes* (Vaduz, 1982). Síla ducha Zdeňka Pouzara tak i v době komunistické totality přesahovala železnou oponu, a do Československa se takto díky němu dostaly nesmírně cenné publikace, které byly dostupné jen u něj. Obzvláště významné byly knihy získané během normalizace po roce 1968, kdy nákupy literatury ze „Západu“ do socialistického Československa v důsledku politických restrikcí a chudnutí státu výrazně poklesly. Pouzar své knihy ochotně půjčoval kolegům a umožnil tím našim mykologům držet krok se svobodným světem.

← Kniha s věnováním autora, slavného norského mykologa Leifa Ryvardena, a podpisem Zdeňka Pouzara.

← Věnování v knize od autorů, slavného amerického mykologa Jacka Davida Rogerse a jeho čínského žáka Yu-Ming Ju.

← Věnování v knize od autorky, německé mykoložky Gitty Langerové.

Mnohé z nich se používají dodnes, např. určovací příručky, které slouží prakticky každodenně. Téměř všechny jsou navíc opatřeny jeho výrazným rozmáchlým podpisem, a vydávají tím autentické svědectví i o něm. Hlavní vědecká knihovna Zdeňka Pouzara je prakticky v nezměněné podobě uložena v jeho bývalé pracovně v areálu Přírodovědeckého muzea NM v Horních Počernicích (místnost D1.113). Čítá zhruba 7 metrů knih a obsahuje zejména zahraniční monografie nejrůznějších skupin a rodů hub, kterými se Pouzar zabýval. Po roce 1989 byly zahraniční knihy jím získané významné zase tím, že je nebylo nutné za drahé peníze kupovat.

Perličkou jsou publikace světoznámého estonského mykologa Erasta Parmasta (1928—2012). Estonsko bylo tehdy součástí Sovětského svazu; Parmasto jako hrdý Estonec tomu vzdoroval alespoň mnohastránkovým anglickým souhrnem jinak z donucení rusky psaných publikací. Příkladem je Pouzarovi věnovaná práce Erast Parmasto *The Lachnocladiaceae of the Soviet Union* (Tartu, 1970).

Některé knihy jsou opatřeny jen Pouzarovým podpisem, z kontextu je však zřejmé, že mu je autoři taktéž poslali darem, např. Jean Keller *Contribution a la conaissance de l'infrastructure de la paroi sporique des Aphyllophorales* (Neuchâtel, 1974) nebo Stellan Sunhede *Geastraceae (Basidiomycotina)* (Oslo, 1989).

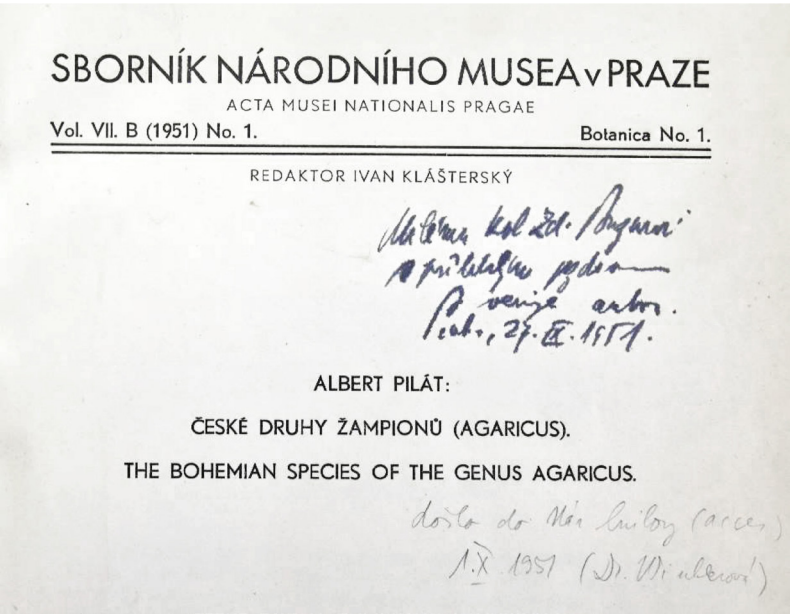
Zdeněk Pouzar své knihy na sklonku života nezištně daroval mykologickému oddělení NM, jak ty, uložené na pracovišti, tak ty uskladněné u něj doma. Udělal to neformálně, bez smlouvy, prostě nám to řekl, a sám nás poprosil o jejich přestěhování z bytu do muzea. Autor těchto řádek knihy v roce 2018 za pomoci auta několikrát převážel z Pouzarova bytu v ulici Nad Královskou oborou 23. Tato část jeho knih je prozatím uložena v knihovně mykologického oddělení v Horních Počernicích.

Pouzar velmi dbal na přesné bibliografické údaje o publikacích, se kterými pracoval. Týkalo se to zejména tzv. efektivního data publikování, tedy roku (někdy i měsíce nebo dne), kdy se kniha či práce v časopisu stala dostupnou badatelům například zasláním prvních výtisků do významných oborových knihoven. Rok uvedený v tiráži to mnohdy není, protože ten je do publikace vsazen ještě před jejím tiskem a skutečné zpřístupnění pro veřejnost může následovat o několik týdnů nebo měsíců později (ve válečných letech dokonce až o rok či dva později). Někdy jsou v textu knihy zanášeny závěrečné sazečské úpravy úplně na poslední chvíli, a tak je například známo, že kniha s rokem vyjití 1939 uvedeným v tiráži obsahuje údaje o sběrech hub z jara roku 1940; je tedy jasné, že efektivně vyšla později. Efektivní datum vyjití je důležité zejména pro posouzení priority (dřívějšího vydání) jmen nových taxonů nebo nových kombinací. Pouzar to v probíraných publikacích několikrát vyznačil opravou roku vyjití.

Dalším častým jevem knihovny Zdeňka Pouzara je to, že si publikace s tenkou obálkou nechával od knihvazačů převázat do tvrdé vazby. Součástí procesu byl i ořez, který bohužel někdy zasáhl i do věnování napsaného zcela na okraji stránky. Týká se to např. práce Hermann Jahn *Stereoide Pilze in Europa* (Heiligenkirchen — Detmold, 1971).

Některé publikace Pouzar získal darem od starších kolegů, třeba Karel Cejp *Monografie Hydnaceí republiky Československé* (Praha, 1928) nebo Svatopluk Šebek *Naše chřapáčovité a smržovité houby* (Poděbrady, 1973). Mnohé z nich obsahují věnování. O tom, jak si mladého Zdeňka Pouzara starší kolegové vážili, svědčí například věnování světově známého mykologa Alberta Piláta (1903—1974) v článku o českých druzích žampionů, který neváhal Pouzara označit za „*milého kolegu*“, kterému knihu věnuje „*s přátelským pozdravem*“. Pouzarovi bylo tehdy pouhých 19 let.

Zdeněk Pouzar také celý život navštěvoval antikvariáty, kde pro sebe sehnal řadu cenných publikací, obvykle z knihoven zesnulých českých mykologů, rozprodaných pozůstalými. Je to například kniha Václav Melzer a Jaroslav Zvára *České holubinky* (Praha, 1927). Tyto knihy mnohdy nesou původní podpisy majitelů, často významných osobností oboru.

SBORNÍK NÁRODNÍHO MUSEA v PRAZE

ACTA MUSEI NATIONALIS PRAGAE

Vol. VII. B (1951) No. 1. Botanica No. 1.

REDAKTOR IVAN KLÁŠTERSKÝ

ALBERT PILÁT:

ČESKÉ DRUHY ŽAMPIONŮ (AGARICUS).

THE BOHEMIAN SPECIES OF THE GENUS AGARICUS.

došlo do Nár. knihovny (accession)
1.X 1951 (D. Winkelová)

← Publikace od slavného českého mykologa Alberta Piláta s věnováním Zdeňku Pouzarovi a s Pouzarovou rukopisnou poznámkou o tom, kdy byla publikace přijata do Národní knihovny.

Literatura

Herink, J. & Kotlaba F. (1993). Dr. Zdeněk Pouzar sexagenarian. *Czech Mycology* 47, 92—99.

Holec, J. (2018). Zdeněk Pouzar (*1932) a František Kotlaba (*1927) — nestorové české mykologie. *Journal of the National Museum (Prague), Natural History Series* 187, 159—164.

Holec, J. (2023a). Zdeněk Pouzar, important Czech mycologist of world renown, passed away. *Czech Mycology* 75, 101—102.

Holec, J. (2023b). Odešel významný český a světový mykolog Zdeněk Pouzar. *Živa* 4/2023, CXXIX—CXXXI.

Holec, J. (2023c). Vzpomínky na pana doktora Zdeňka Pouzara. *Mykologické listy* 155, 1—6.

Kotlaba, F. (1992a). K šedesátinám prom. biol. Zdeňka Pouzara, CSc. *Mykologické listy* 46, 23—24.

Kotlaba, F. (1992b). Prom. biol. Zdeněk Pouzar, CSc. — 60 let. Preslia 64, 177—179.

Kotlaba, F. (2002). To the 70th birthday of Zdeněk Pouzar. *Czech Mycology* 54, 3—6.

Kotlaba, F. & Pouzar, Z. (2015). Jak jsme před mnoha lety mykologizovali na Slovensku. *Mykologické listy* 130, 44—49.

Kotlaba, F. & Pouzar Z.. (2017). Co se nám podařilo objevit v mykologii. *Mykologické listy* 137, 69—74.

Summary

This publication presents an academic treatment for the audiovisual documentary Poznání a krása — Knihy objevů ze světa přírody [Knowledge and Beauty — Books of Discoveries from the World of Nature] being produced as part of the NAKI III project Kořeny a plody evropské vědy v českých, moravských a slezských historických knihovních fondech [Roots and Fruits of European Science in Bohemian, Moravian and Silesian Historical Library Collections] (DH23P03OVV058). The content is devoted to the libraries of scholars, naturalists and aristocrats in the Early Modern period and 19th century. It is not a mere description of the preserved volumes, but rather a comprehensive interpretation of the library collections as living intellectual organisms that shaped the scholarly work and cultural identity of their owners. The volume also serves as an academic treatment for the forthcoming audiovisual documentary, and for this reason it has been structured and written with a mind to visual presentation.

The main aim is to show that libraries are not simply an accumulation of books, but a site of interaction between text and reader. Marginalia, excerpts and notes reflect the processes by which scholars reshaped passed-along knowledge and established new insights. The library is thus at once a workshop of scholarship and a stage for self-presentation and cultural memory. In this publication, scholarly biographies are reconstructed through books, each collection attesting to the journeys, contacts and intellectual networks of its owner.

The first major thematic block is dedicated to Thaddeus Haenke (1761—1816), a Czech botanist and traveller, and his participation in the famous Malaspina Expedition. Haenke's library was not physically preserved. Many of the books were lost on his voyages as well as in his unfortunate shipwreck. The influence of Haenke's library is however clearly evident in his scholarly works and published findings. From a library standpoint, it is the story of a dynamically changing collection that portrays scholarship as both an adventure and a struggle to ensure the survival of knowledge.

The second block focuses on Count Kašpar Sternberg (1761—1838), an aristocrat, palaeobotanist and founder of the National Museum. By contrast, his library is a vast and carefully assembled collection numbering thousands of volumes. It was divided into the section donated to the museum, containing primarily scientific literature, and his personal library, which contained memoirs, fiction and historical literature. Sternberg's library was a deliberate cultural bequest, intended not only for working in personally, but also for display and preservation for future generations. The visual character of the preserved interiors and furnishings allows this collection to still be presented as a model aristocratic scholarly library of the 19th century.

Joachim Barrande (1799—1883) amassed an impressive palaeontological collection. He published his pivotal works Système Silurien du centre de la Bohême and Théorie des colonies at his own expense. He left his palaeontological collection and most of his library to the National Museum. Barrande's library is unique for the amount of handwritten annotations, comments and polemical remarks he inserted, reflecting his active approach to study and growing expertise in the field of palaeontology.

Adalbert Wraný (1836—1902), a physician and patron of the National Museum, was a pioneer of paediatric pathological anatomy. He donated extensive collections of minerals and meteorites to the Museum, as well as his entire scholarly library numbering over 5,000 volumes of unique literature from the fields of medicine, pharmacy and other natural sciences. He is the author of enduring works on the history of mineralogy and chemistry in Bohemia.

Rafael Maria Boušek (1892—1969), a private herpetologist, assembled a unique zoological library and collection, containing for example an extinct Cape Verde giant skink (Chioninia coctei). His books contain ownership signatures, stamps and bookplates with the motto "Solus semper et ipse desertam viam gradior!". Otakar Štěpánek (1903—1995), a professional zoologist and the first director of the National Museum's Natural History Museum, is considered the first modern Czech herpetologist. He was responsible for acquiring Boušek's collection and library for the museum.

Cyril Bartoň of Dobenín (1863—1953), a textile industrialist and philanthropist, was an important patron of the National Museum's Department of Zoology. He financed no fewer than seven research expeditions to the Balkans and Mediterranean, from which materials labelled "collectio Bartoň" became part of the National Museum's collections. A number of newly described species of insects were named in his honour, and their specimens continue to be referenced in scholarly publications.

In 1967, leading Czech anthropologist Emanuel Vlček (1925—2006) established an anthropology department at the National Museum. He specialised in palaeoanthropology (studying Neanderthals in Central Europe, for example at Gánovce) and anthropological-medical studies of the remains of historical figures (the Přemyslids, Charles IV, etc.). He published over 70 books. His library, numbering 764 items, contains many rare titles on palaeoanthropology, medicine and history, many of which were unique in Czechoslovakia.

Zdeněk Pouzar (1932—2023), a world-renowned mycologist, worked at the National Museum from 1974 to 2017 and published 352 nomenclatural novelties including dozens of fungal species new to science. He was known for his critical rationality and excellent memory. Thanks to his extensive international contacts, he was able to obtain books with personal dedications from their authors, something immensely valuable in the period before 1989. He donated his extensive library to the National Museum's Mycological Department.

Special attention is given to the issue of identity: books were a means by which scholars integrated themselves into international scientific networks, and at the same time a tool for articulating national or family traditions. This abstract thus summarises the primary mission of the academic treatment: depicting the libraries of scholars as dynamic organisms that shaped the history of science in the Czech lands while also contributing to the European intellectual sphere; libraries as sources of knowledge, but also a visual and narrative means capable of engaging contemporary audiences.

POZNÁNÍ A KRÁSA

KNIHY OBJEVŮ
ZE SVĚTA PŘÍRODY

Autoři
Jiřina Dašková
Jiří Hájek
Jan Holec
Jiří Kvaček
Jiří Moravec
Jan Sklenář
Otakar Šída
Dalibor Velebil
Petr Velemínský

Odborní lektoři
Štěpánka Běhalová
Jindra Pavelková

Editoři
Tomáš Bárta Pražák
Zdeněk Mužík
Barbora Nebeská
Richard Šípek

Foto
Martin Frouz
Jiří Hájek
Jan Holec
Jiří Kvaček
Jiří Moravec
David Paroulek
Karel Prášil
Jan Sklenář
Lenka Váchová
Dalibor Velebil

Grafická úprava
Pavel Ševčík (studio purpure)

© Národní muzeum

ISBN
978-80-7036-885-5

↑ Jacob Christoph Trew a Georg Dionysius Ehret: Plantae selectae. 1750—1773. Plumérie.